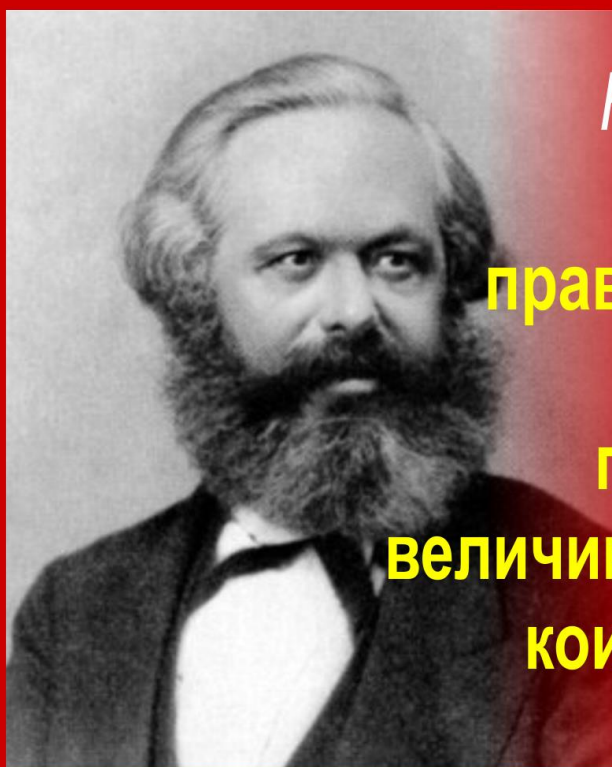

Карл Маркс

КАПИТАЛЪТ

ТОМ ВТОРИ

Конкуренцията...

**„...беснее
право пропорционално
на броя и обратно
пропорционално на
величината на капиталите,
които си съперничат.“**

Карл Маркс

**ПРОЦЕСЪТ НА
ОБРЪЩЕНИЕ НА КАПИТАЛА**

ОТДЕЛ ТРЕТИ

**ВЪЗПРОИЗВОДСТВО И ОБРЪЩЕНИЕ
НА ЦЕЛИЯ ОБЩЕСТВЕН КАПИТАЛ**

Карл Маркс

КАПИТАЛЪТ

**КРИТИКА НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ
Законът за движение на съвременното общество**

ТОМ ВТОРИ

ПРОЦЕСЪТ НА ОБРЪЩЕНИЕТО НА КАПИТАЛА

ОТДЕЛ ТРЕТИ

**ВЪЗПРОИЗВОДСТВО И ОБРЪЩЕН
Е НА ЦЕЛИЯ ОБЩЕСТВЕН КАПИТАЛ**

Съдържание

Глава осемнадесета. Увод ...стр. 5

I. **Предмет на изследването** ...стр. 5

II. **Ролята на паричния капитал** ...стр. 9

**Глава деветнадесета. Предишни представи за
проблема** ...стр. 16

I. **Физиократи** ...стр. 16

II. **Адам Смит** ...стр. 20

1) **Общи положения при А. Смит** ...стр. 20

2) **Разделянето на разменната стойност при А. Смит** ...стр. 31

3) **Постоянната част на капитала** ...стр. 35

4) **Капитал и доход при А. Смит** ...стр. 42

5) **Изводи** ...стр. 51

III. **По-късни икономисти** ...стр. 58

Глава двадесета. Просто възпроизводство ...стр. 61

- I. **Постановка на въпроса ...стр. 61**
- II. **Двете подразделения за обществено производство с.65**
- III. **Обмяна между двете подразделения: $I_{(v+m)}$ срещу II_c ...с.69**
- IV. **Обмяната в пределите на подразделение II. Основни средства за живот и предмети за разкош ...стр. 75**
- V. **Зависимост на обмените от паричното обръщение с. 88**
- VI. **Постоянният капитал на I подразделение ...стр. 103**
- VII. **Променлив капитал и принадена стойност в двете подразделения ...стр. 107**
- VIII. **Постоянният капитал в двете подразделения ...стр. 112**
- IX. **Възгледите на А. Смит, Щорх и Рамсей ...стр. 119**
- X. **Капитал и доход: променлив капитал и заплата ...с. 124**
- XI. **Възстановяване на основния капитал ...стр. 140**
- 1) **Възстановяване в парична форма на стойностната част, отговаряща на изхабяването ...стр. 145**
- 2) **Възстановяване на основния капитал "*In natura*" ...стр. 152**
- 3) **Изводи ...стр. 165**
- XII. **Възпроизводството на паричния материал ...стр. 169**
- XIII. **Теория на Детю дьо Траси за възпроизводството 184**
- Глава двадесет и първа. Натрупване и разширено възпроизводство ...стр. 196**
- I. **Натрупване в I подразделение ...стр. 200**
- 1) **Образуване на съкровище ...стр. 200**
- 2) **Добавъчният постоянен капитал ...стр. 205**
- 3) **Добавъчният променлив капитал ...стр. 213**

III. Натрупване във II подразделение ...стр. 214

IV. Схематично изобразяване на натрупването ...стр. 219

1) Първи пример ...стр. 225

2) Втори пример ...стр. 231

3) Обмяната на ІІс при натрупване ...стр. 238

V. Допълнителни бележки ...стр. 242

* **Бележки (препратки)** — в книгоиздаването т.нар. бележки с пореден номер "под линия", написани на самата страница под основния текст най-долу под линия. ...стр. 243

ОНЛАЙН ПРИЛОЖЕНИЯ (общ лик, долу - по отделно)

** **Бележки (препратки)** — разположени в книгоиздаването в края на книгата, по-подробни, изискващи специално изследване от специалисти. Ние ги отстранихме, за да не ви претрупваме с излишни отклонения – научната добросъвестност на Маркс е абсолютно доказана с тия препратки и затова тук са излишни. Но все пак ги публикуваме за тия, които искат да се заяждат с него (и с нас). Знаем, че и това пак няма да помогне на такива, но ако искат още доказателства, могат да ги намерят в **Бритиш музей**, от където Маркс е чеприл информация и поради което се преселва в Лондон. Затова тия бележки във вида, в който ги поднасяме, ще помогнат на изследователи (и на заяждащи се) да намерят авторите и трудовете им, на които Маркс се позовава.

Именен показалец — азбучен списък на споменати от Маркс и Енгелс лица в тази част на "Капиталът", с посочване на страници, където са споменати.

Указател на цитирана и споменавана литература от книги, парламентарни отчети и периодични издания.

Предметен показалец — такъв **не** публикуваме, понеже този показалец дублира горния Указател и то само с посочване на страници, в които даден термин или словосъчетание е употребено. Понеже тук няма страници (стотици) както в книгоиздаването, а целият текст е на една единствена (интернет) страница. Вместо тоя указател, ползвайте друг: **търсачката** (Search) в самия сайт горе вдясно на всяка интернет страница.

Назад към всички части

УВОД

I. ПРЕДМЕТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Непосредственият производствен процес на капитала представлява трудов процес и процес на нарастване на стойността, т.е. процес, резултат на който е стоковият продукт, а **определящ мотив — производство на принадлежна стойност** (*т.е. кражба на труд. бг.ред.*).

Процесът на възпроизводство на капитала обхваща както този непосредствен производствен процес, така и двете фази на процеса на обръщение в тесен смисъл, т.е. цялостното обръщение, което като периодичен процес — процес, повтарящ се отново и отново в определени периоди - образува обръщението на капитала.

Независимо от това, дали разглеждаме обръщението във формата *II...II'* или във формата *IIp...IIp*, непосредственият производствен процес *IIp* винаги съставя само едно звено на това обръщение. В едната форма то е свързващо звено за процеса на обръщение, в другата форма процесът на обръщение се явява свързващо звено за производствения процес. Постоянното възобновяване на този процес, постоянно повтарящото се появяване на капитала във форма на производствен капитал и в двата случая зависи от неговите превръщания в процеса на обръщение. От друга страна, постоянно възобновяващият се производствен процес е условие за превръщанията, които капиталът отново и отново извършва в сферата на обръщение, условието за неговото последователно явяване ту във форма на паричен капитал, ту във форма на стоков капитал.

Обаче всеки отделен капитал е само самостоятелно отделила се, подарена, така да се каже, с индивидуален живот дробна част на целия обществен капитал, тъй както всеки отделен капиталист е само инди-

видуален елемент на капиталистическата класа. Движението на обществения капитал се състои от съвкупност на движения на неговите дробни части, отделили се от съвкупността на оборотите на индивидуалните капитали. Както метаморфозата на отделната стока е звено от веригата метаморфози на стоковия свят — стоковото обръщение, — така метаморфозата на индивидуалния капитал, неговият оборот, е звено от оборота на обществения капитал.

Този цялостен процес обхваща както производственото потребление (непосредствения производствен процес) заедно с превръщанията на формата (размени, погледнато от веществена страна), които служат като свързващо звено по отношение на него, така и индивидуалното потребление с превръщанията на формата или размените, които са за него свързващо звено. Той обхваща, от една страна, превръщането на променливия капитал в работна сила, а следователно и включването на работната сила в капиталистическия производствен процес. Тук работникът се явява като продавач на своята стока — работна сила, а капиталистът — като неин купувач. Но, от друга страна, продажбата на стоките предполага и купуване на последните от страна на работническата класа, следователно тяхното индивидуално потребление. Тук работническата класа е купувач, а капиталистите — продавачи на стоки на работниците.

Обръщението на стоковия капитал включва обръщение и на принадлежната стойност, а следователно и покупките и продажбите, чрез които се осъществява индивидуалното потребление на капиталистите, потреблението на принадлежната стойност.

Оборотът на индивидуалните капитали, взети като обществен капитал, т.е. оборотът, разглеждан в неговата съвкупност, обхваща не само обръщението на капитала, но и общото стоково обръщение. Последното може първоначално да се състои само от две съставни части: **1)** оборот на капитала в същински смисъл и **2)** оборот на стоките, които влизат в индивидуалното потребление, т.е., стоките, за кои-

то работникът изразходва своята работна заплата, а капиталистът — своята принадлежна стойност (или част от своята принадлежна стойност). Във всеки случай оборотът на капитала обхваща и обръщението на принадлежната стойност, доколкото тя е част от стоковия капитал, както и превръщането на променливия капитал в работна сила, плащането на заплати. Но изразходването на тази принадлежна стойност и работна заплата за купуване на стоки не е звено от обръщението на капитала, въпреки че поне изразходването на работната заплата определя това обръщение.

В I том капиталистическият производствен процес бе анализиран и като отделен акт, и като процес на възпроизводство: производство на принадлежна стойност и производство на самия капитал. Изменението на формата и на веществото, което капиталът претърпява в сферата на обръщение, ние приехме като предпоставка, без да се спираме повече на нея. Следователно ние приехме, че, от една страна, капиталистът продава продукта по неговата стойност и че, от друга страна, той намира в обръщението материални средства за производство, необходими, за да се възобнови процесът или за да продължава той непрекъснато. Единственият акт в сферата на обръщението, на който ние трябваше там да се спрем, беше актът на покупката и продажбата на работна сила, който е основно условие за капиталистическото производство.

В първи отдел на този II том ние разгледахме различните *форми*, които капиталът приема в своето обръщение, и различните *форми* на самото това обръщение. Към работното време, разгледано в том I, сега се прибавя и *времето* на обръщение.

Във втори отдел разгледахме оборота на капитала като периодичен процес, т.е. като оборот на капитала. Ние показахме, от една страна, как различните съставни части на капитала (основен и оборотен) преминават оборота на формите в различни периоди от време и по различен начин; от друга страна, ние изследвахме обстоятелствата,

които определят различната продължителност на работния период и на периода на обръщение. Ние показахме какво влияние оказва периодът на оборота и различното съотношение на неговите съставни части както върху размера на самия производствен процес, така и върху годишната норма на принадлежната стойност. Действително, ако в първи отдел се разглеждаха главно последователните форми, които капиталът в своя оборот постоянно приема и напуска, във втори отдел разгледахме по какъв начин в това движение и последователна смяна на форми, капитал с дадена величина едновременно, макар и в изменящо се отношение, се разделя на различни форми: на производствен, паричен и стоков капитал, при което тези форми не само се редуват една с друга, но различни части на цялата капиталова стойност постоянно се намират и функционират една до друга в тези различни състояния. По-специално паричният капитал прояви при това особеност, която не се проявяваше в I книга. Ние открихме определени закони, според които различни по големина съставни части на даден капитал — в зависимост от условията на оборота — постоянно трябва да се авансират и възобновяват във форма на паричен капитал, за да може производствен капитал с даден размер да функционира непрекъснато.

Но както в първи, така и във втори отдел винаги ставаше дума за индивидуален капитал, за движение на една оформила се от общественния капитал част.

Обаче оборотите на индивидуалните капитали се преплитат помежду си, взаимно се предпоставят и определят, и тъкмо в това преплитане образуват движението на *целия обществен капитал*. Както при простото стоково обръщение цялата метаморфоза на една стока се представяше като звено от веригата метаморфози на стоковия свят, така сега метаморфозата на индивидуалния капитал е звено от веригата метаморфози на общественния капитал. Но ако простото стоково обръщение не включваше в себе си необходимото обръщение на капитала — тъй като то може да се извършва на основата на некалита-

листическо производство, — то оборогът на целия обществен капитал, както вече отбелязахме, включва в себе си и стоковото обръщение, което лежи извън сферата на оборота на отделния капитал, т.е. включва и обръщението на стоки, които не са капитал.

Сега трябва да разглеждаме процеса на обръщението (който в своята съвкупност е форма на процес на възпроизводство) на индивидуалните капитали като съставни части на целия обществен капитал, т.е. да разглеждаме процеса на обръщение на целия обществен капитал.

(горе)

II. РОЛЯТА НА ПАРИЧНИЯ КАПИТАЛ

{Макар следващото да се отнася едва към по-нататъшната част на този отдел, все пак нека пристъпим непосредствено към изследване на паричния капитал като съставна част на целия обществен капитал}.

При разглеждане на оборота на индивидуалния капитал бяха разкрити две страни на паричния капитал.

Първо: Той образува форма, в която всеки индивидуален капитал излиза на сцената, започва своя процес като капитал. Поради това той се явява като *първичен мотор*, който дава тласък на целия процес.

Второ: В зависимост от различната продължителност на оборотния период и от различното отношение между двете съставни части на последния — работния период и периода на обръщение — изменя се и величината на съставната част на авансираната капиталова стойност, която трябва постоянно да се авансира и възобновява в парична форма, по отношение на производствения капитал, привеждан в движение от нея, т.е. по отношение на неизменния мащаб на производство. Но каквото и да е това отношение, при всички условия част-

та на намиращата се в движение капиталова стойност, която може постоянно да функционира като производствен капитал, е ограничена от онази част от авансираната капиталова стойност, която трябва постоянно да съществува в парична форма наред с производствения капитал. Тук става дума само за нормален оборот, за абстрактна средна величина. Абстрахираме се от добавъчния паричен капитал, необходим за изглаждане на нарушения в обръщението.

Към първия пункт. Стоковото производство предполага стоково обръщение, а стокото обръщение предполага паричния израз на стоката, предполага паричното обръщение; раздвояването на стока на стока и пари е закон на изразяването на продукта като стока. Също така капиталистическото стоково производство — разглеждано както от обществена, така и от индивидуална гледна точка — предполага съществуване на капитала в парична форма, или съществуването на паричния капитал и като *първичен мотор* за всяко новозапочвано предприятие, и като постоянен двигател. По-специално оборотният капитал предполага, че през кратки периоди от време паричният капитал отново се появява като двигател. Цялата авансирана капиталова стойност, т.е. всички съставни части на капитала, които се състоят от стоки: работна сила, средства на труда и производствени материали, постоянно трябва отново и отново да се купуват с пари. Казаното тук за индивидуалния капитал важи и за обществения, който функционира само във форма на много индивидуални капитали. Но както бе вече показано в I том, от това никак не следва, че гюлето на функциониране на капитала, мащабът на производство, дори на капиталистическа основа в своите *абсолютни* граници зависи от размера на функциониращия паричен капитал.

В производствения капитал влизат производствени елементи, чиято еластичност в известни граници не зависи от величината на авансирания паричен капитал. При еднакво заплащане на работната сила тя може да бъде подлагана екстензивно или интензивно на по-силна експлоатация. Ако при такава по-силна експлоатация се увеличава и

паричният капитал (т.е. повишава се работната заплата), това става не пропорционално на засилването на експлоатацията, следователно той се увеличава не *съответно*.

Производствено експлоатируваният природен материал — който не е стойностен елемент на капитала, — земя, море, руди, гори и пр., при по-голямо напрежение на един и същ брой работни сили може интензивно или екстензивно да се експлоатира по-силно без увеличаване на авансирания паричен капитал. По този начин реалните елементи на производствения капитал се увеличават, без да изискват допълнителен паричен капитал. А доколкото последният е нужен за допълнителни спомагателни материали, паричният капитал, в който се авансира капиталовата стойност, се увеличава не пропорционално на разширяване на дейността на производствения капитал, следователно увеличава се съвсем *не съответно*.

Едни и същи средства на труда, следователно един и същ основен капитал може да се използва по-резултатно както чрез удължаване времето на неговата всекидневна употреба, така и чрез увеличаване интензивността на неговото приложение, без да е нужен допълнителен паричен разход за основен капитал. В такъв случай имаме само по-бърз оборот на основния капитал, но затова и елементите на неговото възпроизводство ще се доставят по-бързо.

Ако оставим настрана природния материал, в производствения процес могат да бъдат включени природни сили, които не струват нищо, като агенти с по-силна или по-слаба резултатност. Степента на тяхната резултатност зависи от методите на тяхното прилагане и от прогреса на науката, които нищо не струват на капиталиста.

Същото важи за общественото комбиниране на работната сила в производствения процес и за сръчността, натрупана от отделните работници. Кери изчислява, че собственикът на земя никога не получава достатъчно, защото му плащат не целия капитал, съответно не

целия труд, който от незапомнени времена е вложен в почвата, за да ѝ придаде сегашната плодородност. (Естествено за плодородността, която ѝ се отнема, не става и дума.) В съответствие с това на всеки отделен работник би трябвало да се плаща съобразно труда, който е бил изразходван от целия човешки род, за да се превърне дивакът в съвременен механик. Би трябвало да се разсъждава по обратен начин: *ако се пресметне целият вложен в земята незаплатен труд, който обаче собственикът на земя и капиталистът превръщат в пари, то целият вложен в земята капитал е възвърнат много и много пъти с прекомерни лихви, така че собствеността върху земята отдавна многократно е изкупена от обществото.*

Повишаването на производителната сила на труда, доколкото не изисква допълнително вложение на капиталова стойност, повишава наистина преди всичко само масата на продукта, а не неговата стойност; изключение е случаят, когато то позволява чрез същото количество труд да се възпроизвежда повече постоянен капитал, следователно да се запази неговата стойността. Но в същото време повишаването на производителността на труда създава нов материал за капитала, следователно база за увеличено натрупване на капитала.

Доколкото самата организация на обществения труд, а оттук и повишаването на обществената производителна сила на труда, изисква производството да се води в голям мащаб и отделните капиталисти да авансират големи маси паричен капитал, това отчасти се постига, както бе вече показано в I том, чрез централизация на капиталите в малко ръце, без при това да е нужно да се увеличава абсолютно размерът на функциониращите капиталови стойности, следователно и размерът на паричния капитал, във вид на който те се авансират. Величината на отделните капитали може да нараства вследствие на централизация в малко ръце, без да нараства обществената сума на тези капитали. Това е само изменение на разпределението на отделните капитали.

Най-после в предишния отдел бе показано, че скъсяването на периода на оборота позволява с по-малък паричен капитал да се привежда в движение същият производствен капитал или със същия паричен капитал — по-голям производствен капитал.

Но всичко това очевидно няма никакво отношение към същинския въпрос за паричния капитал. Това показва само, че авансираният капитал — дадена стойностна сума, която в своята свободна форма, в своята стойностна форма, се състои от известна парична сума — след превръщането си в производствен капитал съдържа производствени възможности, чиито граници не се определят от величината на стойността и които в известни граници могат да действат, напротив, с различна степен на екстензивност или интензивност. Ако цените на елементите на производството — на средствата за производство и на работна сила — са дадени, с това е определена величината на паричния капитал, който е нужен за купуване на определено количество от тези съществуващи като стоки елементи на производството. С други думи, определена е величината на стойността на капитала, който трябва да се авансира. Но размерите, в които този капитал действа като фактор за създаване на стойност и продукт, са еластични и променливи,

Към втория пункт. От само себе си се разбира, че онази част от общественения труд и средства за производство, която годишно се изразходва за производство или покупка на злато, за възстановяване на изхабените монети, е *пропорционално* намаляване обема на общественото производство. Но що се отнася до паричната стойност, която функционира отчасти като средство за обръщение, отчасти като съкровище, щом тя веднъж е налице, добита, тя заема място наред с работната сила, с произведените средства за производство и с природните източници на богатство. Тя не трябва да се разглежда като нещо, ограничаващо тези последните. Чрез превръщането ѝ в елементи на производство, чрез размяната ѝ с други народи биха могли да бъдат разширени размерите на производство. Това предполага

обаче, че в дадения случай парите както преди играят ролята си на световни пари.

В зависимост от продължителността на периода на оборота необходима е по-голяма или по-малка маса паричен капитал, за да се постави в движение производственият капитал. Също така видяхме, че деленето на периода на оборота на работно време и време на обръщение определя увеличение на намиращия се в парична форма скрит капитал, или на капитала, чието приложение е отсрочено.

Доколкото периодът на оборота се определя от продължителността на работния период, той се определя, при равни други условия, от материалната природа на производствения процес, следователно не от специфично общественения характер на този производствен процес. Обаче на основата на капиталистическото производство по-широки и по-дълговременни операции определят авансиране на по-голям паричен капитал за по-продължително време. Следователно производството в такива сфери се намира в зависимост от това, в какви граници отделният капиталист разполага с паричен капитал. Тези граници се разкъсват от кредитната система и от свързаното с нея асоцииране, например акционерните дружества. Поради това нарушенията, които стават на паричния пазар, спират такива предприятия, и обратно: тези последните на свой ред предизвикват смущения на паричния пазар.

На основата на общественото производство трябва да се определя мащабът, в който могат да се извършват тези операции, които за дълго време изтеглят работна сила и средства за производство, без да доставят през всичкото това време никакъв продукт като полезен ефект; без да се причинява вреда на такива производствени отрасли, които постоянно или няколко пъти в годината не само изтеглят работна сила и средства за производство, но и доставят средства за живот и средства за производство. При общественото производство, също както при капиталистическото, работниците, заети в производс-

твени отрасли с относително кратки работни периоди, както преди ще изтеглят само за кратко време продукти, без да дават в замяна нов продукт; докато производствените отрасли с дълги работни периоди непрекъснато изтеглят продукти за по-дълго време, преди да започнат сами да дават такива. Следователно това обстоятелство произтича от вещните условия на съответния трудов процес, а не от неговата обществена форма. При обществено производство паричният капитал отпада. Обществото разпределя работна сила и средства за производство между различните производствени отрасли. Производителите могат да получават, да речем, книжни бележки, срещу които те изтеглят от обществените потребителни запаси такова количество продукти, което отговаря на тяхното работно време. Тези разписки не са пари. Те не извършват обръщение.

И така, доколкото потребността от паричен капитал произтича от продължителността на работния период, тя зависи от две обстоятелства:

Първо, парите изобщо са форма, в която трябва да се яви всеки индивидуален капитал (кредита оставяме настрана), за да се превърне в производствен капитал. Това произтича от същността на капиталистическото производство, изобщо на стоковото производство.

Второ, величината на необходимия паричен аванс произтича от обстоятелството, че за по-дълго или по-кратко време от обществото постоянно се отнемат работна сила и средства за производство, без да му се връща през това време някакъв продукт, който може да бъде превърнат в пари. Първото обстоятелство, че подлежащият на авансиране капитал трябва да се авансира в парична форма, не се отстранява от самата форма на тези пари, били те метални, кредитни или стойностни знаци и пр. Върху второто обстоятелство не оказва никакво влияние чрез какви парични средства или при каква форма на производство се изтеглят трудът, средствата за живот и средствата за производство, без да се връща обратно в обръщението някакъв

(горе)

ГЛАВА ДЕВЕТНАДЕСЕТА

ПРЕДИШНИ ПРЕДСТАВИ ЗА ПРОБЛЕМА

I. ФИЗИОКРАТИ

Кене в «*Tableau économique*» (*Икономическата таблица. ред.*) с няколко едри щрихи показва как определен по стойност годишен продукт на националното производство се разпределя чрез обръщението така, че при равни други условия да може да се извършва просто възпроизводство на този продукт, т.е. възпроизводство в предишен мащаб. Изходен пункт на периода на производството по същността на нещата съставя реколтата на последната година. „Безбройните индивидуални актове на обръщение веднага се обединяват в тяхното характерно обществено масово движение — в обръщение между големи, функционално определени икономически обществени класи. Тук ни интересува следното: Една част от целия продукт — подобно на всяка друга негова част, тя като предмет за потребление представлява нов резултат на труда на изтеклата година — е в същото време само носителка на стара капиталова стойност, която отново се явява в предишната натурална форма. Тя не извършва обръщение, а остава в ръцете на нейните производители, на класата на фермерите, за да започне там отново своята служба като капитал. В тази част от годишния продукт, представляваща постоянен капитал, Кене включва и неотнасящи се тук елементи, но той е доловил главното, благодарение на ограничеността на неговия кръгзор, за който земеделието е единствената сфера на прилагане на човешки труд, произвеждаща принадлежна стойност, т.е. от капиталистическа гледна точка единствената действително производствена сфера. Икономическият процес на възпроизводство, какъвто и да е неговият специфичен обществен характер, винаги се преплита в тази област (в земеделието) с един природен възпроизводствен процес. Очевидните му условия хвърлят

светлина и върху условията на първия и не допускат заблуди, предизвиквани от миражите на обръщението.

Етикетът на една система се отличава от етикетите на другите стоки между другото по това, че той измамва не само купувача, но често и продавача. Самият Кене и неговите най-близки ученици са вярвали в своята феодална фирма, тъй както нашите школни учени вярват в нея и досега. А в действителност системата на физиократите е първата системна концепция на капиталистическото производство. Представителят на промишления капитал — класата на фермерите — ръководи цялото икономическо движение. Земеделието се води капиталистически, т.е. като предприятие на капиталистическия фермер в голям мащаб, непосредственият обработващ земята е наемен работник. Производството създава не само предмети за потребление, но и тяхната стойност; а движещ мотив на производството е получаване на принадена стойност, чието месторождение е сферата на производство, а не сферата на обръщението. Измежду трите класи, които фигурират като носители на обществения процес на възпроизводство, определян от обръщението, непосредственият експлоататор на „производствения“ труд, производителят на принадена стойност, капиталистическият фермер, се отличава от онези, които просто я присвояват.

Капиталистическият характер на физиократическата система е предизвикал още през времето на нейния разцвет опозиция, от една страна, от Ленге и Мабли, от друга страна, от защитниците на свободното дребно земевладение.

А. Смит прави крачка назад („Капиталът“, т. I) в анализа на процеса на възпроизводството и това още повече се хвърля в очи, защото той в останалото не само разработва по-нататък верния анализ на Кене, като например обобщава неговите „*avances primitives*“ (първоначални аванси. ред.) и „*avances annuelles*“ (годишни аванси. ред.) в „основен“

и „оборотен“ капитал^{*37)}, но на места съвсем изпада във физиократически заблуди. Например, за да докаже, че фермерът произвежда по-голяма стойност от всеки друг вид капиталисти, той казва:

«Никакъв равен по размер капитал не привежда в движение по-голямо количество производствен труд от капитала на фермера. Не само неговите ратаи, но и неговият работен добитък са производствени работници.» {Приятен комплимент за ратаите!} «В селското стопанство наред с човека работи и природата; и макар *нейната работа да не струва никакви разходи*, нейният продукт притежава своя *стойност, също както и продуктът на най-скъпо струващите работници*. Най-важните селскостопански работи имат цел не толкова да увеличат плодородието на природата — макар те да правят и това, — колкото до я направляват към производство на най-полезни за човека растения. Поле, обрасло с трънаци и храсталак, често дава толкова растения, колкото и най-добре обработеното лозе или житна нива. Засяването и обработката често не толкова пробуждат, колкото направляват активното плодородие на природата и след всички трудове на земеделеца значителна работа винаги остава за нея. Поради това работниците и работният добитък (!), заети в селското стопанство, възпроизвеждат не само стойност, равна на стойността на тяхното потребление или на стойността на капитала, който им дава работа, заедно с печалбата на капиталиста, както правят манифактурните работници, но много по-голяма стойност. Свръх капитала на фермера и цялата негова печалба те редовно възпроизвеждат рентата на собственика на земята. Рентата може да се разглежда като продукт на онези природни сили, чието ползване собственикът на земята предоставя на фермера. Тя е по-голяма или по-малка в зависимост от предполагаемата величина на тези сили или, с други думи, от предполагаемото естествено или изкуствено създадено плодородие на земята. То е дело на природата, което остава след приспадане или възстановяване на всичко онова, което може да се смята за произведение на човека. Тя рядко е по-малко от една четвърт, а често превишава една трета от целия продукт. Същото количество производствен труд, приложен в манифактурата, никога няма да даде толкова голямо възпроизводство. В манифактурите природата не прави нищо, всичко прави човекът и полученият продукт винаги трябва да бъде пропорционален на размерите на

действащите сили, които го създават. Ето защо капиталът, вложен в земеделие, не само привежда в движение по-голямо количество производствен труд, отколкото толкова голям капитал, вложен в манифактура, но и добавя в сравнение с количеството на прилагания от него производствен труд много по-голяма стойност към годишния продукт на земята и труда на страната, към действителното богатство и доход на нейните жители» (книга II, гл. 5, стр. 242).

В кн. I, гл. I А. Смит казва:

«Цялата стойност на семената е също така в същинския смисъл основен капитал» (книга II, гл. I).

Следователно тук капитал = капиталова стойност; тя съществува в „основна“ форма.

«Макар семената и да се преместват през всичкото време от хамбара в полето и обратно, те никога не сменят собственика и следователно не извършват действително обръщение. Фермерът получава своята печалба не чрез тяхната продажба, а чрез техния прираст» (пак там, стр. 186).

Ограничеността се проявява тук в това, че Смит не вижда, както това е видял още Кене, повторното появяване на стойността на постоянния капитал в обновена форма като важен момент на процеса на възпроизводство, а вижда само една илюстрация повече, при това още и неправилна, за разликата, която той прави между оборотен и основен капитал. — Като преминава от „първоначални аванси“ и „годишни аванси“ към „*fixed capital*“ (основен, постоянен капитал. ред.) и „*circulating capital*“ (оборотен капитал. ред.), Смит прави крачка напред в употребата на думата „капитал“; това понятие се обобщава, става независимо от специалното внимание към „земеделската“ сфера на приложение, което е характерно за физнократите. Крачка назад е това, че разликите между „основен“ и „оборотен“ капитал се приемат и запазват като решаващи разлики.

II. АДАМ СМИТ

1) ОБЩИ ПОЛОЖЕНИЯ НА СМИТ

А. Смит казва:

«Във всяко общество цената на всяка стока в края на краищата се свежда до една от тези три части (работна заплата, печалба и поземлена рента) или до всичките три, а във всяко развито общество всичките тези три съставни части в по-голяма или по-малка степен влизат като съставни части в цената на преобладаващата част от стоките^{*38)}» (книга I, гл. VI, стр. 43). «Работната заплата, печалбата и поземлената рента са трите първоначални източника на всеки доход, както и на *всяка разменна стойност*» (стр. 63).

По-долу ние ще разгледаме по-подробно това учение на А. Смит относно „съставните части на цената на стоките“, или, съответно „на всяка разменна стойност“. По-нататък се казва:

«Тъй като това важи за всяка единична отделно взета стока, то трябва да се отнася и до цялата съвкупност от стоки, които съставят *годишния продукт* на земята и на труда на всяка страна. *Общата цена или разменна стойност* на този годишен продукт трябва да се сведе до същите три части и да се *разпределя* между различните жители на страната във вид било на *заплата* за техния труд, било на *печалба* от техния капитал или *рента* за тяхната поземлена собственост» (том II, гл. 2, с. 190).

След като по този начин А. Смит е свел и цената на всички стоки, взети поотделно, и „цялата цена или разменна стойност... на годишния продукт на земята и труда на всяка страна“ до три извора на доходи: за наемния работник, капиталиста и собственика на земята, до работна заплата, печалба и поземлена рента, той все пак е бил принуден да въведе по околел, контрабанден път четвърти елемент, именно елемента капитал. Това става чрез различаването на брутен от чист доход.

«Брутният доход на всички жители на една голяма страна се състои от целия годишен продукт на тяхната земя и техния труд; техният чист доход съставя частта, която остава на тяхно разположение след приспадане на разходите по възстановяването, първо, на техния основен, второ, на техния оборотен капитал: или частта, която те могат, без да намаляват своя капитал, да включат в запаса, предназначен за непосредствено потребление, или да изразходват за своето изхранване, удобство или удоволствие. Тяхното действително богатство също така е пропорционално не на брутния им, а на чистия им доход» (пак там, стр. 190).

По това ние ще забележим:

1) А. Смит разглежда тук изрично само простото възпроизводство, а не възпроизводството в разширен мащаб или натрупването.

Той говори само за разходи за „поддържане“ („maintaining“) на функциониращия капитал. „Чистият“ доход се равнява на онази част от годишния продукт — било на обществото или на индивидуалния капиталист, — която може да влезе в „потребителния фонд“, но размерите на този фонд не трябва да засягат функциониращия капитал. Следователно една част от стойността както на индивидуалния, така и на обществения продукт не се свежда нито до работна заплата, нито до печалба или поземлена рента, а до капитал.

2) А. Смит избягва от собствената си теория посредством игра на думи, посредством различаване на „gross“ и „net revenue“ — на брутен и чист доход. Индивидуалният капиталист, както и цялата капиталистическа класа, или така наричаната нация, вместо употребения в производството капитал получава стоков продукт. Стойността на последния — тя може да бъде представена в пропорционални части от самия продукт, — от една страна, възстановява изразходваната капиталова стойност, следователно образува доход, буквално „revenue“ („revenu“ — причастие от „revenir“, „възвръщам се“), обаче, *nota bene*, образува „capital revenue“, или „доход от капитал“; от друга страна, съставни части, които „се разпределят между жители на страната във

вид било на работна заплата за техния труд, било на печалба от техния капитал или рента от тяхната поземлена собственост“, съставляват това, което в обикновения живот се нарича доход. Поради това стойността на целия продукт съставя нечий доход, било на индивидуалния капиталист, било на цялата страна; но той е, от една страна, доход от капитала, а от друга страна — различна от него форма „доход“. По такъв начин онова, което беше отстранено при разлагане на стойността на стоката на нейните съставни части, отново се въвежда през задната врата чрез двусмисленото значение на думата „доход“. Но само такива съставни части на стойността на продукта могат да се получават като доход, които вече съществуват в него. За да бъде получен *капитал* като доход, във форма на „доход“, предварително трябва да е бил изразходван *капитал*.

А. Смит казва по-нататък:

«Минималната обикновена норма на печалбата трябва да бъде винаги малко повече от това, което е досгательно за покриване на случайни загуби, възможни при всяко влягане на капитал. Само този излишък представлява чиста, или нето-печалба.»

{А кой капиталист разбира под печалба необходимими разходи на капитал?}

«Това, което наричат брутна печалба, включва често не само този излишък, но и сумата, която се удържа за покриване на казаните извънредни загуби» (книга I, гл. IX. ар. 72).

Но това не значи нищо друго, освен че една част от принадлежната стойност, разглеждана като част от брутната печалба, трябва да образува застрахователен фонд за производството. Този застрахователен фонд се създава от една част от принадлежния труд, който дотолкова непосредствено произвежда капитал, т.е. фонд, предназначен за възпроизводството. Що се отнася до разхода за „поддържане“ на основния капитал и т.н. (виж цитираните по-горе места), заместването

на потребения основен капитал с нов не съставя ново изразходване на капитал, а е само възобновяване на старата капиталова стойност в нова форма. Що се отнася до разходите за ремонт на основния капитал, които А. Смит също отнася към разходите по издръжката, те влизат в цената на авансирания капитал. Това, че капиталистът не е принуден да влага наведнаж тази част от капитала, че той я влага през време на функциониране на капитала само постепенно, според нуждата, и може да използва за тази цел получена вече печалба — това обстоятелство никак не изменя източника на тази печалба. Съставната част от стойността, която е източник на тази печалба, показва само, че работникът доставя принадлеен труд както за застрахователния фонд, така и за фонда, предназначен за ремонт.

А. Смит ни разказва по-нататък, че от чистия доход, т.е. от дохода в специфичен смисъл, трябва да се изключи целият основен капитал, както и цялата част на оборотния капитал, която е необходима за поддържане и ремонт на основния капитал, а също и за неговото възобновяване, т.е. всъщност трябва да се изключи целият капитал, намиращ се не в такава натурална форма, в която той е предназначен за „фонд потребление“.

«Всички разходи по поддържане на основния капитал очевидно трябва да се изключат от чистия доход на обществото. Никога не могат да влизат в него нито материали, необходими за ремонт на неговите полезни машини и оръдия на труда, нито продуктът на труда, необходим за привеждане на тези материали в удобен вид. *Цената* на този труд може наистина да е част от чистия доход, защото работниците, заети с него, могат да превръщат цялата стойност на своята работна заплата в свой запас, предназначен за непосредствено потребление. Но при другите видове труд както *цената му*» (т.е. заплата, плащана за този труд), така и «*продуктът*» (в който този труд е въплътен) «се превръщат в запас за потребление: цената — в запас на работниците, продуктът — в запас на други хора, чието съществуване се подобрява, удобствата и удоволствията на които се увеличават благодарение на труда на тези работници» (книга II, гл. 2, стр. 190, 191).

А. Смит се натъква тук на много важно различие между работниците, заети в производството на *средства за производство*, и тези, които са заети с непосредствено производство на *средства за потребление*. Стойността на стоковия продукт на първата категория работници съдържа в себе си съставна част, равна на сумата на работните заплати, т.е. на стойността на онази част от капитала, която е изразходвана за покупка на работна сила. Тази част от стойността съществува физически като известен дял от средствата за производство, произведени от тези работници. Парите, получени от тях като работна заплата, образуват за тях доход, но техният труд не е произвел нито за самите тях, нито за други пригодни за потребление продукти. Следователно самите техни продукти не образуват елемент от онази част на годишния продукт, която е предназначена да достави общественя потребителен фонд, в който само може да се реализира „чистият доход“. А. Смит забравя тук да добави, че казаното за работната заплата еднакво се отнася и към онази съставна част от стойността на средствата за производство, която като принадлежна стойност под форма на категориите печалба и рента образува дохода (преди всичко) на промишления капиталист. Тези съставни части на стойността също съществуват във форма на средства за производство, във форма на предмети, непригодни за потребление. Те не могат да създадат стоки за потребление, произведени от втория вид работници, в количество, съответстващо на тяхната цена, докато не бъдат превърнати в пари; само тогава те могат да прехвърлят тези стоки в индивидуалния „фонд потребление“ на своите собственици. Но А. Смит толкова повече е трябвало да види, че частта от стойността на ежегодно произвежданите средства за производство, която е равна на стойността на средствата за производство, функциониращи в тази сфера на производство — на стойността на средствата за производство, с която се правят средства за производство, — следователно една част от стойността, равна на стойността на приложения тук постоянен капитал, абсолютно не може да служи като съставна част на стойността, която образува доход не само вследствие на натуралната

форма, в която тази част съществува, но и вследствие на нейното функциониране като капитал.

По отношение на втората категория работници, т.е. на онези, които непосредствено произвеждат средства за потребление, определенията на А. Смит не са съвсем точни. Той казва именно, че в такива отрасли на труда във фонда на непосредственото потребление влизат (*go to*) и цената на труда, и продуктът:

«цената» (т.е. парите, получени като работна заплата) — «в потребителния фонд на *работниците, продуктът* — в потребителния фонд на други лица (*that of other people*), съществуването на които се подобрява, удобствата и удоволствията на които растат благодарение на труда на тези работници».

Но работникът не може да живее с „цената“ на своя труд, с парите, които му се дават като работна заплата; той реализира тези пари, като купува с тях средства за потребление, които могат отчасти да се състоят от онези сортове стоки, които той самият е произвел. От друга страна, неговият собствен продукт може да бъде такъв, че той влиза само в потреблението на експлоататорите на труда.

След като по този начин е изключил напълно основния капитал от „чистия доход“ на страната, А. Смит продължава:

«При все че цялата сума на разходите, направени за поддържане на основния капитал, необходимо се изключва по такъв начин от чистия доход на обществото, не е такъв случаят с разходите за поддържане на оборотния капитал. От четирите части, от които се състои този капитал: пари, средства за живот, сурови материали и готови изделия, трите последни, както вече казахме, постоянно се изтеглят от него и се включват или в основния капитал на обществото, или в неговите запаси, предназначени за непосредствено потребление. Онези част от тези отиващи за потребление предмети, която не се употребява за възстановяване на първия» {на основния капитал}, постъпва изцяло в състава на последните» {в запаса за непосредствено потребление} «и е част от чистия доход

на обществото. Поддържането на тези три части на оборотния капитал не взема поради това от чистия доход на обществото никаква част от годишния продукт, с изключение на това, което е необходимо за попълване и възстановяване на основния капитал» (книга II, гл. 2, стр. 192).

Да се каже, че частта от оборотния капитал, която не служи за производството на средства за производство, влиза в производството на средства за потребление, т.е. в частта от годишния продукт, предназначена за образуване на потребителния фонд на обществото, е просто тавтология. Но важно е онова, което следва веднага след това:

«Оборотният капитал на обществото в това отношение се отличава от оборотния капитал на отделното лице. Оборотният капитал на отделното лице е изцяло изключен от неговия чист доход и никога не може да е част от последния; чистият доход на отделното лице може да се състои изключително от неговата печалба. Но макар оборотният капитал на всяко отделно лице и да съставлява част от оборотния капитал на обществото, към което то принадлежи, това не изключва за този капитал възможността да съставлява също така част от чистия доход на обществото. Макар всички стоки, които се намират в магазина на търговеца на дребно, никак да не могат да бъдат включени в неговите собствени запаси, предназначени за непосредствено потребление, те могат все пак да принадлежат към потребителните фондове на други хора, които посредством доход, получаван от други източници, редовно му възстановяват тяхната стойност в едно с печалбата, без да произлиза от това намаляване нито на неговия капитал, нито на техните капитали» (пак там).

И така, ние узнаваме:

1) Както основният капитал и необходимият за неговото възпроизводство (функционирането той забравя) и поддържане оборотен капитал, така и функциониращият в производството на средства за потребление оборотен капитал на всеки индивидуален капиталист напълно се изключват от *неговия* чист доход, който може да се състои само от неговите печалби. Следователно частта от неговия сток продукт, която възстановява неговия капитал, не е разложима на съставни

стойностни части, образуващи доход за него.

2) Оборотният капитал на всеки индивидуален капиталист образува част от оборотния капитал на обществото точно както и всеки индивидуален основен капитал.

3) Оборотният капитал на обществото, макар да е само сума от индивидуални оборотни капитали, се различава по характер от оборотния капитал на всеки индивидуален капиталист. Последният капитал никога не може да образува част от *дохода на индивидуалния капиталист*; една част от първия (именно тази, която се състои от средства за потребление), напротив, може да съставлява в същото време и част от *дохода на обществото* или, както А. Смит каза по-рано, тази част от капитала не непременно намалява чистия доход на обществото с част от годишния продукт. В действителност това, което А. Смит нарича тук оборотен капитал, представлява ежегодно произвежданият стоков капитал, който капиталистите, произвеждащи средства за потребление, ежегодно хвърлят в обръщение. Целият този техен годишен стоков продукт се състои от предмети, годни за потребление, и образува поради това фонд, в който се реализират или за който се изразходват чистите доходи на обществото (включително и работната заплата). Вместо да взема като пример стоките, намиращи се в магазина на дребния търговец, А. Смит би трябвало да вземе масите от продукти, лежащи в складовете на промишлените капиталисти.

Ако А. Смит би събрал разпокъсаните мисли, които го владееха по-рано при разглеждане на възпроизводството на капитала, който той нарича основен, а сега при разглеждане на възпроизводството на капитала, който той нарича оборотен, той би дошъл до следния резултат:

I. Общественият годишен продукт се състои от две подразделения: първото обхваща средствата за производство, второто — средствата

за потребление. Всяко от тези подразделения трябва да се разглежда отделно.

II. Общата стойност на тази част от годишния продукт, която се състои от средства за производство, се разпределя по следния начин: една част от стойността представлява само стойността на средствата за производство, които са потребени за изготвяне на тези средства за производство, следователно това е капиталова стойност, която се появява отново във възобновена форма. Друга част се равнява на стойността на капитала, изразходван за работна сила, или е равна на сумата на заплатите, платени от капиталистите от тази сфера на производство. Най-после, трета част от стойността образува източник на печалби — включително и поземлена рента — на промишлените капиталисти от тази категория.

Първата съставна част според А. Смит — възпроизведената основна капиталова част на всички, заети в това първо подразделение индивидуални капитали, „очевидно се изключва и никога не може да образува част от чистия доход“ било на индивидуалните капиталисти, било на обществото. Тя постоянно функционира като капитал и никога не функционира като доход. В това отношение „основният капитал“ на всеки индивидуален капиталист по нищо не се отличава от основния капитал на обществото. Обаче другите части от стойността на годишния продукт на обществото, който се състои от средства за производство — стойностни части, които следователно съществуват във вид на съответни части от цялата тази маса средства за производство, — наистина образуват в същото време *доходи на всички агенти, участващи в това производство*: заплата за работниците, печалба и рента за капиталистите. Но за обществото те образуват не доход, а капитал, макар годишният продукт на обществото да е просто сумата на продуктите на индивидуалните капиталисти, принадлежащи към това общество. В по-голямата си част те вече по самата си природа могат да функционират само като средства за производство, и дори онези от тях, които в случай на нужда биха могли да функцио-

нират като средства за потребление, са предназначени да служат като суров или спомагателен материал за ново производство. Те функционират като капитал, но не в ръцете на своите производители, а в ръцете на онези, които ги прилагат, именно:

III. в ръцете на капиталистите от второто подразделение, на непосредствените производители на средства за *потребление*. Тези средства за производство им възстановяват капитала, употребен за производство на средства за потребление (доколкото този капитал не се превръща в работна сила, т.е. доколкото той не съставлява сумата на работническите заплати от това подразделение). А този употребен капитал, който във форма на средства за потребление се намира сега в ръцете на капиталистите, които произвеждат такива, от своя страна — от обществена гледна точка — образува „фонд потребление“, в който капиталистите и работниците от първото подразделение реализират своите доходи.

Ако А. Смит беше продължил своя анализ дотук, той щеше почти да достигне до разрешаване на цялия проблем. По същество той е бил вече съвсем близо до това, тъй като той вече е забелязал, че определени стойностни части от един вид (средства за производство) стоков капитал, от които се състои целият годишен продукт на обществото, образуват наистина доход на индивидуалните работници и капиталисти, заети с тяхното производство, но не образуват съставна част от дохода на обществото; докато част от стойността на другия вид (средства за потребление), макар и да образува капиталова стойност за индивидуалните собственици на тази част — за капиталистите, заети в тази сфера на приложение на капитала, — все пак образува само част от обществения доход.

Но от казаното по-горе вече следва:

Първо: Макар общественият капитал да се равнява само на сумата на индивидуалните капитали, а поради това и годишният стоков про-

дукт (или стоков капитал) на обществото да се равнява на сумата на стоковите продукти на тези индивидуални капитали; следователно макар разлагането на стоковата стойност на нейните съставни части, което важи за всеки индивидуален стоков капитал, трябва да важи и в последна сметка действително важи и за капитала на цялото общество, все пак формата на проява, в която те се явяват в цялостния обществен възпроизводствен процес, е *различна*.

Второ: Дори на база на простото възпроизводство се извършва не само производство на заплати (променлив капитал) и принадлежна стойност, но и пряко производство на нова постоянна капиталова стойност; макар работният ден да се състои само от две части: от една част, в която работникът възстановява променливия капитал, в действителност произвежда еквивалент, необходим за покупка на неговата работна сила, и от втора част, в която той произвежда принадлежна стойност (печалба, рента и пр.). — Именно ежедневиият труд, изразходван за възпроизводство на средства за производство — и чиято стойност се разпада на заплата и принадлежна стойност, — се реализира в нови средства за производство, които възстановяват постоянната част на капитала, изразходвана за производство на средства за потребление.

Главните затруднения, по-голямата част от които е вече разрешена в предшестващото изложение, се срещат при разглеждане не на натрупването, а на простото възпроизводство. Ето защо, когато става дума за движението на годишния продукт на обществото и неговото възпроизводство, зависещо от обръщението, А. Смит (кн. II), както преди и Кене („Tableau économique“) изхождат от простото възпроизводство.

(горе)

2) РАЗДЕЛЯНЕТО НА РАЗМЕННАТА СТОЙНОСТ ПРИ СМИТ НА $v+m$

Според **догмата** на А. Смит цената или разменната стойност („exchangeable value“) на всяка отделна стока — следователно и на всички стоки заедно, от които се състои годишният продукт на обществото (той правилно предполага навсякъде капиталистическо производство) — се състои от трите съставни части или се разделя на работна заплата, печалба и рента. Тази **догма** може да се сведе до това, че стоквата стойност = $v+m$, т.е. е равна на стойността на авансирания променлив капитал плюс принадлежната стойност. Такова свеждане на печалбата и рентата към това общо единство, което наричаме m , ние можем да извършим с изричното съгласие на А. Смит, както се вижда от следващите по-долу цитати, в които ние отначало изпускаме всички странични пунктове, т.е. всички действителни или привидни отклонения от **догмата**, според която стоквата стойност се състои изключително от елементи, които ние означаваме като $v+m$.

В промишлеността:

«Стойността, която работниците прибавят към стойността на материалите, се разпада... на две части, едната от които отива за заплащане на тяхната работна заплата, а другата — за заплащане на печалбата на техния предприемач върху целия капитал, който той е авансирал за материали и за работна заплата» (кн. I, гл. 6, стр. 41).

«Макар стопанинът да авансира на манифактуриста» (промишления работник) «неговата заплата, тя в действителност не му коства нищо, тъй като стойността на тази заплата заедно с печалба обикновено му се запазва („reserved“) в увеличената стойност на предмета, зърху който е приложен трудът на работника» (кн. II, гл. 3, стр. 221).

Частта от капитала („stock“), изразходвана за

«...издръжка на производствения труд..., след като е изпълнила своята функция на капитал за него» {капиталиста}, «образува доход за тях» {работниците} (км. II, гл. 3, стр. 223).

В току-що цитираната глава А. Смит изрично казва:

«Целият годишен продукт на земята и трудът на всяка страна... от само себе си (*naturally*) се разделя на две части. Една от тези части — и често най-голямата — е предназначена преди всичко за възстановяване на капитал, или за възобновяване на средства за живот, суровини и готови продукти, които са били взети от капитала; другата е предназначена да образува доход било на собственика на капитала като *печалба от неговия капитал*, или на някакво друго лице като рента от неговото земевладение» (стр. 222).

Само една част от капитала, както чухме преди от А. Смит, образува в същото време доход за друго, именно онази част, която е изразходвана за покупка на производствен труд. Тази част — променливият капитал — отначало „функционира като капитал“ в ръцете на наемателя на работната сила и в негова полза, а след това „образува доход“ за самите производствени работници. Капиталистът превръща част от своята капиталова стойност в работна сила и именно с това я превръща в променлив капитал; само чрез това превръщане не само тази част на капитала, но и целият негов капитал функционира като промишлен капитал. Работникът — продавачът на работна сила — получава нейната стойност във форма на заплата. В неговите ръце работната сила е само продаваема стока, стока, от чиято продажба той живее и която поради това е единственият източник на неговия доход. Като променлив капитал работната сила функционира само в ръцете на нейния купувач, капиталиста, и самата нейна покупна цена капиталистът авансира само привидно, тъй като нейната стойност вече преди това му е доставена от работника.

След като А. Смит ни е показал по такъв начин, че стойността на промишления продукт = $v+m$ (където m = печалбата на капиталис-

та), той ни казва, че в земеделието работниците освен

«...възпроизводство на стойност, равна на тяхното собствено потребление и на капитала, който им създава работа» (променливия капитал), «наред с печалбата на капиталиста» освен «капитала на фермера и цялата негова печалба редовно възпроизвеждат още и *рентата* на собственика на земята» (кн. II, гл. 5, стр. 213).

Фактът, че рентата отива в ръцете на собственика на земята, е съвсем безразличен по отношение на въпроса, който разглеждаме. Преди да попадне в неговите ръце, тя трябва да съществува в ръцете на фермера, т.е. в ръцете на производствения капиталист. Преди да стане доход на някого, тя трябва да стане съставна част на стойността на продукта. Следователно рентата и печалбата са у самия А. Смит само съставни части на принадлежната стойност, които постоянно се възпроизвеждат от производствения работник едновременно с неговата собствена работна заплата, т.е. със стойността на променливия капитал. Следователно рентата и печалбата са части от принадлежната стойност m , по този начин А. Смит разлага цената на всички стоки на $v+m$.

Догмата, според която цената на всички стоки (следователно и цената на годишния стоков продукт) се разлага на работна заплата плюс печалба, плюс поземлена рента, даже в промъкващата се навсякъде езотерична част от работата на Смит приема такава форма, че стойността на всяка стока, а следователно и стойността на годишния стоков продукт на обществото = $v+m$ = капиталовата стойност, изразходвана за работна сила и постоянно възпроизвеждана от работниците, плюс принадлежната стойност, присъединена от работниците чрез техния труд.

Този краен извод на А. Смит в същото време ни открива — виж по-долу — източника на неговия едностранчив анализ на съставните части, на които може да бъде разложена стоковата стойност. Обаче фактът, че тези съставни части образуват същевременно различни

източници на доход за различните класи, функциониращи в производството, няма никакво отношение нито към определението на величината на всяка отделна измежду тези съставни части, нито към величината на сумата на техните стойности.

Когато Смит казва:

«Работата заплата, печалбата и поземлената рента са трите първоизточници на всеки доход, както и на всяка разменна стойност, всеки друг доход в края на краищата се получава от един или друг от тези източници» (кн. I, гл. 6, стр. 48)

— тук са струпани всевъзможни *quid pro quo* (смесване на едно с друго, т.е. бъркотия. бг.ред.).

1) Всички членове на обществото, които не участвуват, със или без труд, пряко във възпроизводството, могат да получат своя дял от годишния стоков продукт — своите средства за потребление — на първо място само от ръцете на онези класи, на които на първо място се пада продуктът: от ръцете на производствените работници, промишлените капиталисти и собствениците на земя. Дотолкова техните доходи *materialiter* (материално. ред.) произлизат от работната заплата (на производствените работници), от печалбата и поземлената рента и поради това изглеждат производни доходи по отношение на тези първични доходи. От друга страна, тези производни в такъв смисъл доходи се придобиват от техните получатели посредством тяхната обществена функция като крал, поп, професор, проститутка, наемен войник и пр.; следователно те могат да виждат в своите функции първични източници на своите доходи.

2) Тук именно забавната грешка на А. Смит достига своята кулминационна точка: след като е започнал с правилното определяне на съставните части на стойността на стоката и на сумата на новосъздадените стойности, които са въплътени в тези части, след като е посочил по-нататък как тези съставни части образуват също толкова различни

източници на доход ^{*39)}, след като по този начин е извел доходите от стойността, той постъпва след това обратно — и това става у него господстващо — и превръща доходите от „съставни части“ в „*първоизточници* на всяка разменна стойност“, с което той широко открива вратите на вулгарната политическа икономия. (Виж нашия Рошер.)

(горе)

3) ПОСТОЯННАТА ЧАСТ НА КАПИТАЛА

Да видим сега чрез каква магия се опитва А. Смит да изгони от стоковата стойност постоянната част на капиталовата стойност.

«От цената на зърното например една част се заплаща като рента на собственика на земя.»

Произходът на тази съставна част на стойността няма никакво отношение към обстоятелството, че тя се плаща на собственика на земята и във форма на рента образува негов доход; също както произходът на другите съставни части на стойността няма никакво отношение към това, че те, като печалба и работна заплата, също образуват източници на доход.

«Друга част отива за заплати или издръжка на работниците» {и на работния добитък! — добавя той}, «заети в неговото производство, а трета част отива за печалба на фермера. Тези три части изглежда» {seem — действително *изглежда*} «или непосредствено, или в крайна сметка съставляват цялата цена на зърното ^{*40)}.»

Цялата тази цена, т.е. определянето на нейната величина, никак не зависи от нейното разпределение между трите категории лица.

«Може да изглежда необходима още една, четвърта, част за възстановяване на капитала на фермера, т.е. за възстановяване на изхабяването на негови работен добитък и други стопански оръдия. Но трябва да се има предвид, че цената на всяко стопанско оръдие, например на работния кон, на свой ред се състои от също такива три части: от рента на зе-

мята, на която е бил отгледан, от труда, изразходван за неговото гледане и хранене, и печалбата на фермера, който е авансирал рента за земята и работната заплата за труда. И поради това, макар че в цената на зърнените храни трябва да влиза заплащане на цената и разходи за издръжка на коня, все пак цената, непосредствено или в крайна сметка, изцяло се разделя на същите три части: „поземлена рента, труд“ (той разбира заплата) „и печалба“» (кн. I, гл. 6, стр. 42).

Ето буквално всичко, което А. Смит привежда за формиране на своята изумителна доктрина. Неговото доказателство се състои (просто в повтаряне на едно и също твърдение. Той например признава, че цената на зърнените храни се състои не само от $v+m$, а и от цената на средствата за производство, потребени за производство на зърно, следователно от капиталова стойност, която фермерът е изразходвал не за работна сила. Обаче, казва той, цените на всички тези средства за производство на свой ред се разпадат, както и цената на зърното, на $v+m$. А. Смит забравя само да добави: освен това на цената на средствата за производство, потребени за тяхното собствено производство. От един производствен отрасъл той препраща към друг, а от другия отново препраща към трети. Твърдението, че цялата цена на стоките „непосредствено“ или в „крайна сметка“ се разлага на $v+m$, не би било празно извъртане само ако би било доказано, че цената на стоковите продукти, която непосредствено се разлага на c (цена на потребени средства за производство) + $v+m$, в края на краищата се компенсира от стокови продукти, които възстановяват тези „потребени средства за производство“ в целия им обем и които са произведени в противоположност на първите стокови продукти само посредством изразходване на променлив капитал, т.е, на капитал, изразходван изключително за работна сила. В такъв случай цената на последните стокови продукти непосредствено би била = $v+m$. Поради това и цената на първите стокови продукти, $c+v+m$, където c фигурира като постоянна част на капитала, в края на краищата би могла да се сведе до $v+m$. А. Смит сам не е мислил, че дава такъв род доказателство, като е привеждал примера със събирачите на

„scotch pebbles“ (шотландски камъчета; виж настоящия том, белешка 38. ред.), които впрочем според неговото твърдение 1) не доставят никаква принадена стойност, а произвеждат само собствената си заплата; 2) не прилагат никакви средства за производство (все пак и те прилагат средства за производство във вид на кошници, чували и други приспособления за отнасяне на камъчетата).

Ние вече видяхме по-рано, че А. Смит сам по-късно събаря своята собствена теория, без да съзнава обаче своите противоречия. Но техният източник трябва да се търси именно в неговите научни изходни пунктове. Капиталът, разменен срещу труд, произвежда по-голяма стойност от неговата собствена стойност. Как? Вследствие на това, казва А. Смит, че работниците през време на производствения процес придават на предметите, обработвани от тях, стойност, която освен еквивалент на тяхната собствена покупна цена образува принадена стойност (печалба и рента), падаща се не на тях, а на онези, които прилагат техния труд. Но това е и всичко, което те доставят и могат да доставят. Онова, което важи за промишления едnodневен труд, важи и за труда, който цялата капиталистическа класа привежда в движение през годината. Поради това общата маса на новосъздадената през годината обществена стойност може да бъде разложена само на $v+m$, на еквивалента, с който работниците възстановяват капиталовата стойност, изразходвана във вид на тяхната собствена покупна цена, и на допълнителна стойност, която те свръх това трябва да доставят на този, който ги наема. Но двата тези елемента на стойността на стоките в същото време образуват източници на доход на различните класи, които вземат участие във възпроизводството: първият — работната заплата, дохода на работниците; вторият — принадлежната стойност, от която промишленият капиталист задържа за себе си една част във форма на печалба, а друга отстъпва във вид на рента като доход на собственика на земята. Откъде би могла да се появи тогава **още една съставна част на стойността**, щом новосъздадената през годината стойност не съдържа никакви други

елементи освен $v+m$? Ние стоим тук на почвата на простото възпроизводство. Ако цялата годишна сума на труда се разлага на труд, необходим за възпроизводство на капиталовата стойност, изразходвана за работна сила, и на труд, необходим за създаване на принадена стойност, откъде е могъл тогава да се вземе въобще трудът за произвеждане на капиталова стойност, изразходвана не за работна сила?

Работата се състои в следното:

1) А. Смит определя стойността на стоката с онова количество труд, което наемният работник присъединява („adds“) към предмета на труда. Той казва буквално: „към материалите“, тъй като у него става дума за манифактура, която сама преработва вече продукти на труда; но това никак не изменя нещата. Стойността, която работникът присъединява (това „adds“ е израз на Адам) към предмета, никак не зависи от обстоятелството дали преди този момент самият предмет, към който се присъединява стойност, е притежавал стойност, или не. Така че работникът създава нова стойност в стокова форма. Част от тази новосъздадена стойност според А. Смит е еквивалент на работническата заплата; следователно тази част се определя от размера на стойността на тая заплата. За да произведе или възпроизведе стойност, равна на неговата работна заплата, той ще трябва да присъедини по-голямо или по-малко количество труд в зависимост от това, колко голяма е неговата работна заплата. Но, от друга страна, свръх определяната по този начин граница той присъединява още труд, който образува принадена стойност за капиталиста, който го наема. Остава ли тази принадена стойност изцяло в ръцете на капиталиста, или част от нея трябва да се отстъпи на трети лица — това не изменя абсолютно нищо нито в качествения (че това изобщо е принадена стойност), нито в количествения (в смисъл на величина) характер на принадлежната стойност, присъединена от наемния работник. Това е стойност, както и всяка друга част от стойността на продукта, но тя се отличава по това, че работникът не е получил за нея

никакъв еквивалент и впоследствие няма да го получи; тази стойност, напротив, се присвоява от капиталиста без еквивалент. Общата стойност на стоката се определя от количеството труд, изразходван от работника за нейното производство. Част от тази обща стойност се определя от това, че тя е равна на стойността на работната заплата, т.е. представлява неин еквивалент. Поради това другата част, принадлежната стойност, по необходимост е също определена: тя е равна на общата стойност на продукта минус частта от стойността на последния, която е еквивалент на работната заплата; следователно тя е равна на излишъка от създадената при производството на стоката нова стойност, в сравнение с онази част от съдържащата се в продукта стойност, която е равна на еквивалента на работната заплата.

2) Онова, което важи за стоката, произведена в отделно промишлено предприятие от всеки отделен работник, важи и за годишния продукт на всички отрасли на производството в неговата цялост. Това, което важи за едnodневния труд на индивидуалния производствен работник, важи и за целия годишен труд, приведен в движение от цялата производствена работническа класа. Той „фиксира“ (израз на Смит) в годишния продукт обща стойност, определяна от количеството труд, изразходван през годината, и тази обща стойност се разделя на две части: едната част се определя от количеството на годишния труд, посредством който работническата класа създава еквивалент на своята годишна работна заплата, в действителност самата тази работна заплата; другата част се определя от допълнителния годишен труд, посредством който работникът създава принадлежна стойност за капиталистическата класа. Следователно съдържащата се в годишния продукт новосъздадена през годината стойност се състои само от **два елемента**: от еквивалент на годишната работна заплата, получена от работническата класа, и от годишната принадлежна стойност, доставена на капиталистическата класа. Но годишната работна заплата е доходът на работническата класа, годишната сума на принадлежната стойност — дохода на капиталистическата класа. Така че двете части

на стойността са (и тази гледна точка е правилна, когато става дума за просто възпроизводство) относителни дялове от годишния фонд на потребление и се реализират в него. По този начин никъде не остава място за постоянната капиталова стойност, за възпроизводството на капитала, който функционира във форма на средства за производство. Но в увода на своето произведение А. Смит изрично казва, че всички части на стоковата стойност, които функционират като доход, съвпадат с годишния продукт на труда, предназначен за обществения потребителен фонд;

«Целта на тези първи четири тома е да изяснят в какво се е състоял доходът на народа или каква е била природата на фондовете, които... са доставили тяхното годишно потребление» (стр. 12).

И още в първото изречение на увода се казва:

«Годишният труд на всяка нация е фонд, който първоначално я снабдява с всички средства за живот... които тя консумира през годината и които винаги се състоят или от непосредствения продукт на този труд, или от предмети, купувани от други нации с този продукт» (стр. 11).

Първата грешка на А. Смит е в това, че той отъждествява *стойността* на годишния продукт с *новосъздадената* през годината *стойност*. Последната е продукт *само* на труда на изтеклата година; първата съдържа в себе си освен това всички стойностни елементи, които са били потребени за производство, на годишния продукт, но са *произведени през предишната, а отчасти и през по-рано изтекли години*: средства за производство, стойността на които *само се появява наново* и които, що се отнася до тяхната стойност, не са били нито произведени, нито възпроизведени от труда, изразходван през последната година. Чрез това смесване на две различни неща А. Смит изманипулирва навън постоянната част на стойността на годишния продукт. Самото смесване почива на друга грешка в неговите основни възгледи: той не различава двоякия характер на самия труд: трудът, доколкото той, като изразходване на работна сила, създава

стойност и доколкото като конкретен, полезен труд създава предмети за потребление (потребителна стойност). Общата сума на произведените през годината стоки, *т.е. целият годишен продукт*, е продукт на *полезния* труд, който е действал през последната година; всички тези стоки съществуват само вследствие на това, че обществено приложен труд е бил изразходван в многообразно разклонена система от различни видове полезен труд. Само поради това в тяхната обща стойност стойността на средствата за производство, потребени за тяхното производство, се е запазила, като се е появила отново в нова натурална форма. Следователно *общият годишен продукт* е резултат на *полезния* труд, изразходван през годината. Но през годината се създава само част от *стойността* на годишния *продукт*; тази част е *новосъздадената през годината стойност*, в която е въплътена сумата на труда, приведен в движение през дадената година.

Следователно, когато А. Смит казва в току-що цитираното място:

«Годишният труд на всяка нация е фонд, който първоначално я снабдява с всички средства за живот, потребявани от нея през годината, и т.н.»

той застава едностранчиво на гледището просто на *полезния* труд, който наистина е предал на всички тези средства за живот пригодна за тяхното потребление форма. Но той забравя още, че това е било невъзможно без съдействие на средствата на труда и предметите на труда, дошли от предишни години, и че поради това „годишният труд“, доколкото той е създавал стойност, в никакъв случай не е създал цялата стойност на изготвения от него продукт; че *новосъздадената стойност* е по-малка от *стойността* на продукта.

Ако на А. Смит не може да се направи упрек, че в този анализ той е стигнал само докъдето са стигнали всичките му последователи (макар опит за правилно решение на въпроса да има още у физиократите), по-нататък той, напротив, блуждае в хаос, и главно именно поради това, че неговото „езотерическо“ разбиране на *стоковата стойност* постоянно се кръстосва с *екзотерическото*, което в повечето случаи

взема превес, макар научният инстинкт от време на време отново да го кара да даде израз на езотерическото гледище.

([горе](#))

4) КАПИТАЛ И ДОХОД ПРИ АДАМ СМИТ

Частта от стойността на всяка стока (а поради това и на годишния продукт), която образува само еквивалент на работната заплата, се равнява на капитала, авансиран от капиталиста за работна заплата, т.е. равнява се на променливата съставна част на целия авансиран от него капитал. Тази съставна част на авансираната капиталова стойност капиталистът получава обратно чрез новопроизведената стойностна съставна част на стоката, доставена от наемните работници. Независимо от това, дали променливият капитал се авансира, в смисъл че капиталистът плаща в пари падащата се на работника част от неговия още за продажба продукт или, макар и готов, но още непродаден от капиталиста, или той плаща на работника с пари, вече получени от продажба на произведена от работника стока, или с помощта на кредита антиципира (*очаква, предпоставя, залага. бг.ред.*) получаването на тези пари — във всички тези случаи капиталистът изразходва променлив капитал, който отива у работниците във вид на пари, но, от друга страна, във всички тези случаи той притежава еквивалент на тази капиталова стойност във вид на онази част от стойността на стоките, в която работникът е новопроизвел падащата му се част от общата стойност, с други думи, в която той е произвел стойността на собствената си работна заплата. Вместо да даде на работника тази част от стойността в натуралиа форма на произведения от самия работник продукт, капиталистът му я изплаща в пари. По този начин за капиталиста променливата съставна част на авансираната от него капиталова стойност съществува сега във форма на стоки, докато работникът е получил еквивалент за продадената от него работна сила във форма на пари.

Следователно, докато частта от авансирания от капиталиста капитал,

която е превърната чрез покупка на работна сила в променлив капитал, функционира в самия производствен процес като действаща работна сила и чрез изразходване на тази сила променливата част от авансирания капитал отново се произвежда в стокова форма като нова стойност, т.е. се възпроизвежда — следователно става възпроизводство, т.е. ново производство на авансирана капиталова стойност! — работникът изразходва стойността, съответно — цената на продадената от него работна сила за средства за живот, за средства за възпроизводство на своята работна сила. Парична сума, равна на променливия капитал, е неговият приход, следователно неговия доход, постъпването на който продължава само докато работникът е в състояние да продава своята работна сила на капиталиста.

Стоката на наемния работник — самата негова работна сила — функционира като стока само доколкото се включва в капитала на капиталиста; от друга страна, капиталът на капиталиста, изразходван във вид на паричен капитал за покупка на работна сила, функционира като доход в ръцете на продавача на работната сила, на наемния работник.

Тук се преплитат различни процеси на обръщение и производство, които А. Смит не разграничава.

Първо. Актове, отнасящи се до процеса на *обръщение*: работникът продава своята стока (работната сила) на капиталиста; парите, с които капиталистът я купува, са за него пари, прилагани с цел да се увеличи стойността, т.е. паричен капитал; този капитал не е изразходван, а авансиран. (В това се заключава истинският смисъл на „авансирането“ — *avance* на физиократите — съвсем независимо от това, откъде взема парите самият капиталист. За капиталиста е авансирана всяка стойност, която той плаща за нуждите на производствения процес, независимо дали това става преди или *post festum* (буквално: след празника, т.е. после. бг.ред.). Тя се авансира на самия производствен процес.) Тук става само това, което става при всяка продажба на

стоки: продавачът дава потребителна стойност (в дадения случай работна сила) и получава нейната стойност (реализира нейната цена) в пари; купувачът дава своите пари и получава в замяна на това самата стока — в дадения случай работната сила.

Второ. В процеса на *производство* купената работна сила образува сега част от функциониращия капитал, а самият работник функционира тук само като специфична натурална форма на този капитал, различна от онези негови елементи, които съществуват в натуралната форма на средствата за производство. По време на процеса работникът чрез изразходване на своята работна сила присъединява към средствата за производство, които той превръща в продукт, стойност, равна на стойността на неговата работна сила (принадената стойност оставяме настрана); следователно той възпроизвежда за капиталиста в стокова форма онази част от капитала, която му е авансирана или трябва да му бъде авансирана от капиталиста във вид на работна заплата; произвежда му еквивалент на последната. Следователно той възпроизвежда за капиталиста капитала, който капиталистът може отново да „авансира“ за покупка на работна сила.

Трето. При продажба на стока една част от продажбената цена възстановява следователно на капиталиста авансирания от него променлив капитал и с това се създава възможност за капиталиста отново да купува работна сила, а за работника — отново да я продава.

При всички покупки и продажби на стоки — доколкото става дума само за самите тези сделки — е съвсем безразлично какво ще прави продавачът с получените срещу своята стока пари и какво ще прави купувачът с купените от него предмети за потребление. Следователно, доколкото става дума само за процес на обръщение, съвсем безразлично е, че купената от капиталиста работна сила възпроизвежда за него капиталова стойност и че, от друга страна, парите, получени от продажба на работна сила, са доход за работника. Величината на стойността на предмета, с който търгува работникът, на неговата ра-

ботна сила, никак не зависи от това, че тя образува негов „доход“, както и от това, че употребата на търговския артикул на работника от страна на купувача възпроизвежда за купувача капиталова стойност.

Работната заплата става доход, с който работникът трябва да съществува, защото стойността на работната сила — т.е. адекватната цена, по която се продава тази стока — се определя от количеството труд, необходим за нейното възпроизводство, а самото това количество труд се определя тук от количеството, което е нужно за производството на необходимите средства за живот на работника, т.е. от количеството труд, необходим за поддържане на неговия, живот.

Съвсем неправилно е следното твърдение на А. Смит:

«Частта от капитала, изразходвана за издръжка на производствения труд ...след като е изпълнила своята функция на капитал за него» {капиталиста}, «образува доход за тях» (работниците) (книга II, гл. III, стр. 223).

Парите, с които капиталистът плаща купената от него работна сила, „изпълняват функция на капитал“, доколкото той чрез тези пари присъединява работна сила към вещните съставни части на своя капитал, а само това именно прави въобще възможно функционирането на неговия капитал като производствен капитал. Да разграничим: работната сила е за работника стока, а не капитал; тя осъществява за него доход, доколкото той може постоянно да повтаря нейната продажба; като капитал тя функционира след продажбата, в ръцете на капиталиста, през време на самия производствен процес. Работната сила тук изпълнява двойна служба: за работника тя служи като стока, която се продава по нейната стойност; за капиталиста, който я е купил, тя служи като сила, която произвежда стойност и потребителна стойност. Но парите, които работникът получава от капиталиста, той получава едва след като е предоставил своята работна сила за използване от капиталиста, едва след като неговата работна сила е вече реализирана в стойността на продукта на труда. Капиталистът има в ръцете си тази стойност, преди да я плати. Следователно парите

функционират два пъти — *първо*: като парична форма на променливия капитал, а после като работна заплата. Два пъти е функционирала работната сила; първо като **стока** при продажбата на работната сила (при определяне размера на работната заплата, която трябва да бъде платена, парите играят роля просто на мисловна мярка на стойността, при което те може още да не се намират в ръцете на капиталиста); *второ* — в производствения процес, където работната сила функционира в ръцете на капиталиста като **капитал**, т.е. като елемент, който създава потребителна стойност и стойност. Тя вече е доставила в стокова форма еквивалент, който трябва да се плати на работника, преди капиталистът да го изплати на работника в парична форма. Така че работникът сам създава платежния фонд, от който капиталистът му заплаща. Но това още не е всичко.

Парите, които работникът получава, той изразходва, за да издържа своята работна сила, следователно — ако се разглеждат капиталистическата и работническата класи в тяхната съвкупност — за да запазва за капиталиста оръдието, само с помощта на което той може да остава капиталист.

По този начин постоянната покупка и продажба на работна сила увековечава, от една страна, работната сила като елемент на капитала, вследствие на което последният изглежда като създател на стоки, на предмети за потребление, притежаващи стойност; вследствие на което освен това частта от капитала, която купува работната сила, постоянно се възстановява чрез собствения продукт на последната и следователно самият работник постоянно създава капиталовия фонд, от който му плащат. От друга страна, постоянната продажба на работна сила става постоянно възобновяващ се източник за поддържане на живота на работника и по този начин неговата работна сила изглежда като имущество, откъдето той получава дохода, от който живее. Доход в този случай не означава нищо друго освен присвояване на стойности чрез постоянно повтаряща се продажба на стока (работната сила), при което самите тези стойности служат само за

постоянно възпроизводство на продаваната стока. И дотолкова А. Смит е прав, като казва, че източник на доход за работника става онази част от стойността на създадения от самия работник продукт, за която капиталистът му плаща еквивалент във форма на работна заплата. Но това нищо не изменя нито в природата, нито във величината на тази **част** от стойността на стоката, също както нищо не се изменя в стойността на средствата за производство от това, че те функционират като капиталови стойности, както не се изменят свойствата и величината на една права линия от това, че тя функционира като основа на триъгълник или като ос на елипса. Стойността на работната сила както преди се определя също така независимо от посоченото обстоятелство, както и стойността на средствата за производство. Тази част от стойността на стоката нито *се състои от* доход като един от образуващите я самостоятелни фактори, нито *се свежда до* доход. Макар тази постоянно възпроизвеждана от работника нова стойност да образува за него източник на доход, неговият доход, обратно, не образува вследствие на това съставна част от произвежданата от него нова стойност. Величината на заплащаната му част от създадената от него нова стойност определя размера на неговия доход по стойност, а не обратното. Обстоятелството, че тази част от новосъздадената стойност образува за него доход, показва само какво се прави с нея, характера на нейното приложение, но също така няма нищо общо с нейния произход, както с произхода на всяка друга стойност. Ако аз получавам седмично десет талера, фактът на получаването от мен на този седмичен доход нищо не изменя нито в **природата** на стойността на десетте талера, нито във **величината** на тяхната стойност. Като стойността на всяка друга стока, стойността на работната сила се определя от количеството труд, необходим за нейното възпроизводство; характерно за тази стока (работната сила) е обстоятелството, че това количество труд се определя от стойността на средствата за живот, необходими за работника, т.е. равнява се на труда, необходим за възпроизводство на самите условия на неговия живот. Но това обстоятелство не е по-характерно за стойността

на работната сила, отколкото за стойността на работния добитък е характерно това, че тя се определя от стойността на средствата за съществуване, необходими за издръжка на този добитък, т.е. от масата човешки труд, необходима, за да се произведат тези средства за съществуване.

Но причина за всички беди, които достигат А. Смит по този въпрос, е категорията „*revenue*“. Различните видове доход образуват за Смит „*съставни части*“ на произвежданата всяка година, новосъздавана стокова стойност, докато всъщност, напротив — двете части, на които се разпада тази стокова стойност за *капиталиста*, — еквивалентът на неговия променлив капитал, авансиран в парична форма при покупката на труда, и другата част на стойността, която също му принадлежи, макар да не му е струвала нищо, принадлежната стойност — образуват източници на доходи. Еквивалентът на променливия капитал отново се авансира за работна сила и дотолкова образува доход за работника във форма на неговата работна заплата. Другата част (принадената стойност) не служи за възстановяване за капиталиста каквато и да било част на авансирания капитал и поради това той може да я изразходва за средства за потребление (необходими и за лукс), може да я потреби като доход, вместо да я превръща в някакъв вид капиталова стойност. Предпоставка за този доход е самата стокова стойност и нейните съставни части се различават за капиталиста само доколкото образуват или еквивалент **за** авансираната променлива капиталова стойност, или *излишък над* авансираната променлива капиталова стойност. И двете части не се състоят от нищо друго освен от изразходвана през време на произвеждане на стоката, приведената в действие в трудовия процес работна сила. Те се състоят от **разход**, не от „приход“, или „доход“ — от **разход** на труд.

В съответствие с това *quid pro quo* (замяна на едно с друго. ред.), при което доходът става източник на стокова стойност, вместо стоковата стойност да е източник на доход, стоковата стойност се оказва „съставена“ от различни видове доходи. Те се определят независимо

един от друг и общата стойност на стоката се определя чрез събиране на стойностните величини на тези доходи. Но пита се, как се определя стойността на всеки от тези доходи, от които трябва да възникне стоковата стойност? Що се отнася до работната заплата, тя може да бъде определена, защото тя е стойността на съответната стока, работната сила, а тази стойност се определя (както стойността на всяка друга стока) от труда, необходим за възпроизводство на тази стока. Но как може да се определи принадлежната стойност или според А. Смит двете нейни форми: печалба и поземлена рента? Тук не получаваме нищо повече от празен брътвеж. А. Смит ту представя работната заплата и принадлежната стойност (съответно — работната заплата и печалбата) като съставни части, от които се съставя стоковата стойност, съответно цената, ту ги представя — и често на един дъх — като части, на които се „разлага“ (*resolves itself*) цената на стоката; а това означава, обратно, че стоковата стойност е нещо предварително дадено и че различните части на тази вече дадена стойност във форма на различни доходи се пада на различни лица, които участват в производствения процес. Това съвсем не е тъждествено със съставянето на стойността от тези три „съставни части“. Ако аз самостоятелно определя величината на три различни прави линии, а след това от тези три линии като „съставни части“ образувам четвърта права линия, равна по величина на сумата на трите линии, това съвсем не е същата процедура, както ако бих имал пред себе си дадена права линия и с една или друга цел бих започнал да я деля, така да се каже, да я „разлагам“ на три различни части. В първия случай величината на линията неизбежно се изменя с изменението на величината на трите линии, сумата на които тя образува; в последния случай величината на трите части на линията е предварително ограничена от това, че те са части от линия с дадена величина.

Но в действителност, ако ние се придържаме към правилното от това, което А. Смит ни представя, именно: че **новосъздадената от годишния труд стойност**, съдържаща се в годишния стоков продукт

на обществото (както и в отделната стока или в едnodневния, седмичния и т.н. продукт), е равна на стойността на авансирания променлив капитал (т.е. на стойностната част, предназначена за ново купуване на работна сила) плюс принадена стойност, която капиталистът може да реализира — при просто възпроизводство и равни други условия — в средства за своето индивидуално потребление; ако помним, по-нататък, че А. Смит слага в един куп труда, доколкото той създава стойност, доколкото представлява разход на работна сила, и труда, доколкото той създава потребителна стойност, т.е. изразходва се в полезна, целесъобразна форма, в такъв случай цялата представа на А. Смит се свежда до следното: стойността на всяка стока е продукт на труда: следователно такава е и стойността на продукта на годишния труд или стойността на годишния обществен стокос продукт. Но тъй като всеки труд се разлага на **1) необходимо работно време**, в което работникът само възпроизвежда еквивалент на капитала, авансиран за покупка на неговата работна сила, и **2) принаден труд**, посредством който той доставя на капиталиста стойност, за която последният не плаща никакъв еквивалент, т.е. доставя на капиталиста принадена стойност; то всяка стокова стойност може да се разлага само на тези две различни съставни части, следователно и в края на краищата образува като работна заплата доход на работническата класа, а като принадена стойност — доход на капиталистическата класа. Що се отнася до постоянната капиталова стойност, т.е. до стойността на средствата за производство, потребени в производството на годишния продукт, то наистина не може да се каже (с изключение на фразата, че капиталистът я пресмята на купувача при продажба на своята стока) как тази стойност влиза в стойността на новия продукт, обаче тъй като средствата за производство са продукт на труда, в края на краищата тази част от стойността пак може да се състои само от еквивалент на променливия капитал и от принадена стойност: от продукт на необходим труд и на принаден труд. Ако стойностите на тези средства за производство в ръцете на онези, които ги прилагат, функционират като капиталови стойности, това не

пречи на обстоятелството, че „първоначално“, а ако се достигне до корена, в други ръце — макар и по-рано — те са се разпадали на същите две стойностни части, следователно на два различни източника на доход.

Правилно тук е това, че в движението на обществения капитал — т.е. на съвкупността от индивидуалните капитали — работата се представя по-иначе, отколкото за всеки индивидуален капитал, отделно взет, следователно от гледна точка на всеки отделен капиталист. За последния стоковата стойност се разлага на 1) постоянен елемент (четвърти, както казва А. Смит) и 2) на сумата от работна заплата и принадлежна стойност, или, съответно, от работна заплата, печалба и поземлена рента. От обществена гледна точка, напротив, четвъртият елемент на Смит, постоянната капиталова стойност, изчезва.

(горе)

5) ИЗВОДИ

Нелепата формула, според която трите вида доход: работна заплата, печалба и рента, образуват три „съставни части“ на стоковата стойност, произтича у А. Смит от по-правдоподобната формула, според която стоковата стойност „се разлага“ (*resolves itself*) на тези три съставни части. Това също е неправилно, дори ако се приеме, че стоковата стойност може да бъде разделена само на еквивалента на потребената работна сила и на създадената от последната принадлежна стойност. Но и това заблуждение почива тук на по-дълбока, правилна основа. Капиталистическото производство е основано на това, че производственият работник продава на капиталиста своята собствена работна сила като своя стока и че в ръцете на капиталиста тя функционира след това само като елемент на неговия производствен капитал. Тази сделка, отнасяща се до обръщението — продажба и покупка на работна сила, — не само въвежда в производствения процес, но и определя *implicite* (вече с това. ред.) неговия специфичен характер. Производството на потребителна стойност и дори производс-

твото на стока (тъй като то може да се извършва и от независими производствени работници) тук е само средство за производство на абсолютна и относителна принадена стойност за капиталиста. Поради това при анализ на производствения процес ние видяхме как производството на абсолютна и относителна принадена стойност определя: **1)** продължителността на всекидневния трудов процес, **2)** целия обществен и технически строй на капиталистическия производствен процес. В него самия се осъществява разликата между простото запазване на стойността (на постоянната капиталова стойност), действителното възпроизводство на авансираната стойност (еквивалента на работната сила) и производството на принадена стойност, т.е. на стойност, за която капиталистът не е авансирал никакъв еквивалент и няма да авансира *post festum* (след празника или със задна дата. бг.ред.).

Макар присвояването на «**принадена**» стойност — на стойност, която е **излишък**^{*40а)} над еквивалента, над авансираната от капиталиста стойност — да се подготвя от покупката и продажбата на работна сила, то е акт, който се извършва в самия производствен процес и образува съществен момент на последния.

Встъпителният акт, който представлява акт на обръщението: покупка и продажба на работна сила, на свой ред се основава на разпределението на *елементите* на производство, което предшества разпределението на обществените *продукти* и е предпоставка на последното; именно основава се на отделянето на работната сила като стока на работника от средствата за производство като собственост на неработещи.

Но в същото време това присвояване на принадена стойност, или това деление на производството на стойност на възпроизводство на авансирана стойност и производство на нова стойност, на която не отговаря никакъв еквивалент, не изменя нищо нито в самата субс-

танция на стойността, нито в природата на нейното производство. Субстанцията на стойността винаги е само изразходвана работна сила — труд, независимо от специфичния полезен характер на този труд — и производство на стойност не е нищо друго освен процес на това изразходване на работна сила. Така крепостният изразходва в продължение на шест дни своята работна сила, работи в продължение на шест дни, и по отношение на самия факт на това изразходване на работна сила е съвсем безразлично, че от тези работни дни крепостният работи например три дни за себе си на своето собствено поле, а други три дни за своя господар на неговото (*господарското. бг.ред*) поле. Както доброволният труд за себе си, така и принудителният труд за господаря са еднакво труд. Ако разглеждаме шестдневния труд на крепостния по отношение на създадените от него стойности или по отношение на създадените от него полезни продукти, няма да има различия в неговия шестдневен труд. Разликата се отнася само до различните *отношения*, от които се предизвиква изразходването на неговата работна сила в продължение на двете половини на шестдневното работно време. Също така стои работата с необходимия и принадлежния труд на наемния работник.

Производственият процес угасва в стоката. Фактът, че за производството на стоката е изразходвана работна сила, се явява сега като вещно свойство на стоката, че притежава стойност; величината на тази стойност се измерва с величината на изразходвания труд; стоката стойност не се свежда до нищо друго и не се състои от нищо друго. Ако аз съм прокарал права линия с определена големина, аз с помощта на чертането, което се извършва по известни независим от мен правила (закони), преди всичко съм „произвел“ една права линия (наистина само символично, което аз зная предварително). Ако аз разделя тази линия на три отрязъка (които пак могат да отговарят на определена задача), всеки от тези отрязъци остава, както е бил, права линия и цялата линия, части от която са те, вследствие на такова деление няма да се превърне в нещо различно от правата линия

например в някаква крива. Също така аз не бих могъл да разделя линия с дадена големина по такъв начин, че сумата на тези части да е по-голяма от самата тази линия, преди нейното разделяне; следователно големината на цялата линия, също се определя от определените по какъвто и да е начин големина на нейните части. Напротив, относителните величини на тези части от самото начало са ограничени от пределите на линията, части от която са те.

В това отношение стока, произведена от капиталист, по нищо не се отличава от стоки, произведени от някой самостоятелен работник, от общини на трудещи се [*Arbeitengemeinden*] или от роби. Обаче в нашия случай целият продукт на труда, както и цялата негова стойност, принадлежи на капиталиста. Както и всеки друг производител, той трябва първо чрез продажба да превърне стоката в пари, за да може да манипулира с тях по-нататък; той трябва да превърне стоката във форма на всеобщ еквивалент.

Да разгледаме стоковия продукт преди неговото превръщане в пари. Той изцяло принадлежи на капиталиста. От друга страна, като полезен продукт на труда — като потребителна стойност — той изцяло е продукт на изтеклия трудов процес; не е така с неговата стойност. Една част от тази стойност е само отново появила се в *нова форма* стойност на средствата за производство, изразходвани в производството на стоката; тази стойност не е била произведена през време на производствения процес на тази стока; тъй като средствата за производство са притежавали тази стойност още преди производствения процес, независимо от него; те са влезли в този процес като носители на тази стойност; обновила се е и се е изменила само формата на нейното проявление. Тази част от стойността на стоката образува за капиталиста еквивалент на онази част от авансираната от него постоянна капиталова стойност, която е била потребена през време на производството на стоката. По-рано тя е съществувала във форма на средства за производство; сега тя съществува като съставна част от стойността на новопроизведената стока. Щом последната бъде пре-

върната в пари, тази стойност, съществуваща сега във *вид* на пари, трябва да бъде превърната отново в средства за производство, в своята първоначална форма, определяна от производствения процес и от нейната функция в последния. В стойностния характер на стоката нищо не се изменя вследствие на функционирането на тази стойност като капитал.

Втора част от стойността на стоката е стойността на работната сила, която наемният работник продава на капиталиста. Тя се определя, както и стойността на средствата за производство, независимо от производствения процес, в който трябва да влезе работната сила, и преди да влезе в него, тази стойност се фиксира в акт на обръщение, в покупка и продажба на работна сила. Със своето функциониране — с изразходване на своята работна сила — наемният работник произвежда стокова стойност, равна на стойността, която капиталистът трябва да му заплати за използване на неговата работна сила. Той дава на капиталиста тази стойност в стока, а последният му я плаща в пари. Обстоятелството, че тази част от стоковата стойност е за капиталиста само еквивалент на авансирания от него за работна заплата променлив капитал, абсолютно нищо не изменя във факта, че дадената стойност е новосъздадена през време на производствения процес, стокова стойност която не се състои от нищо друго освен от това, от което се състои и принадлежната стойност — именно от изтекло изразходване на работна сила. На този факт не оказва никакво влияние и обстоятелството, че стойността на работната сила, заплащана от капиталиста на работника във форма на работна заплата, приема за работника форма на доход и че чрез това постоянно се възпроизвежда не само работната сила, но и класата на наемните работници, а заедно с това се възпроизвежда и основата на цялото капиталистическо производство.

Но сумата от тези две части на стойността още не съставлява цялата стойност на стоката. Остава *излишък* над двете части: принадлежната стойност. Тя, както и частта от стойността, която възстановява аван-

сирания за работна заплата променлив капитал, е стойност, новосъздадена от работника през време на производствения процес, кристализиран труд. Само че тя не струва нищо на собственика на целия продукт, на капиталиста. Последното действително позволява на капиталиста да я потреби изцяло като доход, ако не е принуден да отделя част от нея за други съучастници — като например поземлена рента за земевладелците, в който случай тези части образуват дохода на такива трети лица. Същото това обстоятелство е било подбудителен мотив, който изобщо кара нашия капиталист да се заеме с производство на стоки. Но нито неговото първоначално добро намерение да получи принадлежна стойност, нито последвалото изразходване на тази принадлежна стойност като доход от него и от други не оказват никакво влияние върху принадлежната стойност като такава. Всичко това нищо не изменя във факта, че тя е кристализиран, незаплатен труд, никак не изменя и нейната величина, която се определя от съвсем други условия.

Но щом веднъж А. Смит пожелае, както той и прави, още при изучаване на стоковата стойност да се заеме с изучаване на ролята на различните стойностни части в цялостния възпроизводствен процес, стана ясно, че ако отделни части от стойността функционират като доход, други също така постоянно функционират като капитал, а поради това според неговата логика би трябвало да бъдат наречени съставни части на стоковата стойност, или части, на които тя се разлага.

А. Смит отъждествява стоковото производство изобщо с капиталистическото стоково производство; средствата за производство от самото начало са „капитал“, трудът от самото начало е наемен труд и поради това:

«броят на полезните и производствени работници навсякъде ...е пропорционален на величината на капитала, употребен, за да им се даде работа» (to the quantity of capital stock which is employed in setting them to work.

С една дума, различните фактори на трудовия процес — както предметни, така и лични — от самото начало се явяват в маските, характерни за капиталистическия производствен период. Поради това анализът на стоковата стойност непосредствено съвпада с изясняването доколко тази стойност съставлява, от една страна, само еквивалент на вложения капитал и доколко, от друга страна, тя образува „свободна“ стойност, невъзстановяваща никаква авансирана капиталова стойност, т.е. принадена стойност. По този начин частите на стоковата стойност, съпоставяни една с друга от тази гледна точка, незабележано се превръщат в нейни самостоятелни „съставни части“ и накрая в „източници на всяка стойност“. По-нататъшен извод е това, че стоковата стойност е съставена от различен род доходи или че тя се „разлага“ на различен род доходи, така че не доходите се състоят от стокова стойност, а стоковата стойност от „доходи“. Но обстоятелството, че стоковата стойност по-късно функционира като доход за някого, толкова малко изменя природата на тази стойност, колкото малко се изменя природата на стоковата стойност или на парите, ако те функционират като капиталова стойност. Стоката, с която А. Смит има работа, още от самото начало е стоков капитал (който съдържа, освен потребена в производството на стоката капиталова стойност, още и принадена стойност), следователно капиталистически произведена стока, резултат на капиталистически производствен процес. Поради това би трябвало предварително да се анализира този процес, а заедно с това и влизащият в него процес на нарастване и образуване на стойността. Но тъй като предпоставка на капиталистическия производствен процес на свой ред е стоковото обръщение, за да го изобразим, необходим е независим от него и предварителен анализ на стоката. Даже доколкото А. Смит „езотерически“ попада временно на правилен път, той обръща внимание на производството на стойност винаги само по повод на анализа на стоката, т.е. на анализа на стоковия капитал.

III. ПО-КЪСНИ ИКОНОМИСТИ*41)

Рикардо почти дословно възпроизвежда теорията на А. Смит:

«Трябва да сме съгласни по това, че всички продукти на една страна се потребяват, но има огромна разлика между това, дали те се потребяват от такива, които възпроизвеждат друга стойност, или от такива, които не правят това. Когато казваме, че доход се спестява и се прибавя към капитала, ние подразбираме, че прибавяната към капитала част от дохода се потребява от производствени работници вместо от непроизводствени» („Principles“, p. 163).

Действително Рикардо е приел напълно теорията на А. Смит относно разлагането на стоковата цена на работна заплата и принадена стойност (или на променлив капитал и принадена стойност). Това, по което той полемизира със Смит, е: **1)** относно съставните части на принадлежната стойност: от необходимите нейни елементи той изключва поземлената рента; **2)** Рикардо разлага цената на стоката на тези съставни части. Следователно величината на стойността е за него *prius* (*предшественото, първоначалното. ред.*). Сумата на съставните части се предпоставя като дадена величина, изхожда се от нея в противоположност на А. Смит, който често, в разрез със собствения си по-дълбок възглед, извежда величината на стойността на стоката *post festum* (*след празника или впоследствие. ред.*) чрез събиране на съставните части.

Рамсей възразява на Рикардо:

«Рикардо забравя, че целият продукт се разделя не само на работна заплата и печалба, но че част от него е необходима за възстановяване на основния капитал» („An Essay on the Distribution of Wealth“. Edinburgh, 1836, стр. 174).

Рамсей разбира под основен капитал същото, каквото аз разбирам под постоянен:

«Основният капитал съществува в такава форма, в която той, макар да съдейства за производството на намираща се в работа стока, не съдейства за издръжка на работниците» (р. 59).

А. Смит въстава против необходимия извод от неговото разлагане на стоковата стойност, а следователно и на стойността на обществения годишен продукт, на работна заплата и принадена стойност, следователно само на доходи — против извода, че би могъл да бъде изконсумиран целият годишен продукт. Оригиналните мислители никога не правят абсурдни изводи. Те предоставят това на сейевци и маккълъковци.

Действително Сей доста леко гледа на тази работа. Това, което за единия е авансиране на капитал, за другия е доход, чист продукт или е било такъв. Разликата между брутен и чист продукт е чисто субективна и

«...по този начин общата стойност на всички продукти се е разпределила в обществото като доход» (Say: „Traité d'Écon. Pol.“, 1817, II, стр. 64). «Общата стойност на всеки продукт се съставя от печалбите на земеделци, капиталисти и занимаващи се с промишлен труд» {работната заплата фигурира тук като profits des industriels!}, «които са действали за неговото производство. Това е причина доходът на обществото да е равен на произведената брутна стойност, а не само на чистия продукт на земята, както е мислела сектата икономисти» {физиократите} (р. 63).

Това откритие на Сей си е присвоил между другото и Прудон.

Щорх, който по принцип също приема доктрината на А. Смит, намира обаче, че приложението на това учение, направено от Сей, не издържа критика.

«Ако се приеме, че доходът на нацията е равен на брутният продукт, без да се приспада какъвто и да било капитал» {би трябвало да се каже: постоянен капитал}, «следва да се признае също, че тази нация може непроизводствено да потреби цялата стойност на своя годишен продукт, без да накърни ни най-малко своя бъдещ доход... Продуктите, които със-

тавляват» {постоянния} «капитал на нацията, не могат да бъдат потребявани» (Storch; „Considerations sur la nature du revenu national“, Paris, 1824, стр. 147, 150).

Мо Щорх е забравил да каже как се съгласува съществуването на тази постоянна част на капитала с анализ на цената, който той заимства от Смит и според който стоковата стойност съдържа само работна заплата и принадлежна стойност, но не съдържа никаква част постоянен капитал. Само във връзка със Сей му става ясно, че този анализ на цената довежда до абсурдни резултати, и неговата собствена заключителна дума по този въпрос гласи:

«Невъзможно е да се разложи необходимата цена на нейните най-прости елементи» (Sforch: „Cours d'Écon. Pol.“ Petersburg, 1815, II, стр. 141).

Сисмонди, който специално се е занимавал с отношението на капитала към дохода и в действителност е превърнал особеното схващане на това отношение в *differentia specifica* (характерна разлика. ред.) на своите „*Nouveaux Principes*“, не е казал нито една научна дума, не е допринесъл нито атом за разрешаване на проблема.

Бартън, Рамсей и Шербюлие правят опити да се издигнат над разбирането на Смит. Но те претърпяват неуспех, тъй като от самото начало поставят проблема едностранчиво, като не разграничават ясно разликата между постоянна и променлива капиталова стойност от разликата между основен и оборотен капитал.

И Джон Стюърт Мил с обикновената за него важност възпроизвежда доктрината, наследена от А. Смит и неговите последователи.

Резултат: Смитовата обърканост на понятията продължава да съществува досега и неговата **догма** е ортодокеално верую на политическата икономия.

(горе)

ГЛАВА ДВАДЕСЕТА

ПРОСТО ВЪЗПРОИЗВОДСТВО

I. ПОСТАНОВКА НА ВЪПРОСА^{*42)}

Ако разгледаме годишното функциониране на обществения капитал — следователно на целия капитал, по отношение на който индивидуалните капитали образуват само дробни части, чието движение е както тяхно индивидуално движение, така и в същото време необходимо звено в движението на целия капитал откъм неговия резултат — т.е. ако разгледаме стоковия продукт, доставян от обществото през годината, ще стане ясно как се извършва процесът на възпроизводство на обществения капитал, какви характерни черти отличават този процес на възпроизводство от процеса на възпроизводството на индивидуалния капитал и какви черти са общи за двата. Годишният продукт включва в себе си както онези части на обществения продукт, които възстановяват капитала — обобщественото възпроизводство, — така и онези части, които влизат във фонда на потреблението, потребяват се от работници и капиталисти, следователно обхваща както производственото, така и индивидуалното потребление. Възпроизводството обхваща и възпроизводството (т.е. запазването) на капиталистическата класа и работническата класа, а поради това и възпроизводството на капиталистическия характер на целия производствен процес.

Ясно е, че трябва да анализираме фигурата на обръщението

$$C' = \begin{cases} II - C \dots Pp \dots C' \\ n - c \end{cases}$$

а при това потреблението необходимо играе тук известна роля; тъй като изходният пункт $C' = C + c$, стоковият капитал, съдържа както постоянна и променлива капиталова стойност, така и принадлежна стойност. Поради това неговото движение обхваща както индивиду-

алното, така и производственото потребление. В оборотите $II—C....Pr....C'—II'$ и $Pr....C'—II'—C....Pr$ изходен и краен пункт е движението на *капитала*. Разбира се, тук се включва и потреблението, тъй като стоката (продуктът) трябва да бъде продадена. Но ако се приеме, че това е станало, за движението на отделния капитал е безразлично какво ще стане по-нататък с тази стока. Напротив, в движението $C....C'$ условията на общественото възпроизводство проличават именно в това, че тук трябва да се покаже какво ще стане с всяка част от стойността на целия този продукт C' . Цялостният възпроизводствен процес включва тук процеса на потребление, подпомаган от обръщението, в такава степен, както и самия процес на възпроизводство на капитала.

Предвид стоящата пред нас цел ние трябва да разгледаме процеса на възпроизводство от гледна точка на възстановяване както на стойността, така и на натуралната форма на отделните съставни части на C' . Сега не можем вече да се задоволим, както при анализа на стойността на продукта на отделния капитал, с *предпоставката*, че отделният капиталист може чрез продажба на своя стокос продукт да превърне съставните части на своя капитал първо в пари, а после чрез купуване от стокосия пазар елементи на производството да ги превърне отново в производствен капитал. Доколкото тези елементи на производство са по своята природа вещи, те образуват съставна част на обществения капитал, също както индивидуалния готов продукт, който се разменя срещу тях и се възстановява чрез тях. От друга страна движението на онази част от обществения стокос продукт, която се потребява от работника при изразходване на работната заплата и от капиталиста при изразходване на принадлежната стойност, не е само необходимо съставно звено в движението на целия продукт, но се преплита с движението на индивидуалните капитали и поради това този процес не може да се обясни само чрез неговото просто приемане.

Въпросът, непосредствено поставен пред нас, е следният: по какъв

начин *капиталът*, потребен в производството, се възстановява по своята стойност от годишния продукт и по какъв начин процесът на това възстановяване се преплита с потреблението на принадлежната стойност от капиталистите и на работната заплата от работниците? Следователно най-напред става дума за възпроизводство в неизменен мащаб. Освен това се приема не само че продуктите се разменят по своята стойност, но и че не стават никакви преврати в стойността на съставните части на производствения капитал. Впрочем доколкото цените се отклоняват от стойностите, това обстоятелство не може да окаже никакво влияние върху движението на обществения капитал. При това, както и преди, се обменят общо същите количества продукти, макар на отделните капиталисти да се падат части от стойността, които вече не са пропорционални на техните съответни авансирания и на масите принадлежна стойност, които са произведени от всеки от тях поотделно. Що се отнася до превратите в стойността, ако те имат всеобщ характер и се разпределят равномерно, те не предизвикват никакви промени в съотношенията между съставните части на стойността на целия годишен продукт. Напротив, ако са частични - и се разпределят неравномерно, те са нарушения, които, **първо**, могат да бъдат разбрани като такива само доколкото ги разглеждаме като *отклонения* от неизменни стойностни отношения; но, **второ**, ако е доказан законът, според който една част от стойността на годишния продукт възстановява постоянен, друга — променлив капитал, една революция било в стойността на постоянния, било в стойността на променливия капитал нищо не би изменила в този закон. Тя би изменила само относителната величина на частите на стойността, които функционират в едно или друго качество, тъй като на мястото на първоначалните стойности биха застанали други.

Докато разглеждахме производството на стойност и стойността на продукта на капитала индивидуално, за нашия анализ натуралната форма на стоковия продукт беше съвсем безразлична — дали например той се състои от машини или от зърнени храни, или от огледа-

ла. Това винаги е било само примери как всеки отрасъл еднакво можеше да служи за илюстрация. Ние имахме работа със самия непосредствен производствен процес, който във всеки отделен случай се представя като процес на индивидуален капитал. Доколкото разглеждахме възпроизводството на капитала, беше достатъчно да приемем, че частта от стоковия продукт, която представлява капиталова стойност, намира в сферата на обръщението възможност да извърши обратно превръщане в елементите на своето производство и следователно отново да приеме форма на производствен капитал; също както беше достатъчно да приемем, че работникът и капиталистът намират на пазара стоки, за които те изразходват работна заплата и принадлежна стойност. Но този чисто формален начин на излагане е вече недостатъчен, когато разглеждаме целия обществен капитал и стойността на неговия продукт. Обратното превръщане на една част от стойността на продукта в капитал, влизането на друга част в индивидуалното потребление на капиталистическата класа и на работническата класа е движение в пределите на самата стойност на продукта, в който се е изразил резултатът на съвкупния капитал; и това движение е не само възстановяване на стойността, но и възстановяване на натуралната форма на продукта, а поради това то в еднаква степен зависи както от взаимното отношение на съставните части на стойността на обществения продукт, така и от тяхната потребителна стойност, от тяхната натурална форма.

Простото възпроизводство^{*43)}, възпроизводството в неизменен мащаб е абстракция, доколкото, от една страна, на капиталистическа база липсата на всякакво натрупване, или възпроизводство в разширен мащаб, е неправдоподобно предположение, а, от друга страна, отношенията, в които се извършва производството в различните години не остават абсолютно неизменни (а такава е предпоставката). Предпоставката е, че обществен капитал с дадена стойност както през миналата, така и през тази година отново доставя предишната маса стокови стойности и задоволява предишното количество пот-

ребности, макар формите на стоките и да са се изменили в процеса на възпроизводството. Впрочем, доколкото става натрупване, просто възпроизводство винаги е част от последното, следователно може да бъде разглеждано само по себе си и е реален фактор на натрупването. Стойността на годишния продукт може да се намали, макар масата на потребителните стойности да остава предишната; стойността може да остане предишната, макар масата на потребителните стойности да намалява; масата на стойността и масата на възпроизведените потребителни стойности могат едновременно да намаляват. Всичко това се свежда до обстоятелството, че възпроизводството се извършва или при по-благоприятни предишни условия, или при влошени условия, при което резултат на последните може да бъде непълно (недостатъчно) възпроизводство. Всичко това може да засегне само количествената страна на различните елементи на възпроизводство, а не ролята, която те играят в общия процес като възпроизвеждащ се капитал или като възпроизвеждан доход.

(горе)

II. ДВЕТЕ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯ НА ОБЩЕСТВЕННОТО ПРОИЗВОДСТВО^{*44)}

Целият продукт, а следователно и цялото производство на обществото, се разделя на две големи подразделения:

I. **Средства за производство**, стоки, които имат форма, в която те трябва да влязат или най-малко могат да влязат в производствено потребление.

II. **Средства за потребление**, стоки, които имат форма, в която те влизат в индивидуалното потребление на капиталистическата класа и на работническата класа.

Във всяко от тези подразделения съвкупността на различните отрасли на производство, отнасящи се към това подразделение, образува

един единствен голям отрасъл на производство: в единия случай производствения отрасъл на средства за производство, в другия — на средства за потребление. Целият капитал, прилаган във всеки от тези два производствени отрасъла, образува отделно голямо подразделение на обществения капитал.

Капиталът на всяко подразделение се разпада на две съставни части:

1) Променлив капитал. Разглеждан относно неговата стойност той е равен на стойността на обществената работна сила, прилагана в този отрасъл на производство, следователно е равен на сумата на работната заплата, платена за тази работна сила. Разглеждан откъм неговата натурална форма, той се състои от самата работна сила, която се намира в действие, т.е. от живия труд, привеждан в движение от тази капиталова стойност.

2) Постоянен капитал, т.е. стойността на всички средства за производство, прилагани за производство в този отрасъл. На свой ред те се разпадат на *основен* капитал: машини, оръдия на труда, постройки, работен добитък и т.н., и *оборотен* постоянен капитал: производствени материали като сурови и спомагателни материали, полуфабрикати и т.н.

Стойността на целия годишен продукт, произведен във всяко от тези две подразделения с помощта на този капитал, се разпада на една стойностна част, която представлява постоянния капитал е, потребен в производството и по своята стойност само пренесен върху продукта, и друга част, присъединена от целия труд през годината. Последната също така се разпада на такава част, която възстановява авансирания променлив капитал v , и на излишък над него, който образува принадлежната стойност m . Следователно, подобно на стойността на всяка отделна стока, и стойността на целия годишен продукт във всяко подразделение се разпада на $c+v+m$.

Стойностната част c (постоянния капитал), *потребен* в производството, не съвпада със стойността на постоянния капитал, *приложен* в производството. Наистина производствените материали се потребяват изцяло и поради това тяхната стойност изцяло се пренася върху продукта. Но само известна част от приложения *основен* капитал се потребява изцяло и следователно само стойността на тази част преминава върху продукта. Друга част от основния капитал, машини, здания и пр., съществува и продължава да функционира както преди, макар нейната стойност да намалява от годишното изхабяване. Когато разглеждаме стойността на продукта, тази продължаваща да функционира част от основния капитал не съществува за нас. Тя е част от капиталовата стойност, независима от тази новопроизведена стокова стойност, съществуваща наред с нея. Това стана ясно още при разглеждане на стойността на продукта на отделния капитал (том I, глава VI, стр. 192). Но тук ние засега трябва да се абстрахираме от приложения там начин на разглеждане. Разглеждайки стойността на продукта на отделния капитал, ние видяхме, че стойността, загубвана от основния капитал от изхабяването, се пренася върху стоковия продукт, произведен през време на изхабяването, независимо от това, дали през това време една част от този основен капитал се възстановява *in natura* (*в натура*) от тази пренасяна стойност или не. Напротив, тук, когато разглеждаме целия обществен продукт и неговата стойност, ние сме принудени, поне временно, да се абстрахираме от стойностната част, пренасяна през годината вследствие на износване на основния капитал върху годишния продукт, доколкото този основен капитал не се възстановява през годината *in natura*. В един от следващите отдели на тази глава ние специално ще се спрем на този пункт.

В основата на нашето изследване на простото възпроизводство ще поставим следната схема, в която c = постоянен капитал, v = променлив капитал, m = принадена стойност и отношението на нараст-

ването на стойността m/v е прието за 100%. Числата могат да означават милиони марки, франкове или фунта стерлинги.

I. Производство на средства за производство:

капитал $4000_c + 1000_v = 5000$,

стов продукт... $4000_c + 1000_v + 1000_m = 6000$,

който съществува във вид на средства за производство.

II. Производство на средства за потребление:

капитал $2000_c + 500_v = 5000$,

стов продукт... $2000_c + 500_v + 500_m = 3000$,

който съществува във вид на средства за потребление.

Ако направим равносметка, целият годишен стовков продукт:

I. $4000_c + 1000_v + 1000_m = 6000$ в средства за производство.

II. $2000_c + 500_v + 500_m = 3000$ в средства за потребление.

Цялата стойност = 9000, при което, както приехме, оттук е изключен основният капитал, който продължава да функционира в своята натурална форма.

Ако изследваме сега превръщанията, необходими на основата; на простото възпроизводство, когато цялата принадлежна стойност се потребява непроизводствено, и при това отначало оставим настрана паричното обръщение, което определя тези обмени, получаваме преди всичко три съществени опорни точки.

1) 500_v , работна заплата на работниците, и 500_m , принадлежната стойност на капиталистите от подразделение II, трябва да бъдат изразходвани за средства за потребление. Но тяхната стойност съществува в средствата за потребление на стойност 1000, които в ръцете на капиталистите от II подразделение възстановяват авансираните 500_v и представляват 500_m . Следователно работната заплата и принадлежната стойност на II подразделение се обменят в пределите на II под-

разделение срещу продукт на II. С това от целия продукт изчезва (500_v+500_m) II = 1000 във вид на средства за потребление.

2) 1000_v+1000_m на I подразделение също трябва да бъдат изразходвани за средства за потребление, следователно за продукт на II подразделение. Следователно те трябва да бъдат обменени срещу останалата част от този продукт, равна по размер на потяната част на капитала от 2000_c . Срещу това подразделение II получава равна сума във вид на средства за производство, продукт на I подразделение, който въплъщава стойността от 1000_v+1000_m от I подразделение. С това от сметката изчезват 2000 II_c и (1000_v+1000_m) I.

3) Остават още 4000 I_c. Те се състоят от средства за производство, които могат да бъдат използвани само в I подразделение и служат за възстановяване на потребени в него постоянен капитал; поради това въпросът за тях се разрешава посредством взаимната размяна между отделните капиталисти от I, също както по отношение на (500_v+500_m) II той е разрешен посредством размяната между работници и капиталисти, съответно между отделните капиталисти от II.

Това засегнахме сега само за по-добро разбиране на следващото.

(горе)

III. ОБМЯНАТА МЕЖДУ ДВЕТЕ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯ:

I_(v+m) СРЕЩУ II_c *45)

Започваме с крупната размяна между двете подразделения. (1000_v+1000_m) I — тези стойности, които в ръцете на своите производители съществуват в натурална форма на средства за производство, се разменят срещу 2000 II_c, срещу стойности, които съществуват в натурална форма на средства за потребление. Чрез това капиталистите от II подразделение са превърнали своя постоянен капитал = 2000 от форма на средства за потребление във форма на средства

за производство, форма, в която той отново може да функционира като фактор на процеса на труда, а по отношение на нарастването на стойността — като постоянна капиталова стойност. От друга страна, в резултат на това еквивалентът на работната сила в I ($1000 I_y$) и принадлежната стойност на капиталистите от I ($1000 I_m$) се реализират в средства за потребление; и едното, и другото от своята натурална форма на средства за производство се превърщат в такава натурална форма, в която те могат да бъдат потребени като доход.

Но тази взаимна обмяна се извършва чрез парично обръщение, което, колкото я осъществява, толкова и затруднява нейното разбиране, но което играе решаващо важна роля, защото променливата част от капитала постоянно трябва отново да се явява в парична форма, като паричен капитал, който от парична форма се превръща в работна сила. Във всички отрасли на производство, които действат едновременно един до друг по цялата периферия на обществото, безразлично дали се отнасят към подразделение I или II, променливият капитал трябва да се авансира в парична форма. Капиталистът купува работната сила, преди тя да влезе в производствения процес, но той я заплаща едва в уговорените в договора срокове, след като тя вече е изразходвана за производство на потребителна стойност. Както и останалата част от стойността на продукта, на него принадлежи и онази част, която е само еквивалент на парите, изразходвани за заплащане на работната сила, онази част от стойността на продукта, която е променливата капиталова стойност. Със самата тази част от стойността на продукта работникът вече е доставил на капиталиста еквивалент на своята работна заплата. Но само обратното превръщане на стоката в пари, нейната продажба, възстановява на капиталиста неговия променлив капитал във вид на паричен капитал, който той може отново да авансира за купуване на работна сила.

И така, в подразделение I съвкупният капиталист е заплатил на работниците 1000 ф.ст. (аз казвам ф.ст., просто за да отбележа, че това

е стойност в *парична форма*) = 1000_v, за съществуващата вече като част *v* стойностна част от продукта на I, т.е. от произведените от работниците средства за производство. С тези 1000 ф.ст. работниците купуват от капиталистите от II подразделение средства за потребление на същата стойност и така превръщат половината от постоянния капитал на II в пари; капиталистите от *v*-подразделение на свой ред купуват с тези 1000 ф.ст. средства за производство на стойност 1000 от капиталистите от I; с това променливата капиталова стойност на последните = 1000_v, съществуваща като част от техния продукт в натурална форма на средства за производство, отново е превърната в пари и сега в ръцете на капиталистите от I подразделение отново може да функционира като паричен капитал, който се превръща в работна сила, следователно в най-същественния елемент на производствения капитал. По този начин вследствие реализацията на една част от техния стоков капитал променливият им капитал тече обратно към тях в парична форма.

Относно парите, необходими за обмяна на частта *m* от стоковия капитал на I срещу втората половина от постоянната част на капитал II, те могат да бъдат авансирани по различни начини. Това обръщение обхваща в действителност безброй много отделни покупки и продажби, извършвани от индивидуалните капиталисти от двете подразделения, при което парите при всички условия трябва да изхождат от тези капиталисти, тъй като с онова количество пари, което е хвърлено в обръщение от работниците, сметката е приключена. Капиталист от II подразделение може да употреби част от своя паричен капитал, който съществува наред с производствения капитал, за да купи средства за производство от капиталистите от I подразделение; или пък обратно — капиталист от I подразделение може да купи средства за потребление от капиталист от II подразделение от паричен фонд, предназначен за лични разходи, а не за изразходване като капитал. Както вече казахме по-горе в отдел I и II, трябва да приемем, че в ръцете на капиталистите при всякакви обстоятелства наред с производ-

ствения капитал се намират известни парични запаси — било за авансиране на капитал, било за изразходване на доход. Да приемем — за нашите цели пропорцията тук е съвсем безразлична, — че половината от парите се авансира от капиталистите от II подразделение за закупуване на средства за производство за възстановяване на постоянния капитал, а другата половина се изразходва от капиталистите от I за потребление. В такъв случай подразделение II авансира 500 ф.ст., купува с тях от I средства за производство и възстановява с това (включително и със споменатите 1000 ф.ст., които идват от работниците от I подразделение) $\frac{3}{4}$ от своя постоянен капитал в *натура*; подразделение I с получените по този начин 500 ф.ст. купува от II средства за потребление и с това половината от онази част на стоковия капитал на I, която, се състои от *m*, е извършила обръщението *c—n—c* и продуктът на това подразделение е реализиран по този начин в потребителен фонд. Вследствие на този втори процес 500 ф.ст. се връщат в ръцете на капиталистите от II подразделение като паричен капитал, който те притежават наред със своя производствен капитал. От друга страна, I за половината от онази част от *m* на своя стоков капитал, която още лежи на склад у него във вид на продукт, антиципира (*очаква, залага. бг.ред.*) — преди да е продадена тази част — паричен разход на сума 500 ф.ст. за покупка на средства за потребление от II. Със същите тези 500 ф.ст. II купува средства за производство от I и по този начин възстановява в *натура* целия свой постоянен капитал ($1000+500+500 = 2000$), докато в същото време I е реализирало в средства за потребление цялата своя принадлежна стойност. Общо би се извършила обмяна на стоки на сума 4000 ф.ст. с помощта на парично обръщение от 2000 ф.ст.; при това величината на последната сума се получава само защото е представено, че целият годишен продукт се обменя наведнъж в малко на брой големи дялове. Важен е тук само фактът, че II не само отново е превърнало във форма на средства за производство своя постоянен капитал, възпроизведен в средства за потребление, но че освен това са му се върнали 500 ф.ст., авансирани от него за обръщението — за купува-

не на средства за производство; и че I също така не само отново е получило своя възпроизведен от него във форма на средства за производство променлив капитал в парична форма, като паричен капитал, който може отново да бъде непосредствено превърнат в работна сила, но че освен това са се стекли обратно при него 500 ф.ст., които то, антиципирайки (*очаквайки, залагайки. бг.ред.*) продажбата на част от принадлежната стойност на своя капитал, още преди тази продажба е изразходвало за покупка на средства за потребление. Но те са се върнали у него не вследствие на извършения разход, а вследствие на извършена след това продажба на част от неговия продукт, която носи в себе си половината от неговата принадлежна стойност.

И в двата случая не само постоянният капитал от II се превръща отново от форма на продукт в натуралната форма на средства за производство, само в която форма той може да функционира като капитал; и също така не само променливата част на капитал I се превръща в парична форма, а частта, представляваща принадлежната стойност, въплътена в средствата за производство на I, се превръща в пригодна за потребление, потребяема като доход форма. Във II подразделение освен това се стичат обратно 500 ф.ст. паричен капитал, които това подразделение е авансирало за покупка на средства за производство, преди да продаде съответната компенсираща тези 500 ф.ст. част от стойността на постоянния капитал, намираща се във форма на средства за потребление; и по-нататък в I се превръщат 500 ф.ст., които то *antizipando* (*предварително. ред.*) е изразходвало за покупка на средства за потребление. Ако във II подразделение се връщат парите, авансирани от него за сметка на постоянната част на неговия стоков продукт, а в I — парите, авансирани за сметка на онази част от неговия стоков продукт, която съдържа принадлежна стойност, това става само защото и едната, и другата категория капиталисти са хвърлили в обръщение още по 500 ф.ст. пари; едната — освен съществуващия в стокова форма II постоянен капитал, другата — освен съществуващата в стокова форма I принадлежна стойност. В края

на краищата те напълно са се разплатили помежду си посредством размяната на своите съответни стокови еквиваленти. Парите, които като средство на тази стокова размяна те са хвърлили в обръщение свръх общата стойностна сума на своите стоки, се връщат у всяко от тях от обръщението *пропорционално* на дела, който всяко от тях е хвърлило в обръщение. Те не са станали от това нито с грош по-богати. II имаше постоянен капитал = 2000 във форма на средства за потребление +500 в пари; сега то притежава 2000 в средства за производство и 500 в пари, както и преди; също така I притежава, както преди, принадлежна стойност от 1000 (от стоки, средства за производство, превърнати сега в потребителен фонд) +500 в пари. — Общият извод е такъв: от парите, които промишлените капиталисти хвърлят в обръщение, за да обслужват собственото си стоково обръщение — било за сметка на постоянната част от стоковата стойност, или за сметка на съществуващата в стоките принадлежна стойност, доколкото тя се изразходва като доход, — в ръцете на съответните капиталисти се връща толкова, колкото те са авансирани за паричното обръщение.

Относно обратното превръщане в парична форма на променливия капитал на I подразделение, то за капиталистите от I, след като те са го разходвали за работна заплата, той съществува отначало в стокова форма, в която работниците са го доставили на капиталистите. Капиталистите са го изплатили в парична форма на работниците, като цена на работната им сила. Дотолкова те са платили онази съставна част от стойността на своя стоков продукт, която се равнява на този променлив капитал, изразходван във вид на пари. Поради това те са собственици и на тази част от стоковия продукт. Но използваната от тях част от работническата класа не е купувач на произвежданите от тези работници средства за производство. Тази част от работниците са купувачи на средства за потребление, произвеждани във II. Следователно променливият капитал, авансиран за заплащане на работната сила в пари, не се връща непосредствено у капиталис-

тите от I подразделение. Чрез актовете на покупка, извършвани от работниците, той преминава в ръцете на капиталистическите производители на стоки, необходими и изобщо достъпни за работническия кръг, следователно в ръцете на капиталистите от II, и едва вследствие на това, че последните употребяват тези пари за покупка на средства за производство, едва по околен път те се връщат назад в ръцете на капиталистите от I.

Оказва се, че при просто възпроизводство стойностната сума $v+m$ на стоковия капитал на I (следователно и съответна пропорционална част от целия стоков продукт на I) трябва да е равна на отделилия се също като съответна част от целия стоков продукт на II подразделение постоянен капитал II_c ; или $I_{(v+m)} = II_c$.

(горе)

IV. ОБМЯНАТА В ПРЕДЕЛИТЕ НА II ПОДРАЗДЕЛЕНИЕ. НЕОБХОДИМИ (ОСНОВНИ) СРЕДСТВА ЗА ЖИВОТ И ПРЕДМЕТИ ЗА РАЗКОШ

От стойността на стоковия продукт на II подразделение остава още да изследваме съставните части $v+m$. Тяхното разглеждане няма никакво отношение към най-важния въпрос, който ни занимава тук: до каква степен разпадането на стойността на всеки индивидуален капиталистически стоков продукт на $c+v+m$ запазва своята сила и по отношение на стойността на целия годишен продукт, дори ако това разпадане е определено от различни форми на проявление. Този въпрос се разрешава, от една страна, в обмяната на $I_{(v+m)}$ срещу II_c , а от друга страна — в отложеното за по-късно изследване на възпроизводството на I_c в годишния стоков продукт на I. Тъй като $II_{(v+m)}$ съществува в натурална форма на предмети за потребление; тъй като променливият капитал, авансиран на работниците при заплащане на работната сила, общо взето, трябва да бъде изразходван от тях за средства за потребление и тъй като стойностната част m на стоката, щом приемаме просто възпроизводство, фактически трябва да бъде

изразходвана като доход за средства за потребление, то *от пръв поглед* е ясно, че с работната заплата, получена от капиталистите от II подразделение, работниците от II закупуват част от собствения си продукт, съответстваща на размерите на паричната стойност, получена от тях като работна заплата. По този начин капиталистите от II подразделение превръщат обратно в парична форма своя паричен капитал, авансиран за заплащане на работната сила; положението е съвсем същото, както ако тези капиталисти биха платили на работниците просто със стойностни знаци [*Wertmarken*]. Щом работниците реализират тези стойностни знаци чрез купуване на част от произведения от тях и принадлежащ на капиталистите стоков продукт, тези стойностни знаци ще се върнат при капиталистите; само че тук стойностните знаци не са само стойност, но и я притежават в златна или сребърна форма. По-нататък ще изследваме по-подробно този начин на възвръщане на променливия капитал, авансиран в парична форма, осъществявано посредством процес, в който работническата класа се явява като купувач, а капиталистическата класа — като продавач. Тук обаче става дума за друг въпрос, който трябва да се разгледа: във връзка с възвръщането на променливия капитал към неговия изходен пункт.

II подразделение на годишното стоково производство се състои от най-разнообразни отрасли на промишлеността, които обаче — по отношение на техния продукт — могат да се разделят на два големи подотдела:

a) Основни средства за потребление, които влизат в потреблението на работническата класа и доколкото това са необходими средства за живот, са и част от потреблението на капиталистическата класа, макар в този случай те често да са различни по качество и стойност от средствата за живот на работниците. За нашите цели може да обхванем целия този подотдел под рубриката „необходими средства за потребление“, при което е съвсем безразлично дали от физиологическа гледна точка такъв продукт, например тютюн, е необходимо

средство за потребление или не; достатъчно е той обичайно да е такъв.

б) Луксозни средства за потребление, които влизат в потреблението само на капиталистическата класа, следователно могат да бъдат обменени само срещу изразходвана принадлежна стойност, каквато работникът никога не получава. Относно първата рубрика е ясно, че променливият капитал, авансиран за производство на отнасящите се към тази рубрика видове стоки, трябва непосредствено да се стича обратно в парична форма към онази част от капиталистите от II (следователно към капиталистите от II*a*), която произвежда тези необходими средства за живот. Тези капиталисти ги продават на собствениците си работници срещу сумата на променливия капитал, който им е даден като работна заплата. Относно целия подотдел *a* на капиталистите от II подразделение това възвръщане е *непосредствено*, колкото и многобройни да са сделките между капиталистите от различните отнасящи се тук промишлени отрасли, посредством които се разпределя *пропорционално* на този възвръщащ се променлив капитал. Това са процеси на обръщение, за които доставят непосредствено работниците чрез изразходване на получените от тях пари. Иначе стои работата с подотдел II*b*. Цялата част от новосъздадената стойност, с която имаме тук работа, II*b*_(*v+m*) съществува в натуралиа форма на предмети за разкош, т.е. на предмети, които работническата класа не може да купи, както стоковата стойност на I_{*v*}, съществуваща във форма на средства за производство, макар че и тези предмети за разкош, и тези средства за производство са *продукти* на тези работници. Следователно обратният приток, чрез който променливият капитал, авансиран в този подотдел, се връща при капиталистическия производител в своята парична форма, не може да се извършва непосредствено, той трябва да бъде подпомогнат, както и в случая с I_{*v*}.

Да приемем например както преди за цялото подразделение II: $v = 500$, $m = 500$; но нека променливият капитал и съответстващата му

принадена стойност да се разпределят по следния начин:

Подотдел а: необходимими средства за живот: $v = 400$, $m = 400$; следователно стокова маса във вид на необходимими средства за потребление на стойност $400_v + 400_m = 800$, или

IIa ($400_v + 400_m$).

Подотдел б: предмети за разкош на стойност $100_v + 100_m = 200$, или

IIb ($100_v + 100_m$).

Работниците от подотдел **IIb** получават като заплащане за своята работна сила 100 в пари, да кажем 100 ф.ст., с тях работниците купуват от капиталисти от **IIa** средства за потребление на сума 100. Тогава тази категория капиталисти купува с тези пари стока от **IIb** също за 100, в резултат на което у капиталистите от **IIb** се стича обратно в парична форма техният променлив капитал.

В ръцете на капиталистите от **IIa**, вследствие на размяната със собствените им работници, вече пак има 400_v в парична форма; освен това една четвърт от техния продукт, която е принадлежна стойност, е отишла при работниците от **IIb** и срещу нея са получени луксозни стоки за **IIb** (100_v).

Ако сега приемем, че изразходването на дохода у капиталистите от **IIa** и **IIb** еднакво се разпределя между разходите за необходимими средства за живот и разходите за средства за разкош — ако приемем, че едните и другите изразходват по $\frac{3}{5}$ за необходимими средства за живот, по $\frac{2}{5}$ за средства за разкош, — то капиталистите от подотдел **IIa** изразходват $\frac{3}{5}$ от своята принадлежна стойност, от своя доход от 400_m , следователно 240, за своите собствени продукти, за необходимими средства за живот, и $\frac{2}{5} = 160$ — за средства за разкош. Капиталистите от подотдел **IIb** ще разпределят своята принадлежна стойност = 100_m по същия начин: $\frac{3}{5} = 60$ за необходимими средства и $\frac{2}{5} = 40$ за средст-

ва за разкош; последните се произвеждат и обменят в пределите на собствения подотдел.

160-те в средства за разкош, които получава $(IIa)_m$, идват при капиталистите от IIa по следния начин: от (IIa) 400_m , както видяхме, 100, намиращи се във форма на необходими средства за живот, се обменят срещу равна сума $(IIb)_v$, съществуваща в средства за разкош, а останалите 60 в необходими средства за живот се обменят срещу (IIb) 60_m в средства за разкош. Значи, общият резултат е:

IIa : 400_v+400_m ; IIb : 100_v+100_m .

1) $400_v(a)$ се потребяват от работниците на IIa , част от продукта на които (необходими средства за живот) са тези $400_v(a)$; работниците ги купуват от капиталистическите производители на собственото си подразделение. По този начин у тези производители се връщат 400 ф.ст. в пари, връща се тяхната променлива капиталова стойност, платена като работна заплата на същите тези работници; с тази стойност капиталистите могат отново да купят работна сила.

2) Една част от $400_m(a)$, равна на $100_v(b)$, т.е. $\frac{1}{4}$ от принадлежната стойност (a) , се реализира в предмети за разкош по следния начин: работниците (b) са получили от капиталистите от своя подотдел (b) 100 ф.ст. като работна заплата; с тази сума те купуват $\frac{1}{4}$ от $m(a)$, т.е. стоки, състоящи се от необходими (ОСНОВНИ) средства за живот; капиталистите от a купуват с тези пари предмети за разкош на същата стойностна сума = $100_v(b)$, т.е. половината от всички произведени предмети за разкош. По този начин у капиталистите от b се връща в парична форма техният променлив капитал и те могат, като възобновят купуването на работна сила, да започнат отново своето възпроизводство, тъй като целият постоянен капитал на цялата II категория вече е възстановен в резултат на обмяната на $I_{(v+m)}$ срещу II_c . Следователно работната сила на работниците, заети в подотдела, произ-

веждащ предмети за разкош, може да бъде продадена отново само вследствие на това, че частта от техния собствен продукт, създадена като еквивалент на тяхната работна заплата, е взета от капиталистите от **IIa** за техния собствен потребителен фонд, превърната е в пари. (Същото се отнася и до продажбата на работната сила в **I**: защото **IIc**, срещу което се обменя **I** се състои както от средства за разкош, така и от необходими средства за живот, а онова, което се възобновява посредством $I_{(v+m)}$, се състои от средства за производство както на предмети за разкош, така и на основни средства за живот.)

3) Преминаваме към размяната между **a** и **b**, доколкото тя е размяна само между капиталисти от двата подотдела. Дотук свършихме с променливия капитал (400_v) и една част от принадлежната стойност (100_m) в подотдел **a** и с променливия капитал (100_v) в подотдел **b**. Приехме по-нататък, че средното отношение в изразходване на капиталистическия доход в двете категории са $\frac{2}{5}$ за предмети за разкош и $\frac{3}{5}$ за необходими основни жизнени потребности. Поради това освен 100-те, вече изразходвани за разкош, остават за разкош още 60 в целия подотдел **a** и при същата пропорция, т.е. 40, в подотдел **b**.

И така, $(IIa)_m$ се разпределя по следния начин: 240 за средства за живот и 160 за предмети за разкош = $240+160 = 400_m$ (**IIa**).

$(IIb)_m$ се разпределя в отношение 60 за средства за живот и 40 за разкош: $60+40 = 100_m$ (**IIb**). Последните 40 този подотдел взема за потребление от собствения си продукт ($\frac{2}{5}$ от своята принадлежната стойност); 60 в средства за живот той получава, като разменя 60 от своя принадлежен продукт срещу $60_m(a)$.

И така, за всички капиталисти от **II** подразделение имаме (при което $v+m$ в подотдел **a** се състоят от основни средства за живот, в подотдела **b** — от предмети за разкош):

IIa (400_v+400_m)+**IIb** (100_v+100_m) = 1000; вследствие на обръщението

реализацията се извършва така: $500_v(a+b)$ {реализират се в $400_v(a)$ и $100_m(a)$ } + $500_m(a+b)$ {реализират се в $300_m(a)+100_v(b)+100_m(b)$ } = 1000.

За a и b , разглеждани всяко само за себе си, получаваме такава реализация:

$$a) \frac{v}{400_v(a)} + \frac{m}{240_m(a)+100_v(b)+60_m(b)} = 800$$

$$b) \frac{v}{100_m(a)} + \frac{m}{60_m(a)+40_m(b)} = \frac{200}{1\ 000}$$

Ако за простота приемем същото отношение между променлив и постоянен капитал (което, между другото, никак не е необходимо), то на $400_v(a)$ се пада постоянен капитал = 1600, а на $100_v(b)$ постоянен капитал = 400, и за II получаваме следните два подотдела a и b :

$$\text{II } a) 1600_c + 400_v + 400_m = 2400$$

$$\text{II } b) 400_c + 100_v + 100_m = 600$$

или общо:

$$2000_c + 500_v + 500_m = 3000.$$

Съответно на това от 2000 II_c , които се състоят от средства за потребление и се обменят срещу $2000 \text{ I}_{(v+m)}$, 1600 се обменят срещу средства за производство на основни средства за живот и 400 — срещу средства за производство на предмети за разкош.

По този начин тези $2000 \text{ I}_{(v+m)}$ на свой ред биха се разпадали на $(800_v + 800_m) \text{ I}$ за $a = 1600$ средства за производство на необходимими средства за живот и $(200_v + 200_m)$ за $b = 400$ средства за производство на предмети за разкош.

Значителна част не само от същинските средства на труда, но и от

суровите и спомагателни материали и т.н. са еднородни за двете подразделения. Относно обмяната на различните стойностни части на целия продукт $I_{(v+m)}$, това деление не би имало никакво значение. Както споменатите по-горе $800 I_v$, така и $200 I_v$, се реализират благодарение на това, че работната заплата се изразходва за средства за потребление $1000 II_c$, следователно паричният капитал, авансиран за нея, при възвръщане се разпределя съразмерно между капиталистическите производители от I подразделение, отново *пропорционално* се възстановява в пари авансираният от тях капитал. От друга страна, що се отнася до реализацията на $1000 I_m$ и в този случай капиталистите ще изтеглят съразмерно (пропорционално на величината на тяхното m) своя дял от цялата втора половина на $II_c = 1000$, ще изтеглят $600 II_a$ и $400 II_b$ във вид на средства за потребление; следователно онези, които възстановяват постоянния капитал на II_a :

$$480 \left(\frac{3}{5}\right) \text{ от } 600_c (II_a) \text{ и } 320 \left(\frac{3}{5}\right) \text{ от } 400_c (II_b) = 800;$$

които възстановяват постоянния капитал на II_b ,

$$120 \left(\frac{3}{5}\right) \text{ от } 600_c (II_a) \text{ и } 80 \left(\frac{3}{5}\right) \text{ от } 400_c (II_b) = 200.$$

Общо = 1000.

Това, което тук е произволно взето и за I, и за II подразделение, е отношението на променливия капитал към постоянния, както и еднаквостта на това отношение и в I, и във II, и в техните подотдели. Относно тази еднаквост, тя е приета тук само за опростяване, а приемането на различни пропорции не би изменило абсолютно нищо в условията на проблема и в неговото разрешаване. Но при предпоставка просто възпроизводство необходимо идваме до такъв резултат:

1) Че новата стойност, създадена от годишния труд в натурална форма на средства за производство (която се разпада на $(v+m)$), се равнява на постоянната капиталова стойност c на създадената от

другата част на годишния труд стойност на продукта, възпроизведена във форма на средства за потребление. Ако тази нова стойност би била по-малка от Π_c , то Π подразделение не би могло нанълно да възстанови своя постоянен капитал; ако тя би била по-голяма, би останал неизползван излишък. И в двата случая би била нарушена предпоставката „просто възпроизводство“.

2) Че ако годишният продукт се възпроизвежда във форма на средства за потребление, променливият капитал v , авансиран в парична форма за неговото производство, може да бъде реализиран от неговите получатели — доколкото те са работници, произвеждащи предмети за разкош — само в онази част от необходимите средства за живот, в която *на пръв поглед* е въплътена принадлежната стойност на капиталистическите производители на последните; следователно, че v , изразходвано за производство на предмети за разкош, е равно на отговаряща на размерите на неговата стойност част от m , произведена във форма на основни жизнени средства, а поради това трябва да бъде по-малко от цялото това m , т.е. по-малко от $(\Pi a)_m$ — и само посредством реализация на означеното v в тази част от m при капиталистическите производители на предмети за разкош се връща в парична форма авансираният от тях променлив капитал. Това явление е съвсем аналогично на реализацията на $I_{(v+m)}$ във Π_c ; само че във втория случай $(\Pi b)_v$ се реализира в част от $(\Pi a)_m$, по величина на стойността равна на $(\Pi b)_v$. Тези отношения остават качествено определящи при всяко разпределение на целия годишен продукт, доколкото той действително влиза в процеса на годишното възпроизводство, подпомогнато от обръщението. $I_{(v+m)}$ може да бъде реализирано само във Π_c , а Π_c , функциониращо като съставна част на производствения капитал, на свой ред може да бъде възобновено само с помощта на тази реализация; точно така $(\Pi b)_v$ може да се реализира само в част от $(\Pi a)_m$ и само по такъв начин $(\Pi b)_v$ може отново да се превърне в своята форма на паричен капитал. Разбира се, това важи

само доколкото всичко това действително е резултат на самия възпроизводствен процес, следователно доколкото например капиталистите от $\text{II}b$ не получават паричен капитал за v посредством кредит от другаде. Напротив, количествено обмените на различните части от годишния продукт могат да се извършват с такава пропорционалност, както е представено по-горе, само доколкото мащабът и стойностните отношения на производството остават неизменни и доколкото тези строго определени отношения не се изменят под влияние на външната търговия.

Ако в духа на А. Смит се каже, че $I_{(v+m)}$ се разделят на II_c , а II_c се разделя на $I_{(v+m)}$ или както той още по-често и още по-нелепо казва, $I_{(v+m)}$ образуват съставни части на цената {(съответно на стойността той казва *value in exchange* (разменна стойност. ред.))} на II_c , а II_c образува цялата съставна част на стойността на $I_{(v+m)}$, то също така би могло и би трябвало да се каже, че $(\text{II}b)_v$ се разделя на $(\text{II}a)_m$ или $(\text{II}a)_m$ на $(\text{II}b)_v$, или $(\text{II}b)_v$ образува съставна част от принадлежната стойност на $\text{II}a$, и *vice versa* (обратно) принадлежната стойност така би се разлагала на заплата, съответно на променлив капитал, а променливият капитал би образувал „съставна част“ на принадлежната стойност. Тази нелепост действително се среща при А. Смит, тъй като работната заплата той определя от стойността на необходимите средства за живот, а тези стокови стойности се определят пак от стойността на съдържащите се в тях работна заплата (променлив капитал) и принадлежната стойност. Неговото внимание е толкова погълнато от частите, на които на капиталистическа база се разпада новосъздадената за един работен ден стойност (именно на $v+m$), че той съвсем забравя факта, че при простата стокова размяна е съвсем безразлично дали съществуващите в различни натурални форми еквиваленти се състоят от заплатен или от незаплатен труд, защото и в двата случая те струват еднакво количество труд, изразходван за тяхното производство; и че също така е безразлично дали стоката на A е средство за производство, а стоката на B — средство за потребление, дали една-

та стока ще трябва да функционира след продажбата като съставна част на капитал, а другата, напротив, ще влезе във „фонд потребление“ и *secundum Adam* (според възгледа на Адам) ще бъде потребена като доход. Употребата, която дава на своята стока индивидуалният купувач, става не при размяна, не в сферата на обръщение, и не засяга стойността на стоката. Това никак не се изменя от факта, че при анализа на обръщението на целия годишен продукт на обществото трябва да се вземе под внимание определеният характер на употребата, моментът на потреблението на различните съставни части на този продукт.

При разгледаната по-горе обмяна на $(\mathbb{I}b)_v$ срещу равна по стойност част от $(\mathbb{I}a)_m$ и при по-нататъшни обмени между $(\mathbb{I}a)_m$ и $(\mathbb{I}b)_m$ съвсем не се предпоставя, че капиталистите — били те отделните капиталисти от $\mathbb{I}a$ и $\mathbb{I}b$ или съответните групи капиталисти — в еднаква пропорция делят своята принадлежна стойност между необходимими предмети за потребление и предмети за разкош. Един може повече да изразходва за единия вид потребление, другият — за другия вид. Оставайки на почвата на простото възпроизводство, ние приемаме само, че стойностна сума, равна на цялата принадлежна стойност, се реализира във „фонд потребление“. Следователно границите са дадени. В пределите на всяко подразделение един може да харчи повече за a , друг — за b ; но тук е възможна взаимна компенсация, така че категориите капиталисти от a и b , взети всяка като цяло, да вземат в еднаква пропорция участие в a и b . Но стойностните отношения — пропорционалният дял в общата стойност на продукта на \mathbb{I} , който се пада на всяка от категориите производители от a и b — а следователно и определеното количествено отношение между производствените отрасли, които доставят продукти на $\mathbb{I}a$ и $\mathbb{I}b$, — тези отношения необходимо представляват за всеки конкретен случай дадена величина; хипотетично е само отношението, което фигурира като пример; ако приемем друго отношение, от това нищо няма да се измени в качествените моменти; ще се изменят само количествените определе-

ния. Но ако вследствие на едни или други обстоятелства би настъпило действително изменение в относителната величина на a и b , съответно биха се изменили и условията на простото възпроизводство.

От обстоятелството, че $(IIb)_v$ се реализира в еквивалентна част на $(IIa)_m$, произтича следното: в отношението, в което нараства частта за разкош от годишния продукт, следователно в отношението, в което се увеличава количеството на работната сила, поглъщано от производството на предмети за разкош — в същото това отношение обратното превръщане на авансирания за $(IIb)_v$ променлив капитал в парична форма, който капитал отново ще функционира като парична форма на променлив капитал, а с това съществуването и възпроизводството на заетата във IIb част от работническата класа — възможността за тази част от работниците да получи необходими средства за потребление — зависи от разточителността на капиталистическата класа от превръщане на значителна част от нейната принадлежна стойност в предмети за разкош.

Всяка криза веднага намалява потреблението на предмети за разкош; тя забавя, спъва обратното превръщане на $(IIb)_v$ в паричен капитал, допуска го само частично и с това изхвърля част от работниците, произвеждащи предмети за разкош, на улицата и в същото време, от друга страна, с това спъва и съкращава продажбата на основни средства за потребление. Да не говорим за същевременното уволнение на непроизводствени работници, които за своите услуги получават от капиталистите част от разходите на последните за разкош (самите тези работници са *съответно* предмет за разкош) и които именно вземат твърде голямо участие и в потреблението на необходимите средства за живот. Противоположно е в период на процъфтяване и особено през време на спекула в този период, когато относителната, изразена в стоки стойност на парите пада вече по други причини (при което изобщо няма действителен преврат в стойността),

а поради това цената на стоките, независимо от тяхната собствена стойност, се повишава. Повишава се не само потреблението на основни средства за живот; работническата класа (в която сега активно влиза цялата нейна резервна армия) за кратко време взема участие и в потреблението на иначе недостъпни за нея предмети за разкош, а също така в потреблението и на онази категория основни средства за потребление, която обикновено съставлява „необходими“ средства за потребление само за капиталистическата класа, което от своя страна предизвиква покачване на цените.

Би било чиста тавтология да се каже, че кризите произтичат от недостиг на платежоспособно потребление или на платежоспособни потребители. Капиталистическата система не познава други видове потребление освен плащано потребление, с изключение на потреблението *sub forma pauperis* (под-форма на потребление на просяка. ред.) или потребление на „мошеника“. Това, че стоки не могат да бъдат продадени, не означава нищо друго, освен че не се намират платежоспособни купувачи за тях, т.е. потребители (било че стоките се купуват в края на краищата за производствено или индивидуално потребление). Но когато искат да придадат на тази тавтология вид на подълбока обосновка с твърдението, че работническата класа получавала много малка част от собствения си продукт и че следователно от бедата можело да се излезе, ако тя получава по-голям дял от продукта, т.е. ако работната заплата нарасне, достатъчно е в отговор да се отбележи, че кризите всеки път се подготвят тъкмо от такъв период, когато става общо покачване на работната заплата и работническата класа действително получава по-голям дял от онази част на годишния продукт, която е предназначена за потребление. Такъв период — от гледище на тези рицари на здравия и „прост“(!) човешки разум — би трябвало, напротив, да отдалечи кризата. Явно е следователно, че капиталистическото производство съдържа в себе си условия, които не зависят от добрата или злата воля и които допускат относително благополучие на работническата класа само временно, и то

само като буревестник на криза ^{*47)}.

По-рано видяхме как пропорционалното отношение между производството на основни средства за потребление и производството на предмети за разкош определя деленето на $\text{II}_{(v+m)}$ между $\text{II}a$ и $\text{II}b$ — а следователно и деленето на II_c между $(\text{II}a)_c$ и $(\text{II}b)_c$. Това делене има следователно коренно значение за характера и количествените отношения на производството и е момент, който определя съществени-те черти на целия негов строй.

Простото възпроизводство по своята същност е с цел потребление, макар получаването на принадлежна стойност и тук да се явява като подбудителен мотив за индивидуалните капиталисти; но принадлежната стойност (каквато и да е нейната относителна величина) в края на краищата трябва да служи тук само за индивидуално потребление на капиталиста.

Доколкото простото възпроизводство е част, при това най-значителната част, и на всяко годишно възпроизводство в разширен мащаб, този мотив (личното потребление) остава, действайки наред с мотива и в противоположност на мотива „обогатяване“. В действителност работата изглежда по-заплетена, защото *партньорите* в пляката (принадената стойност на капиталиста) — са независими от последния потребители.

(горе)

V. ЗАВИСИМОСТТА НА ОБМЕНИТЕ ОТ ПАРИЧНОТО ОБРЪЩЕНИЕ

Доколкото въпросът бе развит дотук, обръщението между различните категории производители протичаше по следната схема:

1) Между I и II подразделение:

$$\text{I. } 400_c + \underbrace{1000_v + 1000_m}_{\text{II. } \dots\dots\dots 2000_c + 500_v + 500_m}$$

И така, завършено е обръщението на $\text{II}_c = 2000$, което е обменено срещу I ($1000_v + 1000_m$).

Тъй като оставяме 4000 I_c засега настрана, остава още обръщението на $v+m$ в пределите на подразделение II. Тези $\text{II}_{(v+m)}$ се разпределят между подотдели IIa и IIb по следния начин:

$$2) \text{ II } 500_v + 500_m = a(400_v + 400_m) + b(100_v + 100_m).$$

$400_v(a)$ извършват обръщение в пределите на своя собствен подотдел; работниците, на които е платено с тези $400_v(a)$, купуват с тях произведени от самите тях необходими средства за живот от капиталистите от IIa, които ги наемат.

Тъй като капиталистите на двата подотдела изразходват $\frac{3}{5}$ от своята принадлежна стойност за продукти на IIa (основни средства за живот), и $\frac{3}{5}$ за продукти на IIb (предмети за разкош), $\frac{3}{5}$ от принадлежната стойност на a, т.е. 240, се потребява в самия подотдел IIa; също така $\frac{3}{5}$ от принадлежната стойност на b (която е произведена и съществува във вид на предмети за разкош) — в пределите на подотдел IIb.

Следователно между IIa и IIb остава още да се обменят: на страната на IIa: 160_m , на страната на IIb: $100_v + 60_m$. Тези продукти взаимно се покриват. Работниците от IIb със своите 100_v , получени в парична форма, купуват от IIa необходими средства за живот на сума 100. Капиталистите от IIb със сума $\frac{3}{5}$ от своята принадлежна стойност = 60_m на свой ред купуват необходими средства за живот от IIa. В резултат на това капиталистите от IIa получават парите, които са необходими, за да могат, както приехме по-горе, да изразходват $\frac{3}{5}$ от своята принадлежна стойност = 160_m за стоки за разкош, произведени във IIb (100_v , които се намират у капиталистите от IIb като продукт, възста-

новяващ изплатената работна заплата, и 60_m). И така, получава се следната схема:

$$3) \quad \frac{\text{IIa.}[400_v] + [240_m] + 160_m}{100_v + 60_m + [40_m]},$$

при което в скоби са поставени онези величини, които извършват обръщение и се потребяват само в пределите на своя собствен подотдел.

Фактът, че паричният капитал, авансиран като променлив, се връща непосредствено само у капиталистите от **IIa**, които произвеждат основни средства за живот, е само модифицирано от особени условия проявление на общия закон, споменат по-горе, че при нормален ход на стоковото обръщение парите се връщат обратно у стокотпроизводителите, които ги авансират за обръщението. От това следва, че ако зад стокотпроизводителя изобщо стои паричен капиталист, който отново авансира на промишления капиталист паричен капитал (в най-строгия смисъл на тази дума, следователно капиталова стойност в парична форма), действителен пункт на възвръщане на тези пари е джобът на паричния капиталист. Така, макар парите в своето обръщение да преминават в по-голяма или по-малка степен през всички ръце, масата на извършващите обръщение пари принадлежи на подразделението на паричния капитал, организиран и концентриран във форма на банки и т.н.; начинът, по който това подразделение авансира своя капитал, определя в края на краищата постоянния обратен приток у него на този капитал в парична форма, макар определящо звено при това да е пак обратното превръщане на промишления капитал в паричен.

За стоковото обръщение винаги са необходими две неща: стоки, които се хвърлят в обръщение, и пари, които се хвърлят в обръщение. *„Процесът на обръщението не се прекъсва, както става с непосредствената размяна на продукти, и след като потребителните*

стойности са променили местата и притежателите си. Парите не изчезват, когато в края на краищата излязат от редицата на метаморфозите на една стока, те винаги се утаяват на някое място на обръщението, освободено от стоките“, и т.н. („Капиталът“, том I, глава III, стр. 92).

Например, като разглеждахме обръщението между II_c и $I_{(v+m)}$, ние приехме, че II подразделение е авансирало за това обръщение 500 ф.ст. в пари. При безкрайния брой процеси на обръщение, до които се свежда обръщението между крупни обществени групи производители, ту представител на едната, ту на другата група се явява пръв в ролята на купувач — следователно хвърля пари в обръщение. Като оставим съвсем настрана индивидуалните обстоятелства, това зависи вече от разликата в производствените периоди и следователно в оборотите на различните стокови капитали. И така, с 500 ф.ст. II купува от I средства за производство на същата стойностна сума, а I купува от II средства за потребление за 500 ф.ст.; следователно парите се стичат обратно при II ; последното никак не се обогатява от този обратен приток. Отначало то е хвърлило в обръщение 500 ф.ст. в пари и е изтеглило от него стоки на същата стойностна сума, след това то продава стоки за 500 ф.ст. и изтегля от обръщение същата стойностна сума в пари; по този начин 500 ф.ст. се стичат обратно. Фактически II подразделение е хвърлило така в обръщение за 500 ф.ст. пари и за 500 ф.ст. стоки = 1000 ф.ст.; то изтегля от обръщение за 500 ф.ст. стоки и за 500 ф.ст. пари. За обмяната на 500 ф.ст. стоки (I) и 500 ф.ст. стоки (III) обръщението изисква само 500 ф.ст. в пари; следователно, който при покупката на чужда стока е авансирал парите, той ги получава обратно при продажба на своята стока. Поради това, ако отначало I подразделение би купило от II стока за 500 ф.ст., а после би продало на II подразделение стока за 500 ф.ст., 500 ф.ст. биха се върнали в I , а не във II .

В I подразделение парите, изразходвани за работна заплата, т.е. променлив капитал, авансиран в парична форма, се връщат в тази

форма не непосредствено, а косвено, по околен път. Във II подразделение, напротив, 500 ф.ст. работна заплата се връщат непосредствено от работниците у капиталистите, както изобщо това възвръщане е пряко във всички случаи, когато покупката и продажбата между едни и същи лица постоянно се повтарят по такъв начин, че тези лица последователно противостоят едно на друго ту като купувачи, ту като продавачи на стоки. Капиталист от II подразделение плаща работната сила в пари; така той включва работната сила в своя капитал и само вследствие на този акт на обръщение, който е за него само превръщане на паричен в производствен капитал, той като промишлен капиталист противостои на работника като негов наемен работник. Но работникът, който в първия стадий е бил продавач, търговец на собствената си работна сила, във втория стадий като купувач, като притежател на пари, противостои на капиталиста като продавач на стока; така парите, изразходвани за работна заплата, се стичат обратно у капиталиста. Доколкото продажбата на тези стоки не е свързана с измамничество и пр., а се разменят тук във вид на еквиваленти стоки и пари, тази продажба не е процес, чрез който капиталистът се обогатява. Той не плаща на работника два пъти: първо в пари, а после в стоки; неговите пари се връщат у него, когато работникът разменя парите срещу негова стока.

Но паричният капитал, превърнат в променлив капитал — т.е. парите, авансирани за работна заплата, — играе главна роля в самото парично обръщение; тъй като работническата класа е принудена да преживява ден за ден, а поради това тя не може да кредитира промишлените капиталисти за по-дълго време, то — колкото и различни да са периодите на оборота на капиталите в различните промишлени отрасли — в безбройни, различни по място пунктове на обществото трябва да бъде едновременно авансиран променлив капитал в пари през известни кратки срокове, например седмично и т.н., през сравнително бързо повтарящи се периоди от време (колкото по-кратки са тези периоди, толкова относително по-малка може да бъде цялата

парична сума, хвърляна всеки път в обръщение през този канал). Така авансираният паричен капитал във всяка страна с капиталистическо производство е относително решаваща част от цялото обръщение, още повече че същите тези пари, преди да се върнат в изходния си пункт, проникват по най-разнообразни канали и функционират като средство за обръщение в безброй други операции.

Да разгледаме сега обръщението между $I_{(v+m)}$ и II_c от друга гледна точка.

Капиталистите от I подразделение авансират за плащане на заплати 1000 ф.ст., с които работниците купуват за 1000 ф.ст. жизнено средства от капиталистите от II подразделение, а те на свой ред купуват със същите пари средства за производство от капиталистите от I. Сега у последните се е върнал в парична форма техният променлив капитал, докато в същото време капиталистите от II са превърнали половината от своя постоянен капитал от форма на стоков капитал обратно в производствен капитал. Капиталистите от II авансират други 500 ф.ст. в пари, за да си доставят средства за производство от I; капиталистите от I изразходват пари за средства за потребление от II; по този начин тези 500 ф.ст. се стичат обратно у капиталистите от II; те отново авансират тези пари, за да превърнат отново в производствена натурална форма последната четвърт от своя постоянен капитал, превърнат в стока. Тези пари отново се връщат в I и отново изтеглят от II средства за потребление на същата сума; с това 500 ф.ст. се стичат обратно във II; капиталистите от това подразделение притежават сега както преди 500 ф.ст. в пари и 2000 ф.ст. в постоянен капитал, който обаче отново е превърнат от форма на стоков в производствен капитал. Обръщението на стокова маса от 5000 ф.ст. се е извършило с помощта на 1500 ф.ст. в пари:

1) I плаща на работниците 1000 ф.ст. за работна сила на същата стойност;

- 2) със същите тези 1000 ф.ст. работниците купуват от II средства за живот;
- 3) II със същите пари купува средства за производство от I, у което по този начин отново се възстановява в парична форма променливият капитал от 1000 ф.ст.;
- 4) II купува за 500 ф.ст. средства за производство от I;
- 5) I купува със същите тези 500 ф.ст. средства за потребление от II;
- 6) II купува със същите 500 ф.ст. средства за производство от I;
- 7) I купува със същите 500 ф.ст. средства за живот от II. При II са се върнали обратно 500 ф.ст., които то е хвърлило в обръщението свръх своите 2000 ф.ст. в стоки и срещу които то не е изтеглило от обръщение никакъв еквивалент във вид на стока^{*48)}.

Обмяната се извършва така:

- 1) I подразделение плаща 1000 ф.ст. в пари за работна сила. Следователно за стока = 1000 ф.ст.
- 2) Работниците със своята работна заплата на сума 1000 ф.ст. в пари купуват средства за потребление от II подразделение; следователно стока = 1000 ф.ст.
- 3) И с получените от работниците 1000 ф.ст. купува от I средства за производство на същата стойност, следователно стока = 1000 ф.ст.

С това в I са се върнали 1000 ф.ст. в пари като парична форма на променлив капитал.

- 4) II купува от I за 500 ф.ст, средства за производство; следователно стока = 500 ф.ст.
- 5) I купува със същите тези 500 ф.ст. средства за потребление от II;

следователно стока = 500 ф.ст.

6) II купува със същите тези 500 ф.ст. средства за производство от I; следователно стока = 500 ф.ст.

7) I купува със същите 500 ф.ст. средства за потребление от II; следователно стока = 500 ф.ст.

Сумата на разменените стокови стойности = 5000 ф.ст.

500 ф.ст., които II подразделение е авансирало за покупка, се връщат обратно у него.

Резултат:

1) I подразделение има променлив капитал в парична форма с величина 1000 ф.ст., първоначално авансирани от това подразделение за обръщението; освен това то е изразходвало за своето индивидуално потребление 1000 ф.ст. — във вид на собствен стоков продукт, т.е. то е изразходвало парите, получени от продажба на негови средства за производство на стойност 1000 ф.ст.

От друга страна, натуралната форма, в която трябва да се превърне променливият капитал, съществуващ в парична форма, т.е. работната сила, посредством потреблението се е запазила, възпроизведена е и отново е налице като единствен предмет за търговия на нейните притежатели, които те трябва да продават, ако искат да живеят. По този начин е възпроизведено и отношението между наемни работници и капиталисти.

2) Постоянният капитал на II подразделение е възстановен в натура и 500 ф.ст., авансирани за обръщението от същото II подразделение, са се върнали обратно у него.

За работниците от I обръщението е простото обръщение

$$C—II—C:\overset{1}{C} \text{ (работна сила)} — \overset{2}{II}$$

(1000 ф.ст. парична форма на променлив капитал на I) — $\overset{3}{C}$ (необходими средства за живот на сума 1000 ф.ст.); тези 1000 ф.ст. превръщат в пари в размер на същата стойностна сума постоянния капитал на II, съществуващ във форма на стока (средства за живот).

За капиталистите от II подразделение този процес е $C—II$, превръщане на една част от техния стокос продукт в парична форма, от която той се превръща обратно в съставни части на производствения капитал — именно в част от необходимите за тези капиталисти средства за производство.

Когато капиталистите от II авансират II (500 ф.ст.) за покупка на останалата част от средствата за производство, с това се *антиципира* (очаква, залага. бг.ред.) паричната форма на онази част от II_c , която съществува още в стокова форма (средства за потребление); в акта $II—C$, в който II купува с II , а I продава C , парите (II) се превръщат в част от производствения капитал, докато C (I) извършва акта $C—II$, превръща се в пари, които за I не са съставна част от капиталовата стойност, а превърнатата в пари *принадена стойност*, която се изразходва само за средства за потребление.

В обръщението $II—C\dots II_p\dots C'—II'$ първият акт, $II—C$ на единия капиталист е последният, $C'—II'$ (или част от него) на друг. За самото стоково обръщение няма никакво значение дали онова C , чрез което II се превръща в производствен капитал, е за продавача на C (който следователно превръща това C в пари) постоянна съставна част на капитала, променлива съставна част на капитала или *принадена стойност*.

Относно I, по отношение на съставната част $v+m$ на неговия стокос продукт, това подразделение е изтеглило от обръщение повече пари, отколкото е хвърлило в него. Първо, при I се връщат 1000 ф.ст. про-

менлив капитал; *второ*, то продава (виж по-горе обмяната под №4) средства за производство за 500 ф.ст.; така се превръща в пари половината от неговата принадлежна стойност; след това (обмяната под №6) то отново продава средства за производство за 500 ф.ст., втората половина от своята принадлежна стойност, и с това цялата принадлежна стойност се оказва изтеглена от обръщение в парична форма. И така, в последователен ред:

- 1) променливият капитал се превръща обратно в пари = 1000 ф.ст.;
- 2) половината от принадлежната стойност се превръща в пари = 500 ф.ст.;
- 3) останалата половина от принадлежната стойност = 500 ф.ст.; по този начин превърнатата е в пари сума $1000_v + 1000_m = 2000$ ф.ст.

Макар I (като оставим настрана обмените, които ще бъдат разгледани по-късно и които определят възпроизводството на I_c) да е хвърлило в обръщение само 1000 ф.ст., то е изтеглило от обръщение двойно повече. Естествено това осребрено (превърнатото в **II**) m веднага изчезва в други ръце (**II**) в резултат на това, че тези пари се изразходват за средства за потребление. Капиталистите от I са изтеглили в пари само толкова, колкото стойност са хвърлили в обръщение във вид на стока; а фактът, че тази стойност е *принадена стойност*, нищо не струва на капиталистите, не изменя абсолютно нищо в самата стойност на тази стока; следователно този факт е съвсем безразличен, що се отнася до превръщане на стойност в стоково обръщение. Пребиванието на принадлежната стойност в парична форма е, разбира се, мимолетно, както са мимолетни всички други форми, през които минава в своите превръщания авансираният капитал. То трае само толкова, колкото е времето, което минава от превръщане на стоката на I в пари до следващото превръщане на парите на I в стоката на II.

Ако приемем по-кратки обороти — или разглеждайки въпроса от гледна точка на простото стоково обръщение, по-бързо обръщение

на парите, би било достатъчно още по-малко количество пари, за да се извършва обръщение на разменяни стокови стойности; сумата — при даден брой на последователни обмени — постоянно се определя от сумата на цените съответно от сумата на стойностите на извършващите обръщение стоки. При това е съвсем безразлично в каква пропорция тази стойностна сума се състои, от една страна, от принадлежна стойност и, от друга, от капиталова стойност.

Ако в нашия пример работната заплата в I би се плащала четири пъти годишно, то $250 \times 4 = 1000$. Следователно 250 ф.ст. в пари биха били достатъчни за обръщението $I_v - \frac{1}{2} II_c$ и за обръщението между променливия капитал I_v и работната сила на I. Също така, ако обръщението между I_m и II_c би стнало в четири оборота, за това биха били необходими само 250 ф.ст. — значи общо би била необходима парична сума, съответно паричен капитал от 500 ф.ст. за обръщение на стоки на сума 5000 ф.ст. Тогава принадлежната стойност би се превърнала в пари не на два пъти по последователни половини, а на четири пъти по последователни четвъртини.

Ако в обмяната под №4 купувач бъде не II, а I и следователно изразходва 500 ф.ст. в пари за средства за потребление на същата стойност, то II в обмяната под №5 купува със същите тези 500 ф.ст. средства за производство; 6) I със същите 500 ф.ст. купува средства за потребление; 7) II със същите 500 ф.ст. купува средства за производство; следователно 500 ф.ст. в края на краищата се връщат в I, както преди се връщаха във II. Принадената стойност се превръща тук в пари с помощта на пари, които самият капиталистически производител изразходва за своето лично потребление и които са *антиципиран* (очакван, предвиден, заложен. бг.ред.) доход, антиципирано постъпление от принадлежната стойност, която се съдържа в подлежащата още на продажба стока. Превръщането на принадлежната стойност в пари става тук не чрез обратния приток на 500 ф.ст.; защото I освен 1000 ф.ст. във вид на стока I_v в края на обмяната под №4 е хвърлило в об-

ръщение 500 ф.ст. в пари и тези пари, както ни е известно, са добавъчни, а не постъпление от продадена стока. Когато тези пари се стичат обратно в I, то I само си възвръща в тях своите добавъчни пари, а не превръща в пари своята принадлежна стойност. Превръщането на принадлежната стойност на I в пари става само посредством продажба на стоки I_m , в които се съдържа тази принадлежна стойност, и нейното пребивание във вид на пари трае всеки път само докато парите, получени от продажба на стока, бъдат отново изразходвани за средства за потребление.

С добавъчните пари (500 ф.ст.) I купува от II средства за потребление; тези пари I е изразходвало и е получило срещу тях еквивалент в стока на II; за пръв път парите се стичат обратно вследствие на това, че II купува от I стока за 500 ф.ст; следователно те се връщат като еквивалент на стока, продадена от I, но тази стока нищо не струва на I подразделение, т.е. съставлява принадлежна стойност за I, и по този начин *парите, хвърлени от самото I в обръщение, превръщат в пари неговата собствена принадлежна стойност*; също така и при своята втора покупка (№6) I получава еквивалент в стока на II. Ако приемем, че II не купи (№7) от I средства за производство, I действително би заплатило за 1000 ф.ст. средства за потребление — би потребило цялата своя принадлежна стойност като доход, — именно 500 в свои стоки от I (средства за производство) и 500 в пари; у него биха останали още в складовете стоки от I (средства за производство) за 500 ф.ст. и биха били изразходвани 500 ф.ст. в пари.

В противоположност на това II би превърнало от форма на стоков капитал в производствен капитал само три четвърти от своя постоянен капитал; останалата четвърт — във форма на паричен капитал (500 ф.ст.), фактически в пари, лежащи неизползувани, или в пари, прекъснали своето функциониране и намиращи се в положение на изчакване. Ако това положение би продължило по-дълго, II би било принудено да съкрати с една четвърт мащаба на възпроизводството.

Що се отнася до онези 500 във вид на средства за производство, които остават на шията на I, те не са принадлежна стойност в стокова форма; те са на мястото на авансираните 500 ф.ст. в пари, които I има наред със своите 1000 ф.ст. принадлежна стойност в стокова форма. Като пари те се намират във форма, която винаги може да бъде реализирана; като стока те не могат да бъдат продадени веднага. Затова е ясно, че простото възпроизводство — при което трябва да бъде възстановен всеки елемент на производствения капитал както във II, така и в I — става възможно тук само при условие, че 500-те златни птици трябва да се върнат към I подразделение, което ги е пуснало в началото.

Ако капиталистът (тук все още имаме пред себе си само промишлени капиталисти, които в същото време са представители на всички други) изразходва пари за средства за потребление, тези пари са се свършили за него, те са изминали пътя на всичко земно. Ако те се върнат обратно у него, това може да стане само ако той ги измъкне от обръщение срещу стоки — следователно чрез своя стоков капитал. Подобно на стойността на целия негов годишен стоков продукт (който за него е стоков капитал), стойността на всеки елемент от последния, т.е. стойността на всяка отделна стока, може да бъде разделена за него на постоянна капиталова стойност, променлива капиталова стойност и принадлежна стойност. Следователно превръщането в пари на всяка една от стоките (които като елементи образуват стоковия продукт) е в същото време превръщане в пари на известна част от принадлежната стойност, която се съдържа в целия стоков продукт. Така че за дадения случай е в буквалния смисъл правилно, че капиталистът сам е хвърлил в обръщение парите — именно при изразходването им за средства за потребление, — спомощта на които се превръща в пари, или се реализира неговата принадлежна стойност. Разбира се, при това става дума не за едни и същи парични единици, а за количество звонкови монети, равно на сумата (равно на **част** от сумата), която той е хвърлил в обръщение за покриване на лични

потребности.

На практика това става по два начина: ако предприятието е открито едва през сегашната година, ще мине доста време, в най-добрия случай няколко месеца, преди капиталистът да може да харчи за своето лично потребление пари от доходите на самото предприятие. Но той нито за момент не отсрочва по тази причина своето потребление. Той авансира сам на себе си пари срещу принадлежаща стойност, която те първа предстои да получи (при което е съвсем безразлично дали той авансира от собствения си джоб или от чужд посредством кредит), но с това той авансира и средства за реализиране на принадлежаща стойност, която ще бъде реализирана по-късно. Напротив, ако предприятието вече сравнително дълго време е в редовно действие, плащанията и постъпленията се разпределят на различни падежи през годината. Но едно нещо върви непрекъснато — потреблението на капиталиста, което *антиципира* (*предопределя, предвижда, залага. бг.ред.*) и по своите размери държи сметка в известни пропорции за обикновените или предполагаеми доходи. При продажба на всяка партида стоки се реализира и част от принадлежната стойност, която трябва да бъде произведена през годината. Но ако за цяла година се продаде само толкова от произведената стока, колкото е необходимо за възстановяване на съдържащите се в нея постоянна и променлива капиталови стойности, или ако цените спаднат толкова, че при продажба на целия годишен сток продукт би се реализирала само съдържащата се в него авансирана капиталова стойност, то в изразходването на парите ясно ще изпъкне характерът на антиципация, предопределянето на бъдеща принадлежаща стойност. Ако нашият капиталист фалира, неговите кредитори и съдът ще разследват дали неговите антиципирани (*предопределени, заложи, инвестирани. бг.ред.*) лични разходи са се намирали в правилно съотношение с размерите на неговото предприятие и с обикновено или нормално съответстваща на тези размери принадлежаща стойност.

Обаче по отношение на цялата капиталистическа класа положението,

че тя сама трябва да хвърли в обръщение парите за реализиране на своята принадлежна стойност (съответно и за обръщение на своя капитал, постоянен и променлив), не само не изглежда парадоксално, но изглежда като необходимо условие за целия механизъм; защото тук има **само две класи**: *работническа*, която разполага само със своята работна сила, и *капиталистическа*, в чиято монополна собственост се намират обществените средства за производство и парите. Парадоксално би било, ако работническата класа първа би авансирала от собствените си средства пари, необходими за реализация на съдържащата се в стоките принадлежна стойност. А отделният капиталист винаги извършва това авансиране само в такава форма, че действа като купувач, изразходва пари за покупка на средства за потребление или авансира пари за покупка на елементи на своя производствен капитал — работна сила и/или средства за производство. Той дава парите винаги срещу еквивалент. Той авансира пари в обръщението само по такъв начин, по който авансира свои стоки. Той действа и в двата случая като начална точка на тяхното обръщение.

Действителният ход на нещата се замъглява от две обстоятелства :

1) Появата на *търговски капитал* (първа форма на който винаги са пари, защото търговецът като такъв не създава никакъв „продукт“ или „стока“) и на *паричен капитал*, като предмет на манипулации на особена категория капиталисти в процес на обръщение на промишления капитал.

2) Разпадането на принадлежната стойност — която на първо място винаги трябва да попада в ръцете на промишления капиталист — на различни категории, носители на които наред с промишления капиталист са земевладелецът (за поземлената рента), лихварят (за лихвата) и т.н. след това управлението със своите чиновници, рентиери и пр. Тези юначаги по отношение на промишления капиталист са купувачи и дотолкова те превръщат неговите стоки в пари; и те *pro parte* (в съответна част. ред.) хвърлят „пари“ в обръщението, а капиталист-

тът получава тези пари от тях. При това постоянно се забравя от какъв източник са получили те първоначално тези пари и откъде ги получават всеки път отново.

([горе](#))

VI. ПОСТОЯННИЯТ КАПИТАЛ НА I ПОДРАЗДЕЛЕНИЕ ^{*48a)}

Остава още да изследваме постоянния капитал на подразделение I = 4000 I_c. Тази стойност е равна на новопоявяващата се в стоковия продукт I стойност на средствата за производство, потребени в производството на тази стокова маса. Тази новопоявяваща се стойност, която не е произведена в производствения процес на I, а една година по-рано е влязла в него като постоянна стойност, като дадена стойност на неговите средства за производство, съществува сега в цялата онази част от стоковата маса на I, която не е погълната от II; и при това стойността на тази стокова маса, останала по този начин в ръцете на капиталистите от I, = $\frac{2}{3}$ от стойността на целия техен годишен стоков продукт. За отделния капиталист, който произвежда отделно средство за производство, може да кажем: той продава своя стоков продукт, превръща го в пари. Превръщайки го в пари, той превръща обратно в пари и постоянната част от стойността на своя продукт. С тази превърната в пари част от стойността след това той отново купува своите средства за производство от други продавачи на стоки, или превръща постоянната част на стойността на своя продукт в онази натурална форма, в която тя може отново да функционира като производствен постоянен капитал. В нашия случай, напротив, тази предпоставка става невъзможна. Категорията капиталисти от I подразделение обхваща цялата съвкупност от капиталисти, които произвеждат средства за производство. Освен това стоковият продукт от 4000, който е останал в техни ръце, е част от обществения продукт, която не може да се разменя срещу каквато и да било друга част, защото не съществува повече никаква друга такава част от годишния продукт. С изключение на тези 4000 целият остатък вече си е

намерил място; една част е погълната от обществения „фонд потребление“, а друга част трябва да възстанови постоянния капитал на I подразделение, което вече е разменило всичко, с което е могло да разполага в размяната с I подразделение.

Затруднението се решава много просто, ако вземем предвид, че целият стоков продукт на I по своята натурална форма се състои от средства за производство, т.е. от веществени елементи на самия постоянен капитал. Тук е налице същото явление, както преди във II, само че в друг смисъл. Във II целият стоков продукт се състоеше от средства за потребление; поради това една част от него, измервана със съдържащата се в този стоков продукт работна заплата плюс принадена стойност, можеше да бъде потребена от самите производители на тази част. Тук, в I, целият стоков продукт се състои от средства за производство, сгради, машини, съдове, сурови и спомагателни материали и т.н. Поради това една част от тях, която възстановява прилагания в дадена сфера постоянен капитал, може в своята натурална форма да започне незабавно да функционира като съставна част на производствения капитал. Доколкото тя влиза в обръщение, тя извършва обръщение в пределите на I подразделение. Във II една част от стоковия продукт индивидуално се потребява в *натура* от нейните собствени производители, в I, напротив, част от продукта се потребява производствено в *натура* от капиталистическите производители на последния.

В частта от стоковия продукт на I = 4000_c постоянната капиталова стойност, потребена в това подразделение, се появява отново, и при това в такава натурална форма, в която тя незабавно може да започне да функционира като постоянен производствен капитал. При II частта на стоковия продукт от 3000, стойността на която е равна на работна заплата плюс принадена стойност (=1000), непосредствено влиза в индивидуалното потребление на капиталистите и работниците от II, докато постоянната капиталова стойност на този стоков продукт (=2000), напротив, не може отново да влезе в производствено

потребление на капиталистите от II, а трябва да бъде възстановена посредством размяна с I.

Противоположно на това в I подразделение частта, на стоковия продукт от 6000, стойността на която е равна на работна заплата плюс принадлежна стойност (=2000), не влиза и не може по своята натурална форма да влезе в индивидуалното потребление на производителите на този продукт. Първо трябва да стане размяна на тази част срещу II. Постоянната част от стойността на този продукт = 4000 се намира, напротив, в такава натурална форма, в която тя — ако се разглеждат капиталистите на I като цяло — може непосредствено да функционира отново като постоянен капитал на I. Т.е. целият продукт на подразделение I се състои от потребителни стойности, които по своята натурална форма могат — при капиталистически начин на производство — да служат само като елементи на постоянния капитал. Следователно от този продукт на обща стойност 6000 една трета (2000) възстановява постоянния капитал на подразделение II и останалите $\frac{2}{3}$ — постоянния капитал на подразделение I.

Постоянният капитал на I се състои от маса различни групи капитал, вложени в различни отрасли за производство на **средства за производство**: толкова в доменни пещи, толкова в каменовъглени мини и пр. Всяка от тези групи капитал, или всеки от тези обществени групови капитали, на свой ред се състои от по-голяма или по-малка маса самостоятелно функциониращи отделни капитали. Първо, капиталът на обществото, например 7500 (което може да означава милиони и пр.), се разпада на различни капиталови групи; общественият капитал от 7500 се е разпаднал на отделни части, всяка от които е вложена в отделен отрасъл; вложената във всеки отделен отрасъл част от обществената капиталова стойност по своята натурална форма се състои отчасти от средства за производство на всяка отделна производствена сфера, отчасти от работната сила, необходима за воденето на производството в тази сфера и съответно квалифицирана и различно модифицирана вследствие на разделението на труда, в зависимост

от специфичния характер на работата, която тя изпълнява във всяка отделна сфера на производство. Частта от обществения капитал, вложена във всеки отрасъл, на свой ред се състои от сумата на вложените в този отрасъл самостоятелно функциониращи отделни капитали. От само себе си се разбира, че това се отнася еднакво за двете подразделения — както за I, така и за II.

Що се отнася до постоянната капиталова стойност, която се появява отново в I във форма на негов стокос продукт, тя отчасти отново влиза като средства за производство в онази отделна сфера на производство (или даже в онова индивидуално предприятие), от която е излязла като продукт, например зърното в производство на зърно, въглищата в производство на въглища, желязото във форма на машини в производство на желязо и т.н.

Доколкото пък отделните продукти, от които се състои постоянната капиталова стойност на I, непосредствено не влизат отново в своето отделно или индивидуално производство, те само разменят местата си. Те влизат в натурална форма в друга производствена сфера на I подразделение, докато в същото време продуктът на други производствени сфери на подразделение I ги замества в натура. Това е просто преместване на тези продукти. Всички те отново влизат като фактори, възстановяващи постоянния капитал на I, само че вместо в една група на I подразделение влизат в друга група. Доколкото тук има размяна между отделни капиталисти на I, това е размяна на една натурална форма на постоянен капитал срещу друга натурална форма на постоянен капитал, на един вид средства за производство срещу други видове средства за производство. Това е взаимна размяна между различни индивидуални постоянни части на капитала на I. Продуктите, доколкото не служат непосредствено като средство за производство в собствения си производствен отрасъл, преминават от мястото на своето производство в друго и по такъв начин взаимно се възстановяват един друг. С други думи (подобно на онова, което става с принадлежната стойност във II): всеки капиталист от I пропорцио-

нално на това, доколкото той е съпритежател на този постоянен капитал от 4000, изтегля от тази стокова маса необходимите му съответни средства за производство. Ако производството би било обществено, а не капиталистическо, ясно е, че за целите на възпроизводството тези продукти на I подразделение не по-малко постоянно биха се разпределяли отново като средства за производство между производствените отрасли на това подразделение: една част би оставала непосредствено в онази сфера на производство, от която е излязла като продукт, друга част, напротив, би преминавала в други места на производство и така между различните производствени места на това подразделение би се установило постоянно движение насам-натам.

(горе)

VII. ПРОМЕНЛИВ КАПИТАЛ И ПРИНАДЕНА СТОЙНОСТ В ДВЕТЕ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯ

И така, цялата стойност на произведените през годината средства за потребление е равна на възпроизведената през годината променлива капиталова стойност на II плюс новопроизведената принадена стойност на II (т.е. равна е на стойността, произведена през годината в подразделение II) плюс възпроизведената през годината променлива капиталова стойност на I и новопроизведената принадена стойност на I (следователно плюс стойността, произведена през годината в I подразделение).

Ако приемем просто възпроизводство, цялата стойност на произведените през годината средства за потребление ще бъде равна на новосъздадената годишна стойност, т.е. ще бъде равна на цялата стойност, произведена от обществения труд през годината — и трябва да бъде равна, тъй като при просто възпроизводство се потребява цялата тази стойност.

Целият обществен работен ден се разделя на две части:

1) необходим труд; през годината той създава стойност от 1500,;

2) принадлеен труд; той създава добавъчна стойност, или принадлеа стойност, от 1500_m . Сумата на тези стойности = 3000 е равна на стойността на произведените през годината средства за потребление за 3000. И така, цялата стойност на произведените през годината средства за потребление е равна на цялата стойност, която е произвел съвкупният обществен работен ден през годината, е равна на стойността на обществения променлив капитал плюс обществената принадлеа стойност, т.е. равна е на целия годишен нов продукт.

Но ние знаем, че макар тези две стойностни величини да се покриват, все пак съвсем не цялата стойност на стоките на II, на средствата за потребление, е произведена в това подразделение на общественото производство. Те се покриват, защото появяващата се отново във II подразделение постоянна капиталова стойност е равна на стойността (променлив капитал плюс принадлеа стойност), новопроизведена в I; поради това $I_{(v+m)}$ може да купи онази част от продукта на II, която за производителите на последното (във II подразделение) са постоянна капиталова стойност. Оттук се вижда защо, макар за капиталистите от II стойността на техния продукт да се разпада на $c+v+m$, разглеждана по отношение на цялото общество, стойността на този продукт може да бъде разположена на $v+m$. Но това е така само защото тук II_c е равно на $I_{(v+m)}$ и защото тези две съставни части на обществения продукт чрез тяхната размяна взаимно разменят своите натурални форми, така че след тази обмяна II_c отново съществува във форма на средства за производство, а $I_{(v+m)}$, напротив, във форма на средства за потребление.

Това именно обстоятелство е дало на А. Смит повод да твърди, че стойността на годишния продукт се разлага на $v+m$. Това важи:

1) само за онази част от годишния продукт, която съдържа средства за потребление; **2)** то важи не в смисъл, че тази стойност е изцяло произведена във II и че следователно стойността на продукта на II е равна на стойността на променливия капитал, авансиран във II, плюс

принадената стойност, произведена във II. То важи само в смисъл, че $II_{(c+v+m)} = II_{(v+m)} + I_{(v+m)}$ или защото $II_c = I_{(v+m)}$.

От това нататък следва:

Годишният обществен работен ден (т.е. трудът, изразходван от цялата работническа класа през цялата година), както всеки индивидуален работен ден, се разделя само на две части, именно на необходим труд плюс принаден труд; поради това и стойността, произведена от този работен ден, също се разделя само на две части, именно на променлива капиталова стойност, т.е. на онази част от стойността, с която работникът купува средства за своето собствено възпроизводство, и на принадена стойност, която капиталистът може да изразходва за своето собствено индивидуално потребление. Въпреки това от гледна точка на обществото една част от обществения работен ден се изразходва изключително за *производство на нов постоянен капитал*, т.е. продукти, които са предназначени изключително за функциониране в трудовия процес като средства за производство, а следователно в придружаващия го процес на нарастване на стойността — като постоянен капитал. Тъй както приехме, целият обществен работен ден се изразява в парична стойност от 3000, от които само $\frac{1}{3} = 1000$ е произведена в подразделение II, което произвежда средства за потребление, т.е. стоки, в които в края на краищата се реализира цялата променлива капиталова стойност и цялата принадена стойност на обществото. Следователно според тази предпоставка $\frac{2}{3}$ от обществения работен ден се употребяват за производство на нов постоянен капитал. Макар от гледна точка на индивидуалните капиталисти и работници от подразделение I тези $\frac{2}{3}$ от обществения работен ден да служат само за производство на променлива капиталова стойност плюс принадена стойност, точно както останалата трета от обществения работен ден във II подразделение, все пак, разглеждано от обществена гледна точка — и също така откъм потребителната стойност на продукта, — тези $\frac{2}{3}$ от обществения работен ден произвеждат само възстановяване на постоянния капитал,

който се намира в процеса на производственото потребление или е вече окончателно използван в него. А и от индивидуална гледна точка, макар цялата стойност, произведена в тези $\frac{2}{3}$ от работния ден, да се равнява само на променливата капиталова стойност плюс принадлежната стойност за нейните производители, все пак в тези от работния ден не се произвеждат никакви потребителни стойности от такъв род, че да може да се изразходва за тях работна заплата или принадлежната стойност; продуктът на тези $\frac{2}{3}$ от работния ден е средства за производство.

Преди всичко да отбележим, че никаква част от обществения работен ден, нито в I, нито във II, не служи за производство на стойността на постоянния капитал, който се прилага в тези две големи сфери на производство и функционира в тях. Те произвеждат само допълнителна стойност $2000 I_{(v+m)} + 1000 II_{(v+m)}$, допълнителна по отношение на постоянната капиталова стойност $= 4000 I_c + 2000 II_c$. Новата стойност, която се произвежда във форма на средства за производство, още не е постоянен капитал. Тя само е предназначена да функционира като такъв в бъдеще.

Целият продукт на II — средствата за потребление, — разглеждан откъм неговата потребителна стойност, конкретно, в неговата натурална форма, е продукт на употребена от II подразделение една трета от обществения работен ден; това е *продукт на труда* в неговата конкретна форма като труд на тъкача, труд на пекаря и пр., приложен в това подразделение, продукт на този труд, доколкото последният функционира като субективен елемент на трудовия процес. Напротив, що се отнася до постоянната стойностна част на този продукт на II, тя само се появява отново в нова потребителна стойност, в нова натурална форма, във форма на средства за потребление, докато по-рано е съществувала във форма на средства за производство. Благодарение на трудовия процес стойността на тази част е пренесена от нейната предишна натурална форма върху новата ѝ натурална

форма. Но *стойността* на тези $\frac{2}{3}$ от стойността на продукта = 2000 е произведена не в тазгодишния процес на нарастване на стойността във II.

Също както относно трудовия процес продуктът на II е резултат на новофункционаращ жив труд и на дадените, предпоставени от последния средства за производство, в които този труд се осъществява като в свои предметни условия, така стойността на продукта на II = 3000 спрямо процеса на нарастване на стойността се образува от новата стойност, която е произведена от новоприсъединената $\frac{1}{3}$ от обществения работен ден ($500_v + 500_m = 1000$), и от постоянна стойност, в която е овеществен $\frac{2}{3}$ минал обществен работен ден, изтекъл преди започване на разглеждания тук производствен процес на II. Тази част от стойността на продукта на II се изразява в една част от самия продукт. Тя съществува в известно количество средства за потребление на стойност $2000 = \frac{2}{3}$ обществен работен ден. Това е новата потребителна форма, в която се появява отново споменатата част от стойността. Така размяната на част от средствата за потребление = $2000 II_c$ срещу средства за производство I = $I(1000_v + 1000_m)$ е всъщност размяна на $\frac{2}{3}$ от цял работен ден, несъдържащи ни най-малка част труд от текущата година и изтекли преди започване на тази година, срещу $\frac{2}{3}$ от работния ден, който е новоприсъединен през текущата година. $\frac{2}{3}$ от обществения работен ден на текущата година не биха могли да бъдат приложени в производство на постоянен капитал и в същото време да съставляват променлива капиталова стойност плюс принадлежна стойност за своите производители, ако те не биха били разменени срещу част от стойността на годишно потребяваните средства за потребление, в които се съдържат $\frac{2}{3}$ от работен ден, изразходван и реализиран преди текущата година, а не през тази година. Това е размяна на $\frac{2}{3}$ от работния ден на текущата година срещу $\frac{2}{3}$ работен ден, изразходвани преди тази година, размяна между тазгодишно и миналогодишно работно време. Следователно това ни разяснява **загадката** защо новосъздадената през целия обществен ра-

ботен ден стойност може да се разпада на променлива капиталова стойност плюс принадена стойност, макар $\frac{2}{3}$ от този работен ден да се изразходват не за производство на предмети, в които биха могли да се реализират променливият капитал и принадлежната стойност, а за производство на средства за производство, които служат за възстановяване на капитала, потребен през годината. Това се обяснява просто с факта, че онези $\frac{2}{3}$ от стойността на продукта на II подразделение, в които капиталисти и работници от I подразделение реализират произведена от тях променлива капиталова стойност плюс принадена стойност (и които са $\frac{2}{9}$ от цялата стойност на годишния продукт), представляват по своята стойност продукт на $\frac{2}{3}$ обществен работен ден, изтекъл преди настоящата година.

Макар сумата на обществения продукт I и II, средства за производство и средства за потребление, разглеждани по своята потребителна стойност, конкретно в тяхната натурална форма, да са продукт на труда на текущата година, това е обаче само доколкото самият този труд се разглежда като полезен, конкретен труд, а не като изразходване на работна сила, не като труд, създаващ стойност. При това първото е правилно само в смисъл, че средствата за производство само посредством присъединения към тях, оперирал с тях жив труд, са превърнати в нов продукт, в продукт на текущата година. Напротив, без средства за производство, съществуващи независимо от текущия труд, без средства на труда и производствени материали трудът на текущата година не би могъл да се превърне в продукт.

(горе)

VIII. ПОСТОЯННИЯТ КАПИТАЛ В ДВЕТЕ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯ

Що се отнася до цялата стойност на продукта от 9000 и категориите, на които той се разпада, тук анализът не създава по-големи затруднения, отколкото анализът на стойността на продукта на отделния капитал, напротив, той е тъждествен с последния.

В целия годишен продукт на обществото при нашия пример се съдържат три едногодишни обществени работни дни. Стойностният израз на всеки един от тези работни дни = 3000; поради това стойностният израз на целия продукт = $3000 \times 3 = 9000$.

По-нататък, преди започване на едногодишния производствен процес, продукта на който анализираме, от цялото това работно време е изтекло: в I подразделение — $\frac{4}{3}$ работни дни (новосъздадена стойност от 4000) и във II подразделение — $\frac{2}{3}$ работен ден (новосъздадена стойност от 2000). Общо 2 обществени работни дни, които са дали нова стойност = 6000. Поради това $4000 I_c + 2000 II_c = 6000_c$ фигурират като стойност на средства за производство, или стойност на постоянния капитал, появяваща се наново в цялата стойност на обществения продукт.

По-нататък, в I подразделение $\frac{1}{3}$ от новоприсъединения обществен годишен работен ден представлява необходим труд, или труд, който възстановява стойността на променливия капитал $1000 I_v$, и заплаща цената на труда, приложен в I. Също така във II подразделение $\frac{1}{6}$ от обществения работен ден представлява необходим труд на стойностна сума 500. И така, $1000 I_v + 500 II_v = 1500_v$, стойностният израз на половината обществен работен ден, е стойностен израз на първата половина от целия присъединен през текущата година работен ден, която се състои от необходим труд.

Най-после, в I подразделение $\frac{1}{3}$ от целия работен ден, новосъздадена стойност = 1000, представлява принадлеен труд; във II подразделение $\frac{1}{6}$ работен ден, новосъздадена стойност = 500, е принадлеен труд; те общо дават втората половина от целия новоприсъединен работен ден. Поради това цялата произведена принадлеена стойност = $1000 I_m + 500 II_m = 1500_m$.

И така:

Постоянна капиталова част на стойността на обществен продукт (c):

2 работни дни, изразходвани преди разглеждания производствен процес; стойностен израз = 6000.

Необходим труд (v), изразходван през годината: половин работен ден, изразходван в годишното производство; стойностен израз = 1500.

Изразходван в течение на годината принадлеен труд (m):

половин работен ден, изразходван в годишното производство; стойностен израз = 1500.

Новосъздадена от годишния труд стойност ($v+m$) = 3000.

Цялата стойност на продукта ($c+v+m$) = 9000.

И така, затруднението е в анализа на самата стойност на обществения продукт. То възниква при съпоставяне на *стойностните* съставни части на обществения продукт с неговите *вещни* съставни части.

Постоянната, само отново появяваща се част от стойността е равна на стойността на онази част от този продукт, която се състои от средства за *производство*; тя се въплъщава в тази част на обществения продукт.

Новосъздадената през годината стойност = $v+m$ се равнява на стойността на онази част от продукта, която се състои от средства за *потребление*; тя се въплъщава в тази част на продукта.

Но ако оставим настрана безразличните тук изключения, средствата за производство и средствата за потребление са съвсем различни видове стоки, продукти със съвсем различна натурална или потребителна форма, следователно продукти на съвсем различни конкретни видове труд. Трудът, който прилага машини за произвеждане на средства за живот, е съвсем различен от труда, който прави машини.

Целият годишен съвкупен работен ден, стойностният израз на който = 3000, изглежда изразходван за производство на средства за потребление = 3000, в които не се появява отново никаква постоянна стойностна част: тези $3000 = 1500_v + 1500_m$ се разлагат само на *променлива* капиталова стойност + *принадена* стойност. От друга страна, постоянната капиталова стойност = 6000 се появява отново във вид на продукти, съвсем различни от средствата за потребление — във вид на средства за производство, — докато обаче изглежда, като че ли за производството на тези нови продукти не е изразходвана никаква част от обществения работен ден; напротив, изглежда, като че ли целият работен ден се състои само от такива видове труд, резултат на които не са средства за производство, а за потребление. **Тайната** е вече разгадана. Новосъздадената от годишния труд стойност е равна на стойността на продукта на подразделение II, на цялата стойност на новопроизведените средства за потребление. Но стойността на този продукт е с $\frac{2}{3}$ по-голяма от онази част на годишния труд, изразходвана в производството на средства за потребление (II подразделение). За тяхното производство е изразходвана само $\frac{1}{3}$ от годишния труд. $\frac{2}{3}$ от този годишен труд са изразходвани за производство на средства за производство, следователно в I подразделение. Произведената през това време в I нова стойност, равна на произведената в I променлива капиталова стойност плюс принадлежна стойност, е равна на постоянната капиталова стойност на II, която се появява отново в подразделение II във вид на средства за потребление. Следователно те могат да бъдат разменени една срещу друга, могат *в натура* да се възстановят една друга. Поради това цялата стойност на средствата за потребление II е равна на сумата на новопроизведената стойност в I+II, или $II_{(c+v+m)} = I_{(v+m)} + II_{(v+m)}$, следователно е равна на сумата на новата стойност, произведена от годишния труд във форма на $v+m$.

От друга страна, цялата стойност на средствата за производство (I) е равна на сумата на постоянната капиталова стойност, която се поя-

вява отново във форма на средства за производство (I) и във форма на средства за потребление (II), следователно е равна на сумата на постоянната капиталова стойност, появяваща се наново в целия продукт на обществото. Цялата тази стойност е равна на стойностния израз на $\frac{4}{3}$ от изтекъл работен ден, изразходвани в I подразделение преди започване на производствения процес, и $\frac{2}{3}$ от изтекъл работен ден, изразходвани във II подразделение преди започване на производствения процес, следователно общо — на стойностния израз на два съвкупни работни дни.

И така, трудността при анализа на общественения годишен продукт идва от това, че постоянната част на стойността е представена в продукти от съвсем друг род в средства за производство — в сравнение с присъединената към тази постоянна стойностна част нова стойност $v+m$, която е представена в средства за потребление. Това изглежда така, като че ли $\frac{2}{3}$ от потребената маса продукти — ако се разглеждат те откъм стойността — отново са налице в нова форма, като нов продукт, макар обществото да не е изразходвало никакъв труд за тяхното производство. По отношение на отделния капитал това не е така. Всеки индивидуален капиталист прилага определен конкретен вид труд, който превръща съответстващи на този труд средства за производство в продукт. Нека например капиталистът бъде производител на машини, изразходваният през годината постоянен капитал = 6000_c , променливият = 1500_m принадлежната стойност = 1500_m ; продуктът = 9000 ; да кажем, че този продукт е 18 машини, всяка от които = 500. Целият продукт съществува тук в една и съща форма, във форма на машини. (Ако машиностроителят произвежда няколко вида, за всеки от тях се води отделна сметка) Целият стоков продукт е продукт на труда, изразходван през годината в машиностроенето, съчетание на един и същ конкретен вид труд с едни и същи средства за производство. Затова различните части на стойността на продукта са представени в една и съща натурална форма: в 12 машини се съдържат 6000_c , в 3 машини — 1500_v , в 3 машини — 1500_m . Ясно е тук,

че стойността на 12 машини = 6000_c не защото в тези 12 машини е въплътен само труд, изразходван преди започване на произвеждането на машините, и не е въплътен труд, изразходван при произвеждането им. Стойността на средствата за производство, необходими за 18 машини, не се е превърнала сама по себе си в 12 машини, но стойността на тези 12 машини (която на свой ред се състои от $4000_c + 1000_v + 1000_m$ просто се равнява на цялата постоянна капиталова стойност, съдържаща се в 18 машини. Поради това производителят на машини трябва да продаде 12 от 18-те машини, за да възстанови изразходвания от него постоянен капитал, който му е необходим за възпроизводство на 18 нови машини. Напротив, работата би била необяснима, ако макар прилаганият труд да се състои само от изработване на машини, той би дал като резултат: от една страна, 6 машини = $1500_v + 1500_m$, от друга страна — желязо, мед, винтове, ремъци и пр. на обща стойност 6000_c , т.е. средства за производство на машини в тяхната натурална форма, средства за производство, които, както е известно, отделният капиталист, произвеждащ машини, сам не произвежда, а които трябва да възстановява посредством процеса на обръщение. И все пак на пръв поглед изглежда, като че ли възпроизводството на обществения годишен продукт се извършва по такъв абсурден начин.

Продуктът на индивидуалния капитал, т.е. на всяка самостоятелно функционираща част от обществения капитал, надарена със собствен живот, може да има най-различна натурална форма. Единственото условие е в това, той действително да има потребителна форма, потребителна стойност, която да сложи върху него печата на способен за обръщение член на стоковия свят. При това съвсем безразлично и случайно е дали той като средство за производство може отново да влезе в същия производствен процес, от който е излязъл като продукт, следователно дали онази част от стойността на продукта, в която е представена постоянната част на капитала, има натурална форма, в която тя фактически да може да функционира отново като

постоянен капитал. Ако това не е така, посочената част от стойността на продукта чрез продажба и покупка отново се превръща във форма на вещни елементи на производство на този продукт и постоянният капитал така се възпроизвежда в онази натурална форма, в която той може да функционира като такъв.

Иначе стои работата с продукта на целия обществен капитал. Всички вещни елементи на възпроизводство трябва в своята натурална форма да са части от самия този продукт. Потребената постоянна част на капитала може да бъде възстановена чрез цялото производство само доколкото цялата новопоявяваща се в продукт постоянна част на капитала се появява в натурална форма на нови средства за производство, които действително могат да функционират като постоянен капитал. Поради това, щом приемаме просто възпроизводство, стойността на онази част от продукта, състояща се от средства за производство, трябва да бъде равна на постоянната част на стойността на обществения капитал.

По-нататък: разглеждано индивидуално, в стойността на своя продукт капиталистът произвежда посредством новоприсъединявания труд само своя променлив капитал плюс принадлежна стойност, докато постоянната част на стойността се пренася върху продукта в резултат на конкретния характер на новоприсъединявания труд.

Обществено погледнато, тази част от обществения работен ден, която произвежда средства за производство, следователно присъединява към тях **нова** стойност и пренася върху тях стойността на средствата за производство, потребени в тяхното производство — не произвежда нищо друго освен нов *постоянен капитал*, предназначен да възстанови както в I, така и в II постоянния капитал, потребен във форма на стари средства за производство. Тази част произвежда само продукт, предназначен да влезе в производствено потребление. Следователно цялата стойност на този продукт е стойност, която може да функционира отново само като постоянен капитал, която може

да купи отново само постоянен капитал в неговата натурална форма и която, следователно, обществено погледнато, не се разпада нито на променлив капитал, нито на принадлежна стойност. — От друга страна, онази част от обществения работен ден, която произвежда средства за потребление, не произвежда никаква част за възстановяване на обществения капитал. Тя произвежда само продукти, които в своята натурална форма са предназначени да реализират стойността на променливия капитал и принадлежната стойност в I и II.

Когато говорим от обществена гледна точка, следователно, когато разглеждаме целия обществен продукт, който включва и възпроизводство на обществен капитал, и индивидуално потребление, не трябва да изпадаме в маниера на Прудон, плагиатствал от буржоазната икономия, и да гледаме на нещата така, като че ли общество с капиталистически начин на производство, разглеждано в цялост, загубва този свой специфичен исторически икономически характер. Напротив. В такъв случай имаме работа със съвкупния капиталист. Целият капитал се представя като акционерен капитал на съвкупността от всички отделни капиталисти. Общото между това акционерно дружество и много други акционерни дружества е, че всеки знае какво е вложил, но **не** знае какво ще получи обратно.

(горе)

IX. ПОГЛЕД НАЗАД ВЪРХУ ВЪЗГЛЕДИТЕ НА А. СМИТ, ЩОРХ И РАМСЕЙ

Цялата стойност на обществения продукт възлиза на $9000 = 6000_c + 1500_v + 1500_m$, иначе казано: 6000 възпроизвеждат стойността на средствата за производство, а 3000 — стойността на средствата за потребление. Следователно, стойността на обществения доход ($v+m$) е само $\frac{1}{3}$ от стойността на целия продукт, и съвкупността от потребители — работници и капиталисти — може да вземе от целия обществен продукт стоки, продукти, и да ги включи във фонда на своето потребление само на стойностната сума на тази една трета.

Напротив, $6000 = \frac{2}{3}$ от стойността на продукта са стойност на постоянния капитал, който трябва да бъде възстановен *в натура*. Следователно средства за производство на такава сума трябва да бъдат отново включени в производствения фонд. Необходимостта от това е видял още Щорх, макар да не е могъл да го докаже:

«Ясно е, че стойността на годишния продукт се дели на капитали и на печалби и че всяка от тези части на стойността на годишния продукт редовно купува продукти, които са необходими на нацията, както за да запази своя капитал, така и за да поднови своя „фонд потребление“... Продуктите, съставлящи *капитала* на нацията, не подлежат на потребление» (Storch: „Consideration sur la nature du revenu national“, Paris, 1824, p. 134—135, 150).

Обаче А. Смит е изложил своята поразителна **догма**, която и до днес се приема *на вяра*, не само във вече споменатата форма, съгласно което цялата стойност на общественения продукт се разпада на доход, работна заплата и принадлежна стойност, или както той изразява това, на работна заплата плюс печалба (лихва), плюс поземлена рента. Той я представя и в още по-популярна форма, че в края на краищата (*ultimately*) **потребителите** трябва да платят на производителите *цялата стойност на продукта*. Това досега си остава едно от неоспоримите общи места или дори една от „вечните истини“ за така наричаната „наука“ *политическа икономия*. Това се онагледява по следния правдоподобен начин. Да вземем някакво изделие, например ленени ризи. Предачът на лепената прежда трябва преди всичко да плати на производителя на лен цялата стойност на лена, т.е. семена, торове, фураж за работния добитък и пр., а също така онази част от стойността, която основният капитал на производителя на лен предава на продукта като: постройки, селскостопански инвентар и т.н.; да възстанови работната заплата, платена при произвеждане на лена; принадлежната стойност (печалба, поземлена рента), която се съдържа в лена; най-после, разноски по превозване на лена от мястото на неговото производство до предачницата. След това тъкачът трябва да

плати на предача на лен не само тази цена на лена, но и онази част от стойността на машините, постройките и т.н., накратко на основния капитал, която е пренесена върху лена; по-нататък, всички потребени в процеса на преденето спомагателни материали, работна заплата на предачи, принадлежна стойност и т.н. — и така върви нататък с избелвача, с транспортни разноски за готово платно, най-после с фабриканта на ризи, който заплаща цялата цена на всички предходни производители, които му доставят само суровини. В неговата фабрика се извършва по-нататъшно присъединяване на стойност: отчасти посредством стойността на постоянния капитал, потребен при произвеждане на ризите във форма на средства на труда, спомагателни материали и т.н., отчасти посредством изразходван при това производство труд, който присъединява стойността на работната заплата на работниците, които изработват ризите, плюс принадлежната стойност на фабриканта на ризи. Нека целият този продукт — ризите — в края на краищата да струва 100 ф.ст. и нека това да е онази част от цялата стойност на годишния продукт, която обществото изразходва за ризи. Потребителите на ризи заплащат 100 ф.ст., следователно стойността на всички средства за производство, съдържащи се в ризите, както и работната заплата плюс принадлежната стойност на производителя на лен, на предач, тъкач, избелвач, фабрикант на ризи, а и на всички транспортъори. Това е напълно вярно. Това е нещо, което действително е разбираемо за всяко дете. Но по-нататък се казва: така стои работата и със стойността на всички други стоки. Би трябвало да се каже: така стои работата със стойността на *всички средства за потребление*; със стойността на онази част от обществения продукт, която влиза във фонд потребление, следователно, с онази част от стойността на обществения продукт, която може да бъде изразходвана като доход. Стойностната сума на всички тези стоки наистина се равнява на стойността на всички потребени за тях средства за производство (постоянни капиталови части) плюс стойността, създадена от труда, присъединен последния път (работна заплата плюс принадлежна стойност). Следователно съвкупността на потребителите

може да заплати цялата тази стойностна сума, тъй като макар стойността на всяка отделна стока да се състои от $c+v+m$, стойностната сума на всички стоки, които влизат в потребителния фонд, взети заедно, в максимален размер, може да се равнява само на онази част от стойността на обществения продукт, която се разлага на $v+m$, т.е. може да се равнява само на стойността, която изразходваният през годината труд е присъединил към съществуващите вече средства за производство, към стойността на постоянния капитал. Що се отнася обаче до постоянната капиталова стойност, ние видяхме, че тя се възстановява от масата на обществения продукт по два начина.

Първо, посредством размяна на капиталисти от II подразделение, произвеждащи средства за потребление, с капиталисти от I, произвеждащи средства за производство. И тук е източникът на фразата, че онова, което за едни е капитал, за други е доход. Действителното положение на нещата не е такова. Онези $2000 II_c$, които съществуват във вид на средства за потребление на стойност 2000, за капиталистите от II са постоянна капиталова стойност. Следователно самите капиталисти от II не могат да потребят тази стойност, макар продуктът по своята натурална форма да е предназначен за потребление. От друга страна, $2000 I_{(v+m)}$ са работна заплата и принадлежна стойност, произведени от капиталисти и работници от I подразделение. Те съществуват в натурална форма на средства за производство, на вещи, в които тяхната собствена стойност не може да бъде потребена. Следователно тук има стойностна сума от 4000, половината от които — както преди размяната, така и след нея — служи за възстановяване само на постоянния капитал, а другата е само доход. — Но,

Второ, постоянният капитал на I подразделение се възстановява в натура отчасти посредством размяна между капиталисти от I, отчасти посредством възстановяване в натура във всяко отделно предприятие.

Фразата, че цялата стойност на годишния продукт в края на краищата

трябва да се заплаща от потребителите, би била вярна само ако под потребители се разбират два съвсем различни вида: индивидуални потребители и производствени потребители. Но ако част от продукта трябва да бъде потребена *производствено*, това не означава нищо друго, освен че тя трябва да *функционира като капитал* и не може да бъде *потребена като доход*.

Ако стойността на целия продукт = 9000 подразделим на $6000_c + 1500_v + 1500_m$ и започнем да разглеждаме $3000_{(v+m)}$ само като доход, изглежда, обратно, като че ли променливият капитал е изчезнал и капиталът, разглеждан в обществен смисъл, се състои изключително от постоянен капитал. Защото онова, което първоначално се явява като 1500_v се свежда до част от обществения доход — до работна заплата, доход на работническата класа — и заедно с това изчезва капиталовият характер на тази част. Рамсей наистина е направил този извод. Според Рамсей капиталът, разглеждан в обществен смисъл, се състои само от основен капитал, но под основен капитал, той разбира постоянен капитал, стойностната маса, която се състои от средства за производство, независимо дали тези средства за производство са средства на труда или материал на труда като суровини, полуфабрикати, спомагателен материал и т.н. Променливия капитал той нарича оборотен:

«Оборотният капитал се състои изключително от средства за съществуване и други необходими предмети, авансирани на работниците, преди да бъде завършен продуктът на техния труд... Само основният капитал, а не оборотният е в същински смисъл източник на национално богатство ...Оборотният капитал не е непосредствено действаща в производството сила и изобщо няма за него съществено значение; той е само условие, станало необходимо вследствие на плачевната бедност на масата от народа ... От национална гледна точка само основният капитал е елемент на производствените разходи» („Ramsay, 1. с., стр. 23—26 passim)

Рамсей обяснява по-подробно основния капитал, под който той разбира постоянен, както следва:

«Продължителността на времето, през което известна част от продукта на този труд» (именно на труда, насочен към производство на някаква стока) «е съществувала във вид на основен капитал, т.е. в такава форма, в която тя, макар да съдейства за производство на бъдеща стока, *не отива за издръжка на работниците...*» (Пак там, стр. 59).

Тук отново се срещаме с бедата, която е причинил А. Смит, като е удавил разликата между постоянен и променлив капитал в разликата между основен и оборотен капитал. Постоянният капитал на Рамсей се състои от средства на труда, неговият оборотен капитал — от средства за живот, и едните, и другите са стоки с дадена стойност; и едните, и другите еднакво не могат да произведат принадлежна стойност.

([горе](#))

Х. КАПИТАЛ И ДОХОД:

ПРОМЕНЛИВ КАПИТАЛ И РАБОТНА ЗАПЛАТА ^{*49)}

Цялото годишно възпроизводство, целият продукт на тази година, представлява продукт на тазгодишния полезен труд. Но стойността на целия този продукт е по-голяма от онази част от неговата стойност, в която се въплъщава годишният труд — изразходваната през текущата година работна сила. *Новата годишна стойност*, стойността, новосъздадена през тази година в стокова форма, е по-малка от *стойността на продукта*, от цялата стойност на стоковата маса, произведена за цялата година. Разликата, която получаваме, ако извадим от цялата стойност на годишния продукт стойността, присъединена към него от труда на текущата година, представлява не действително възпроизведена стойност, а стойност, която само се появява отново в *нова форма* на съществуване, стойност, пренесена върху годишния продукт от стойност, която е съществувала преди този продукт, която в зависимост от трайността на съставните части на постоянния капитал, взели участие в процеса на общественения труд на текущата година, може да има по-ранен или по-късен произход, може

да произхожда от стойността на средства за производство, които са се появили на света през миналата година или в течение на редица предишни години. Във всеки случай това е стойност, пренесена от миналогодишни средства за производство върху продукт на текущата година.

Ако вземем сега нашата схема, след обмяна на разгледаните дотук елементи между I и II подразделение и в пределите на II получаваме:

I) $4000_c + 1000_v + 1000_m$ (последните 2000 се реализират в средства за потребление II_c) = 6000.

II) 2000_c (възпроизвеждат се посредством обмяна с $I_{(v+m)} + 500_v + 500_m$) = 3000.

Стойностната сума = 9000.

Новопроизведена в течение на годината стойност се съдържа само във v и m . Следователно сумата на новосъздадената през тази година стойност е равна на сумата на $v+m = 2000 I_{(v+m)} + 1000 II_{(v+m)} = 3000$. Всички останали части от стойността на продукта на тази година, представляват само стойност, пренесена от стойността на предишни средства за производство, потребени в годишното производство. Освен стойността от 3000 трудът на текущата година не е произвел никаква друга стойност; това е цялата новосъздадена през годината стойност.

Но $2000 I_{(v+m)}$ както видяхме, възстановяват за II подразделение $2000 II_c$ в натурална форма на средства за производство. Следователно две трети от годишния труд, изразходван в I подразделение, са новопроизвели постоянния капитал на II — както цялата негова стойност, така и неговата натурална форма. По този начин от гледна точка на обществото две трети от изразходвания през годината труд са произвели нова постоянна капиталова стойност, реализирана в съответстващата на II подразделение натурална форма. Следователно

по-голямата част от годишния обществен труд е изразходвана за производство на нов постоянен капитал (капиталова стойност, съществуваща във вид на средства за производство) за възстановяване на постоянната капиталова стойност, изразходвана за производство на средства за потребление. В това отношение капиталистическото общество се отличава от дивака не по това, както мисли Сениор^{*50)} — че дивакът имал привилегиата и особеността да изразходва своя труд понякога по такъв начин, че той не му дава никакви плодове, които се разлагат на доход (превръщат се в доход), т.е. средства за потребление. Разликата се състои в следното:

а) Капиталистическото общество употребява по-голяма част от намиращия се в негово разположение годишен труд за производство на средства за производство (следователно на постоянен капитал), които не могат да бъдат разложени на доход нито във форма на работна заплата, нито във форма на принадлежна стойност и могат да функционират само като капитал.

б) Когато дивакът прави лък, стрели, каменни чукове, топори, кошници и т.н., той съзнава съвсем ясно, че е употребил изразходваното за това време не за производство на средства за потребление, т.е. че той е удовлетворил своята нужда от средства за производство и нищо повече. Освен това дивакът върши тежък икономически грях с пълното си равнодушие към това, колко време изразходва; например, както разказва Тейлър^{*51)}, понякога той употребява цял месец за изготвяне на една стрела.

Разпространената представа — чрез която част от политико-икономистите {т.е. мелези между политик (празен дърдорко) и икономист. бг.ред.} се стараят да се отърват от теоретическото затруднение, каквото е разбирането на реалните връзки, — че онова, което за един е капитал, за друг е доход и обратно, е отчасти правилна, но става съвсем погрешна (следователно свързана с пълно неразбира-

не на целия процес на обмяната, който се извършва при годишното възпроизводство, т.е. с неразбиране на фактическата основа на отчасти правилното), щом ѝ се придаде характер на всеобщност.

Сега ние ще обобщим фактическите отношения, на които се основава частичната правилност на тази представа, при което веднага ще проличи погрешното разбиране на тези отношения.

1) Променливият капитал функционира като капитал в ръцете на капиталиста и функционира като доход в ръцете на наемния работник.

Променливият капитал съществува отначало в ръцете на капиталиста като паричен капитал; той функционира като паричен *капитал*, когато капиталистът купува с него работна сила. Докато той остава в неговите ръце в парична форма, той не е нищо друго освен дадена стойност, съществуваща в парична форма, следователно е постоянна, а не променлива величина. Това е само потенциално променлив капитал именно поради това, че може да бъде превърнат в работна сила. Действителен променлив капитал той става едва след смъкване на своята парична форма, след като е бил превърнат в работна сила, а последната функционира в капиталистическия процес като съставна част на производствения капитал.

Парите, които отначало са функционирали за капиталиста като парична форма на променлив капитал, сега функционират в ръцете на работника като парична форма на неговата работна заплата, която той превръща в средства за живот; следователно като парична форма на *дохода*, който той получава от постоянно повтарящата се продажба на своята работна сила.

Тук пред нас е само простият факт, че *парите* на купувача, в дадения случай на капиталиста, преминават от неговите ръце в ръцете на продавача, в дадения случай на продавача на работна сила, на работника. Два пъти функционира тук — като капитал за капиталиста, като доход за работника — не променливият *капитал*, а едни и същи

пари, които отначало са съществували в ръцете на капиталиста като парична форма на неговия променлив капитал, следователно като потенциален променлив капитал, и които, когато капиталистът ги превърне в работна сила, служат в ръцете на работника като еквивалент на продадената работна сила. Но обстоятелството, че едни и същи пари в ръцете на продавача се използват по начин, различен от този, по който се използват в ръцете на купувача, е явление, свойствено на всяка покупка и продажба на стоки.

Апологетичните икономисти представят нещата невярно, което се вижда най-добре, ако обърнем изключително внимание само на акта на обръщението $II—P(=II—C)$: превръщането на пари в работна сила на страната на капиталистическия купувач, $P—II(=C—II)$, превръщането на стоката работна сила в пари на страната на продавача, на работника, без да се грижим засега за онова, което следва по-нататък. Те казват: едни и същи пари реализират тук два капитала; купувачът-капиталист превръща своя паричен капитал в жива работна сила, която той присъединява към своя производствен капитал; от друга страна, продавачът-работник превръща своята стока (работна сила) в пари, които той изразходва като доход, именно чрез което той се оказва в състояние отново и отново да продава и по такъв начин да поддържа своята работна сила; следователно самата негова работна сила е неговият капитал в стокова форма, който е постоянен източник на неговия доход. В действителност работната сила е негово имущество (което постоянно се възобновява, възпроизвежда), а не капитал. Тя е единствената стока, която той постоянно може и трябва да продава, за да живее, и която действа като капитал (променлив) едва в ръцете на купувача, капиталиста. Обстоятелството, че един човек е постоянно принуден отново и отново да продава на трето лице своята работна сила, т.е. самия себе си, доказва според споменатите икономисти, че той е капиталист, защото постоянно има да продава „стока“ (самия себе си). В такъв смисъл и робът ще стане капиталист, макар той веднъж завинаги да се продава от трето лице като

стока, защото природата на тази стока — на работника-роб — е такава, че купувачът не само го заставя всеки ден отново да работи, но и му дава средства за живот, благодарение на които той може отново и отново да работи. (Сравни по това Сисмонди и Сей в писмата до Малтус.)

2) И така, онова, което в обмяната на $1000 I_v + 1000 I_m$ срещу $2000 II_c$ е постоянен капитал за едни ($2000 II_c$), става променлив капитал и принадлежна стойност, следователно изобщо доход, за други; а онова, което е променлив капитал и принадлежна стойност ($2000 I_{(v+m)}$), следователно изобщо доход за едни, става постоянен капитал за други.

Да разгледаме първо обмяната на I_v срещу II_c , и при това преди всичко от гледна точка на работника.

Съвкупният работник на I подразделение е продал своята работна сила на съвкупния капиталист на I подразделение за 1000; тази стойност му е платена в пари във форма на работна заплата. С тези пари той купува от II подразделение средства за потребление на същата стойностна сума. Капиталистът от II подразделение му противостои само като продавач на стоки и нищо повече, дори ако работникът купува от своя собствен капиталист, както е например по-горе (*стр. 380 > в настоящия, но книжен том, е стр. 426. ред.*), в обмяната на $500 II_v$. Формата на обръщение, през която преминава неговата стока (работната сила), е форма на простото стоково обръщение, насочено изключително към задоволяване на потребности, към потребление: C (работна сила) — II — C (средства за потребление, стоки II). Резултатът на този акт на обръщение е, че работникът се запазил като работна сила за капиталиста от I подразделение и за да се запази за напред като такава, работникът трябва постоянно отново и отново да повтаря процеса $P(C) — II — C$. Неговата работна заплата се реализира в средства за потребление, тя се изразходва като доход и ако се вземе работническата класа като цяло, отново и отново се изразходва като доход.

Да разгледаме сега същата тази обмяна на I_v срещу II_c от гледна точка на капиталиста. Целият стоков продукт на II се състои от средства за потребление, следователно от неща, предназначени да влязат в годишно потребление, т.е. да послужат за някого — в разглеждания тук случай за съвкупния работник на I — за реализиране на доход. Но за съвкупния капиталист на II една част от неговия стоков продукт = =2000 е сега превърналата се в стока *форма* на постоянна капиталова стойност на неговия производствен капитал, който от тази стокова форма трябва отново да се превърне обратно в натурална форма, в която пак може да функционира като постоянна част на производствен капитал. Онова, което капиталистът от II подразделение е постигнал досега, е, че като я е продал на работника от I , е превърнал отново в парична форма половината (=1000) от своята постоянна капиталова стойност, възпроизведена в стокова форма (в средства за потребление). Така в тази първа половина от постоянната капиталова стойност II_c се е превърнал не променливият капитал I_v , а парите, които функционираха за I като паричен капитал в обмяната срещу работна сила и така попаднаха в притежание на продавача на работна сила, за когото те не са капитал, а доход в парична форма, т.е. изразходват се като средство за купуване на средства за потребление. От друга страна, парите = 1000, преминали от работниците на I у капиталистите на II , не могат да функционират като постоянен елемент на производствения капитал на II . Това е още само парична форма на неговия стоков капитал, която тепърва трябва да се превърне в основни или оборотни съставни части на постоянния капитал. И така, II с парите, получени от работниците на I , купувачите на неговата стока, купува от I средства за производство за 1000. По този начин половината величина на постоянната капиталова стойност на II се възобновява в натурална форма, в която тя отново може да функционира като елемент на производствен капитал на II . Формата на обръщение тук беше $C—II—C$: средства за потребление на стойност 1000 — пари = 1000 — средства за производство на стойност 1000.

Но $C—II—C$ в дадения случай е движение на капитал. C , продадено на работника, се превръща в II , а тия II се превръща в средства за производство; това е обратно превръщане от стока във веществени елементи, образуващи тази стока. От друга страна, както капиталистът от II подразделение по отношение на I е само купувач на стока, така капиталистът от I функционира тук по отношение на II само като продавач на стока. Първоначално I подразделение с 1000 в пари, предназначени да функционират само като променлив капитал, е купило работна сила на стойност 1000; следователно то е получило еквивалент за своите 1000, дадени в парична форма; сега парите принадлежат на работника, който ги изразходва за покупки от II ; тези пари, така попаднали в касата на II , могат да бъдат получени от I само ако то успее да ги измъкне обратно посредством продажба на стоки на същата стойностна сума.

Отначало I имаше определена парична сума = 1000, предназначена да функционира като променлива капиталова част; тя функционира като такава чрез нейното превръщане в работна сила на същата стойност. Но работникът е доставил на I като резултат на производствения процес известно количество стоки (средства за производство) на стойност 6000, от които $\frac{1}{6}$ или 1000, по своята стойност е еквивалент на авансираната в пари променлива част на капитала. Както преди, в своята парична форма, така и сега, в своята стокова форма, променливата капиталова стойност не функционира като променлив капитал; тя може да функционира като такъв само след като се извърши нейното превръщане в жива работна сила и само през време, в което последната функционира в производствения процес. Във вид на пари променливата капиталова стойност само потенциално е променлив капитал. Но тази стойност се намираше в такава форма, в която тя можеше непосредствено да бъде превърната в работна сила. Като стока същата тази променлива капиталова стойност е още само потенциална парична стойност; тя може да бъде отново възстановена в първоначалната парична форма само чрез продажба на

стоката, т.е. в дадения случай чрез това, че II купува стока за 1000 от I. Движението в сферата на обръщението тук е такова: 1000_v, (пари) — работна сила на стойност 1000 — 1000 в стока (еквивалент на променливия капитал) — 1000_v, (пари), следователно $II—C\dots C—II$ ($=II—P\dots C—II$). Самият производствен процес, който лежи между $C\dots C$, не се отнася към сферата на обръщение; той не се появява в обмяната на различните елементи на годишното възпроизводство едни срещу други, макар тази обмяна да включва възпроизводство на всички елементи на производствения капитал: както на постоянния елемент, така и на променливия, работната сила. Всички агенти на тази обмяна се явяват само като купувачи или продавачи — или като едните и другите; работниците се явяват в нея само като купувачи на стоки; капиталистите — последователно като купувачи и продавачи; а в определени граници — само едностранно като купувачи на стока или едностранно като продавачи на стока.

Резултатът е следният: I отново притежава променливата част на стойността на своя капитал в парична форма, единствено от която форма тази част може да бъде непосредствено превърната в работна сила, т.е. отново я притежава в единствената форма, в която тя действително може да бъде авансирана като променлив елемент на неговия производствен капитал. От друга страна, за да се яви отново като купувач на стока, работникът трябва преди това да се яви сега отново като продавач на стока, като продавач на своя работна сила.

По отношение на променливия капитал на II подразделение (500 II_v) процесът на обръщение между капиталисти и работници от едно и също подразделение на производство — доколкото разглеждаме този процес, като че ли той се извършва между съвкупния капиталист на II и съвкупния работник на II — се явява в непряка форма.

Съвкупният капиталист на II подразделение авансира 500_v за покупка на работна сила на същата стойностна сума; тук съвкупният капиталист е купувач, съвкупният работник — продавач. После с парите, ко-

ито е получил срещу своята работна сила, работникът се явява като купувач на част от стоките, произведени от самия него. Следователно капиталистът тук е продавач. С една част от произведения стокос капитал на II, именно 500_v, в стока, работникът е възстановил на капиталиста парите, платени при покупка на работната сила; сега капиталистът притежава в стокова форма същото v , което той е притежавал в парична форма преди превръщането в работна сила; от друга страна, работникът е реализирал в пари стойността на своята работна сила, а сега отново реализира тези пари чрез изразходването им като доход за своето потребление, за покупка на част от произведения от самия него средства за потребление. Това е размяна на паричния доход на работника срещу възпроизведената от самия него в стокова форма съставна част на стоката 500_v, принадлежаща на капиталиста. По този начин тези пари се връщат у капиталиста от II подразделение като парична форма на неговия променлив капитал. Еквивалентна стойност на доход в парична форма възстановява тук променлива капиталова стойност в стокова форма.

Капиталистът не се обогатява от това, че като продава на работника еквивалентна маса стоки, отново изтегля от работника парите, които му е платил при покупка на работната сила. Всъщност той би платил на работника два пъти, ако би му платил първо 500 при покупката на неговата работна сила и освен това би му дал още даром онова количество стоки на стойност 500, които той е накарал работника да произведе. Обратно, ако работникът не би произвел за капиталиста нищо повече освен 500 в стока — еквивалента в стока от 500 за цената на своята работна сила, — след тази операция капиталистът би останал на същото положение както преди. Но работникът е възпроизвел продукт от 3000; той е запазил постоянната част от стойността на продукта, т.е. стойността на потребените за него средства за производство = 2000, като ги е превърнал в нов продукт; освен това към тази дадена стойност той е присъединил стойност от $1000_{(v+m)}$. (Представата, че капиталистът се обогатявал в смисъл че получавал

принадена стойност чрез обратния приток на 500 във вид на пари, се развива от Детю дьо Траси, за което — по-подробно в отдел XIII на тази глава.)

С това, че работникът от II подразделение купува средства за потребление на стойност 500, стойността от 500 II, която се е намирала досега във вид на стока у капиталиста от II, отново се възвръща в пари, във форма, в която той първоначално я е авансирал. Непосредствен резултат на сделката, както при всяка друга продажба на стоки, е превръщането на дадена стойност от стокова в парична форма. Станалото посредством тази сделка възвръщане на парите в своя изходен пункт също така не е нещо особено. Ако капиталист от II подразделение за 500 в пари би купил стока от капиталист от I и след това на свой ред би продал на капиталист от I стока на сума от 500, също биха се върнали у него 500 в пари. Тези 500 в пари биха послужили само за обмяна на стокова маса от 1000 и, според посочения по-рано общ закон, биха се върнали у онзи, който е хвърлил парите в обръщение за обмяна на тази стокова маса.

Но 500-те в пари, които са връщат при капиталиста от II, са в същото време възобновен потенциален променлив капитал в парична форма. Защо е така? Пари, а следователно и паричен капитал, са потенциален променлив капитал само защото и доколкото те могат да бъдат превърнати в работна сила. Възвръщането на тези пари 500 ф.ст. при капиталиста от II подразделение се придружава от връщане на работната сила на II подразделение на пазара. Възвръщането на парите и работната сила на противоположни полюси — следователно и появяването отново на тези 500 в пари не само като пари, но и като променлив капитал в парична форма — в зависимост от една и съща процедура. Парите = 500 се възвръщат при капиталиста от II, защото той е продал на работник от II средства за потребление на сума 500, следователно защото работникът е изразходвал своята работна заплата и така е получил възможност да издържа себе си и семейството си, а заедно с това и да поддържа своята работна сила. За да може

да живее по-нататък и да се явява и занапред като купувач на стоки, той трябва отново да продава своята работна сила. Следователно връщането на тези 500 в пари при капиталиста от II подразделение е в същото време връщане — съответно запазване — на работната сила като стока, която може да бъде купена с тези 500 в пари, а поради това представлява възвръщане на тези 500 в пари като потенциален променлив капитал.

Що се отнася до категорията IIb, която произвежда предмети за разкош, с нейното v — (IIb) v — проблемът стои така, както с I v . Парите, които възобновяват за капиталистите от IIb техния променлив капитал в парична форма, се стичат у тях по околен път, през ръцете на капиталистите от IIa. Но все пак е разлика дали работниците купуват своите средства за живот непосредствено от онези капиталистически производители, на които те продават своята работна сила, или ги купуват от друга категория капиталисти, посредством които парите се връщат при първите само по околен път. Тъй като работническата класа живее ден за ден, тя купува, докато може да купува. Иначе стои работата с капиталиста, например при обмяна на 1000 II c срещу 1000 I v . Капиталистът не живее ден за ден. За него подбудителен мотив е колкото може по-голямо нарастване на стойността на неговия капитал. Затова, ако настъпят някакъв род обстоятелства, поради които за капиталист от II изглежда по-изгодно да не възобновява незабавно своя постоянен капитал, а да го задържи поне отчасти в парична форма по-дълго време, възвръщането на тези 1000 II c (в пари) при I се забавя; забавя се следователно и възстановяването на 1000 I v в парична форма и капиталистът от I може да продължи работа в предишно ниво само ако има на разположение резервни пари — както изобщо е нужен резервен капитал в пари, за да може работата да продължава непрекъснато, без оглед на по-бързо или по-бавно възвръщане на променливата капиталова стойност в пари.

При изследване обмяната на различни елементи на текущото годиш-

но възпроизводство необходимо е да се изследва и резултатът на изтеклия годишен труд, труда на вече завършилата година. Производственият процес, чийто резултат е този годишен продукт, лежи зад нас, преминал е, разтворил се е в своя продукт; следователно толкова повече се отнася това до процеса на обръщението, който предшества производствения процес или протича паралелно с него, до превръщането на потенциалния променлив капитал в действителен променлив капитал, т.е. до покупка и продажба на работна сила. Пазарът на работната сила вече не е част от стоковия пазар, който имаме пред себе си. Тук работникът не само е продал вече своята работна сила, но освен това е доставил в стока освен принадлезна стойност еквивалент на цената на своята работна сила; от друга страна, работната заплата се намира вече в неговия джоб и при обмяната той фигурира само като купувач на стока (средства за потребление). Но, от друга страна, годишният продукт трябва да съдържа всички елементи на новото производство, трябва да възстанови всички елементи на производствения капитал, следователно преди всичко неговия най-важен елемент, променливия капитал. И ние действително видяхме, че относно променливия капитал резултатът на обмяната е такъв: работникът, като купувач на стока, чрез изразходване на своята работна заплата и потребяване на купената стока поддържа и възпроизвежда своята работна сила като единствена стока, която той може да продава; както парите, авансирани от капиталиста за покупката на тази работна сила, се възвръщат у капиталиста, така и работната сила като стока, разменяна срещу тези пари, се връща на пазара на работната сила; в резултат — тук специално за случая с 1000 I_v — получаваме: на страната на капиталистите от I подразделение — 1000, в пари, на противоположната страна, на страната на работниците от I — работна сила на стойност 1000 , така че целият процес на възпроизводство на I може да започне отново. Това е единият резултат на процеса на обмяната.

От друга страна, изразходването на работната заплата на работни-

ците от I подразделение е взело от II средства за потребление на сума 1000_c и по този начин ги е превърнало от стокова в парична форма; — от тази парична форма II ги е превърнало обратно в натурална форма на своя постоянен капитал, чрез покупка на стоки $= 1000_v$ от I, което така е възвърнало отново своята променлива капиталова стойност в парична форма.

Променливият капитал на I подразделение извършва три превръщания, които никак не се появяват в обмяна на годишния продукт или само се загатват в нея.

1) Първа форма, $1000 I_v$ в пари, които се превръщат в работна сила със същата стойност. Самото това превръщане не се проявява в стоквата обмяна между I и II, но неговият резултат се проявява в това, че работници от I подразделение с 1000 в пари противостоят на продавач на стоки от II подразделение, точно както работници от II подразделение с 500 в пари противостоят на продавач на стоки — $500 II_v$, които се намират в стокова форма.

2) Втора форма — единствената, в която променливият капитал действително се променя, функционира като променлив, в която създаваща стойност сила се явява на мястото на разменената срещу нея дадена стойност — се отнася изключително към процеса на производство, който лежи зад нас.

3) Трета форма, в която променливият капитал се е проявил като такъв в резултат на производствения процес, е новосъздадената през годината стойност, следователно за $I = 1000_v + 1000_m = 2000 I_{(v+m)}$. На мястото на неговата първоначална стойност $= 1000$ в пари се е явила двойно по-голяма стойност $= 2000$ в стока. Поради това променливата капиталова стойност $= 1000$ в стока образува само половината от новосъздадената от променливия капитал като елемент на производствения капитал стойност. Тези $1000 I_v$ в стока са точен еквивалент на първоначално авансираната от I в 1000_v в пари променлива по

своето предназначение част от целия капитал; но съществувайки в стокова форма, те са пари само потенциално (ще станат действително такива само посредством тяхната продажба) и следователно в още по-малка степен са непосредствено променлив паричен капитал. В края на краищата те стават такъв само посредством продажба на стоката $1000 I_v$, при което купувач е II_c , и посредством незабавното появяване отново на работната сила като продаваща се стока, като материал, в който могат да се превърнат намиращите се във форма на пари 1000_v .

През време на всички тези превръщания променливият капитал постоянно остава в ръцете на капиталиста от I подразделение:

- 1) отначало като паричен капитал;
- 2) после като елемент на неговия производствен капитал;
- 3) още по-късно като част от стойността на неговия стоков капитал, следователно във вид на стокова стойност;
- 4) на края пак във вид на пари, на които отново противостои работната сила, в която те могат да бъдат превърнати.

През време на трудовия процес променливият капитал се намира в ръцете на капиталиста като действаща, създаваща стойност работна сила, а не като стойност с дадена величина; но тъй като капиталистът винаги плаща на работника едва след като силата на последния вече е действала определено по-дълго или по-късо време, то преди да я заплати, капиталистът вече получава в свои ръце създадена от нея стойност като еквивалент на самата нея плюс принадлежна стойност.

Тъй като променливият капитал е една или друга форма постоянно остава в ръцете на капиталиста, никак не може да се твърди, че той се превръща за някого в доход. Напротив, $1000 I_v$ в стока се превръща в пари посредством продажбата му на II подразделение, на което се възстановява, в натура половината от неговия постоянен капитал.

На доход се разлага не променливият капитал на I, 1000_v, в пари. Тези пари, щом се превърнат в работна сила, престават да функционират като парична форма на променливия капитал на I, както и парите на всеки друг продавач на стоки престават да са нещо принадлежащо му, щом бъдат превърнати в стока на някакъв продавач. Обмените, които парите, получени като работна заплата, извършват в ръцете на работническата класа, са обмени не на променливия капитал, а на превърналата се в пари стойност на работната сила на работническата класа; точно както обмяната на новосъздадената от работника стойност ($2000 I_{(v+m)}$) е само обмяна на принадлежаща на капиталиста стока, което никак не засяга работника. Но капиталистът — и още повече неговият теоретически тълкувател, икономистът — може много трудно да се раздели от въображението, че парите, платени на работника, са все още негови (на капиталиста) пари. Ако капиталистът е производител на злато, променливата част на стойността, т.е. еквивалентът в стока, който възстановява на капиталиста покупната цена на труда, сама непосредствено се появява в парична форма, а поради това може отново без околен път на възвръщане да функционира като променлив паричен капитал. Относно обаче работниците във II — доколкото оставяме настрана работниците, произвеждащи предмети за разкош, — самата 500_v, съществува в стоки, които са предназначени за потребление от работника, които той, разглеждан като съвкупен работник, непосредствено купува отново от същия съвкупен капиталист, на който е продал своята работна сила. Променливата част на стойността на капитала на II подразделение по своята натурална форма се състои от средства за потребление, предназначени в по-голямата си част за потребление от работническата класа. Но това, което работникът изразходва в такава форма, не е променлив капитал, а работна заплата, пари на работника, които именно посредством своята реализация в тези средства за потребление, възстановяват за капиталиста променливия капитал 500 II_v, в парична форма. Променливият капитал II_v, е възпроизведен в средства за потребле-

ние, както и постоянният капитал 2000 II_c ; както единият, така и другият еднакво не се свеждат до доход. Това, което се свежда до доход, и в двата случая е работната заплата.

Но фактът, че посредством изразходване на работната заплата като доход се възстановява в единия случай 1000 II_c , също така по този околен път и 1000 I_v , както и 500 II_v , следователно възстановяват се във вид на паричен капитал постоянен и променлив капитал (последният отчасти чрез пряко, отчасти чрез непряко възвръщане) — това е важен факт в обмяната на годишния продукт.

(горе)

XI. ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА ОСНОВНИЯ КАПИТАЛ

При изобразяване обмените на годишното възпроизводство голямо затруднение представлява следното. Ако вземем най-простата форма, в която се представят нещата, ще имаме:

$$(I) 4000c + 1000v + 1000m +$$

$$(II) 2000c + 500v + 500m = 9000,$$

което в края на краищата се разлага на:

$$4000 \text{ I}_c + 2000 \text{ II}_c + 1000 \text{ I}_v + 500 \text{ II}_v + 1000 \text{ I}_m + 500 \text{ II}_m =$$

$$6000c + 1500v + 1500m = 9000.$$

Една част от стойността на постоянния капитал, именно доколкото той се състои от същински средства на труда (като отделно подразделение на средствата за производство), е пренесена от средствата на труда върху продукта на труда (стоката); тези средства на труда продължават да функционират като елементи на производствения капитал, и то в своята стара натурална форма; тяхното изхабяване, загуба на стойност, която те малко по малко претърпяват при своето функциониране в течение на определен период от време, е това, което се появява отново като стойностен елемент на стоките, произведени с помощта на тези средства на труда, пренася се от оръдието

на труда върху продукта на труда. Следователно с оглед на годишното възпроизводство тук трябва по начало да се вземат под внимание само такива съставни части на основния капитал, чийто живот трае повече от една година. Ако те в пределите на годината изживяват живота си напълно, трябва да бъдат изцяло възстановени и възобновени посредством годишното възпроизводство и поради това въпросът, за който става дума, по начало не се отнася до тях. Може да се случи и често се случва — известни отделни органи на машината и други сравнително дълготрайни форми на основния капитал да изискват пълно възстановяване през годината, въпреки дълготрайността на целия корпус на зданието или машината. Тези отделни органи се отнасят все към същата категория елементи на основния капитал, подлежащи на възстановяване през годината.

Този елемент от стойността на стоките не бива по никакъв начин да се смесва с разходите за ремонт. Когато стоката бъде продадена, този елемент на стойността, както и другите, ще се превърне в пари; но след неговото превръщане в пари ще проличи неговата разлика от другите елементи на стойността. За да се започне възпроизводство на стоки (изобщо за да бъде процесът на производство на стоки непрекъснат), суровите и спомагателните материали, потребени в производството на стоката, трябва да бъдат възстановени *в натура*; изразходваната в него работна сила също така трябва да бъде заместена от свежа работна сила. Следователно получените срещу стоката пари трябва постоянно да се превръщат отново и отново в тези елементи на производствения капитал, от парична форма в стокова форма. Нещата никак не се изменят, ако например суровите и спомагателни материали се закупуват на известни срокове на по-големи маси, така че образуват производствени запаси, ако следователно не се налага за известно време да се купуват тези средства за производство отново, т.е. ако парите, получавани от продажба на стоки, доколкото тези пари служат на тази цел, могат да се натрупват, докато остават налице тези средства за производство, и поради това тази

част от постоянния капитал временно се явява като паричен капитал, чието активно функциониране е отсрочено. Този капитал не е доход; това е производствен капитал, задържан в парична форма. Възобновяването на средствата за производство трябва да става постоянно, макар че формата на това възобновяване — по отношение на обръщението — може да бъде различна. Новата закупка, операцията на обръщението чрез която те се възобновяват, възстановяват, може да се извършва през дълги срокове: в такъв случай трябва наведнаж големи парични вложения, компенсирани от съответен производствен запас; или пък тази операция се извършва в срокове, които следват бързо един след друг: в такъв случай паричните вложения се извършват на малки дози, бързо следващи една след друга, а производствените запаси са незначителни. От това самата работа никак не се изменя. Същото е и с работната сила. Където производството се води непрекъснато през годината все на едно и също ниво, там става постоянно заместване на потребената работна сила с нова; където работата има сезонен характер или в различни периоди се прилагат различни количества труд, както е в земеделието, там съответно на това е налице покупка ту на по-малко, ту на по-голямо количество работна сила. Напротив, парите, получени от продажба на стока, доколкото те превръщат в пари онази част от стойността на стоката, която е равна на изхабяване на основния капитал, не се превръщат пак в съставна част на производствения капитал, загубата на чиято стойност те възстановяват. Те се утаяват в своята парична форма редом с производствения капитал. Това утаяване на пари се повтаря, докато изтече състоящият се от повече или по-малко години период на възпроизводство, в течение на който основният елемент на постоянния капитал в своята стара натурална форма продължава да функционира в производствения процес. В момента, когато основният елемент — постройки, машини и т.н. — изживее живота си, не може вече да функционира в производствения процес, неговата стойност вече съществува редом с него, напълно възстановена в пари — в сумата от парични утайки, стойности, постепенно пренесени от основ-

ния капитал върху стоките, в производството на които той е вземал участие, и преминали в парична форма посредством продажба на стоките. Тези пари служат след това да се възстанови в *натура* основният капитал (или елементи на последния, тъй като различните негови елементи имат различно дълъг живот) и по този начин действително да се възобнови тази съставна част на производствения капитал. Следователно тези пари са парична форма на една част от постоянната капиталова стойност, на нейната основна част. По този начин самото това образуване на съкровище е елемент на капиталистическия възпроизводствен процес, възпроизводство и съсредоточаване — в парична форма — на стойността на основния капитал или на негови отделни елементи, до момент, когато животът на основния капитал свърши и следователно той предаде цялата своя стойност на произведените стоки, така че стане необходимо неговото възобновяване в *натура*. Но когато тези пари бъдат превърнати обратно в нови елементи на основния капитал, за да възстановят елементите на капитала, животът на които е завършил, те загубват само своята форма на съкровище и поради това отново встъпват активно в зависим от обръщението процес на възпроизводство на капитала.

Както простото стоково обръщение не е тъждествено с простия продуктообмен, така и обмяната на годишния стоков продукт не може да се сведе до проста, независима взаимна размяна на неговите различни съставни части. Парите играят в тази обмяна особена роля, която именно се изразява и в начина на възпроизводство на основната капиталова стойност. (По-нататък ще трябва да се изследва как това би имало друг вид, ако се приеме, че производството е колективно и няма форма на стоково производство.)

Сега, връщайки се към основната схема, ние имаме за II подразделение: $2000_c + 500_v + 500_m$. Всички средства за потребление, произведени през годината, са равни тук на стойност от 300; и всеки от различните стокови елементи, от които се състои тази стокова сума, се раз-

пада по своята стойност на $\frac{2}{3}c + \frac{1}{6}v + \frac{1}{6}m$, или, в проценти, на $66\frac{2}{3}\%c + 16\frac{2}{3}\%v + 16\frac{2}{3}\%m$. Различните видове стоки на II подразделение могат да съдържат постоянен капитал в различни пропорции; може да бъде в тях различна и основната част на постоянния капитал; също така и продължителността на живота на основните части на капитала, а следователно и годишното изхабяване или онази част от стойността, която те *пропорционално* пренасят върху стоките, произведени при тяхното участие. Тук това е безразлично. По отношение на обществения процес на възпроизводство работата се заключава само в *обмяната* между II и I подразделение. II и I си противостоят тук само в своите обществени масови отношения; пропорционалната величина на стойностната част *c* на стоковия продукт на II (която величина е единствено вярна в разглеждания сега въпрос) поради това е средното отношение, което ще се получи, ако се направи обща равносметка на всички производствени отрасли, които влизат във II.

Така че всеки от стоковите видове (а това са в по-голямата си част едни и същи видове стоки), общата стойност на които е подведена под $2000c + 500v + 500m$, е еднакво равен по своята стойност на $66\frac{2}{3}\%c + 16\frac{2}{3}\%v + 16\frac{2}{3}\%m$. Това се отнася до всеки 100 единици стоки, независимо от това, дали те фигурират във вид на *c* или във вид на *v*, или във вид на *m*.

Стоките, в които са въплътени $2000c$, на свой ред могат да се разложат по стойност на:

$$1) 1333\frac{1}{3}c + 333\frac{1}{3}v + 333\frac{1}{3}m = 2000c;$$

също така $500v$ могат да се разложат на:

$$2) 333\frac{1}{3}c + 83\frac{1}{3}v + 83\frac{1}{3}m = 500v;$$

най-после, $500m$ могат да се разложат на:

$$3) 333\frac{1}{3}c + 83\frac{1}{3}v + 83\frac{1}{3}m = 500m.$$

Сега, ако съберем *c*, намиращо се в 1, 2 и 3, ще получим

$$1333\frac{1}{3}c + 333\frac{1}{3}c + 333\frac{1}{3}c = 2000. \text{ Също така } 333\frac{1}{3}v + 83\frac{1}{3}v + 83\frac{1}{3}v =$$

=500, и същото с $m...$; събирането на всички тези величини ще даде както преди обща стойност от 3000.

И така, цялата постоянна капиталова стойност, която се съдържа в стоковата маса на II на стойност 3000, се съдържа в 2000_c , и нито 500_v , нито 500_m не съдържат нито един атом от тази стойност. Това се отнася на свой ред до v и до m .

С други думи цялата част от стоковата маса на II, която е стойност на постоянен капитал и поради това може да бъде отново превърната — било в негова натурална, било в негова парична форма — съществува в 2000_c . Следователно всичко, което се отнася до обмяна на постоянната стойност на стоките на II подразделение, се ограничава в движението на $2000 II_c$; и тази обмяна е възможна само с I (1000_v+1000_m).

Също така за I подразделение всичко, което се отнася до обмяна на влизащата в него постоянна капиталова стойност, следва да се ограничи с разглеждането на $4000 I_c$.

(горе)

1) ВЪЗСТАНОВЯВАНЕТО В ПАРИЧНА ФОРМА НА СТОЙНОСТНАТА ЧАСТ, СЪОТВЕТСТВАЩА НА ИЗХАБЯВАНЕТО

Сега, ако вземем преди всичко:

$$\begin{array}{l} \text{I. } 400_c + \underbrace{1000_v + 1000_m}_{\text{}} \\ \text{II. } \dots\dots\dots 2000_c + 500_v + 500_m \end{array}$$

то обмяната на стоките $2000 II_c$ срещу стоки на същата стойност (1000_v+1000_m) би предположила, че $2000 II_c$ изцяло се превръща отново в натура в произведения от I подразделение натурални съставни части на постоянния капитал на I; но стоковата стойност от 2000, във вид на която съществува последният, съдържа в себе си елемент, който покрива намалението на стойността на основния капитал, но

който елемент не е нужно да се възстановява незабавно в *натура*, който се превръща в пари, постепенно натрупвани в обща сума, докато настъпи срокът на възобновяване на основния капитал в неговата натурална форма. Всяка година е година на смърт за основния капитал, който трябва да се възстановява ту в едно, ту в друго отделно предприятие или дори ту в един, ту в друг отрасъл; в един и същ индивидуален капитал подлежи на възстановяване ту една, ту друга част на основния капитал (тъй като неговите части имат различно дълъг живот). Разглеждайки годишното възпроизводство — дори и при неизменно ниво, т.е. абстрахирайки се от всякакво натрупване, — ние няма да започнем *ab ovo* (*от самото начало. ред.*); ние ще вземем една година от дългия ред години, не първата рождена година на капиталистическото производство. И така, различните капитали, вложени в разни производствени отрасли на II подразделение, имат различна възраст и както всяка година умират лица, функциониращи в тези производствени отрасли, така маси основни капитали ежегодно достигат края на живота си и трябва да бъдат възобновени в *натура* от натрупания паричен фонд. Дотолкова обмяната на 2000 II_c срещу $2000 \text{ II}_{(v+m)}$ включва обмяната на 2000 II_c от неговата стокова форма (средства за потребление) в натурални елементи, които се състоят не само от сурови и спомагателни материали, но и от натурални елементи на основния капитал — машини, оръдия, постройки и пр. Затова изхабяването, което в стойността от 2000 II_c подлежи на възстановяване в *пари*, никак не съответства на размера на функциониращия основен капитал, тъй като една част от последния всяка година трябва да се възстановява в *натура*; предполага се, че в предходни години в ръцете на капиталистите от II подразделение са се натрупали пари, необходими за тази обмяна. Но тази предпоставка се отнася и за текущата година в същата степен, както то се приема за минали години.

В обмяната между I ($1000_v + 1000_m$) и II_c следва преди всичко да отбележим, че в стойностната сума $\text{I}_{(v+m)}$ не се съдържа елемент на пос-

тоянна стойност, следователно не се съдържа стойностен елемент за възстановяване на изхабяването, т.е. на стойността, пренесена от основната съставна част на постоянния капитал върху стоките, в натуралната форма на които съществуват ($v+m$).

Във II_c , напротив, този елемент съществува, и това е тъкмо онази част от стойностния елемент, дължащ съществуването си на основния капитал, която част не трябва да се превръща непосредствено от парична форма в натурална форма и която трябва отначало да остава в парична форма. Поради това при обмяна на I (1000_v+1000_m) срещу 2000II_c веднага се натъкваме на затруднението, че средствата за производство I , в натуралната форма на които съществуват $2000_{(v+m)}$ в цялата си стойност от 2000 трябва да бъдат обменени срещу еквивалент, съществуващ във вид на средства за потребление II ; но, от друга страна, средствата за потребление 2000II_c не могат да бъдат обменени срещу средствата за производство I (1000_v+1000_m) в размера на цялата своя стойностна сума, тъй като известна част от тяхната стойност — равна на изхабяването, което подлежи на възстановяване, или на намалението на стойността на основния капитал — отначало трябва да се утаи във вид на пари, които вече не функционират отново като средства за обръщение в продължение на текущия годишен период на възпроизводство, който единствен се разглежда тук. Но парите, посредством които се превръща в пари елементът на изхабяването, който се съдържа в стоковата стойност 2000II_c , тези пари могат да дойдат само от I , тъй като II не може да плати само на себе си, а му се плаща именно посредством това, че продава своята стока и защото, както приехме, $\text{I}_{(v+m)}$ купува цялата сума стоки 2000II_c , следователно посредством тази покупка I подразделение трябва да превърне в пари за II подразделение споменатото изхабяване. Но според изложения по-рано закон парите, авансирани за обръщение, се връщат при капиталистическия производител, който покъсно хвърля в обръщение равно количество във вид на стока. Ясно е, че I подразделение, като купува II_c , не може да дава на подразде-

ление II стоки за 2000 и освен това още и добавъчна парична сума веднъж завинаги (да я дава така, че тя да не се връща у него посредством операцията на обмяната). Иначе то би купувало стокова маса II_c над нейната стойност. Ако II действително разменя своите 2000_c срещу I ($1000_v + 1000_m$), нищо повече не му остава да иска от I, и парите, които са извършвали обръщение при тази обмяна, се връщат при I или II според това, кой от двамата е хвърлил парите в обръщение, т.е. кой от тях се е явил пръв като купувач. Заедно с това II би превърнало в такъв случай своя стоков капитал в размера на цялата негова стойностна сума в натурална форма на средства за производство, докато според нашата предпоставка известна част от него след продажба не се превръща през текущия годишен възпроизводствен период от пари в натуралната форма на основни съставни части на неговия постоянен капитал. Следователно разликата в парите би могла да дойде при II именно само ако II продаде на I за 2000, а купи от I за по-малко от 2000, например само за 1800; тогава I би трябвало да покрие разликата посредством 200 в пари, които не биха се върнали у него, защото тези пари, авансирани за обръщение, не биха били отново изтеглени от него чрез внасяне в обръщение на стоки = 200. В такъв случай бихме имали за II паричен фонд за сметка на изхабяването на неговия основен капитал; но на другата страна, на страната на I, би се оказало свръхпроизводство на средства за производство на сума от 200 и с това би била разрушена цялата база на схемата, именно възпроизводство на неизменно ниво, при което се предпоставя пълна пропорционалност между различните производствени системи. Едното затруднение би било отстранено само чрез друго, много по-неприятно.

Тъй като този проблем носи особени затруднения и досега изобщо не е бил разглеждан от икономистите, ние ще разгледаме последователно всички възможни (поне наглед възможни) решения или, по-точно, постановки на самия проблем.

Преди всичко ние току-що приехме, че II продава на I за 2000, а купу-

ва от I стоки само за 1800. В стоковата стойност 2000 II_c се съдържат 200 за възстановяване на изхабяването, които подлежат на запазване в пари, като съкровище; по този начин стойността 2000 II_c се разпада на 1800, които трябва да бъдат обменени срещу средства за производство I, и 200 за възстановяване на изхабяването, които (след като бъдат продадени на I подразделение 2000_c) трябва да бъдат задържани в пари. Или по отношение на своята стойност 2000 II_c биха били $= 1800_c + 200_c (d)$, където $d = \text{dèchet}$ {износване}.

В такъв случай би трябвало да изследваме обмяната

$$\begin{array}{l} \text{I. } \underbrace{1000_c + 1000_v} \\ \text{II. } 1800_c + 200_c (d) \end{array}$$

С 1000 ф.ст., които във вид на работна заплата са попаднали у работниците като заплащане за тяхната работна сила, I подразделение купува средства за потребление 1000 II_c ; II със същите тези 1000 ф.ст. купува средства за производство 1000 I_v . По този начин при капиталистите от I се стича обратно в парична форма техният променлив капитал и през следващата година те могат да купят с него работна сила на същата стойност, т.е. могат да възстановят в натура променливата част на своя производствен капитал.

По-нататък II купува с авансирани 400 ф.ст. средства за производство I_m , а I_m със същите 400 ф.ст. купува средства за потребление II_c . По този начин тези 400 ф.ст., които II е авансирало за обръщението, се връщат при капиталистите от II, но се връщат само като еквивалент за продадена стока. С авансирани 400 ф.ст. I купува средства за потребление; II купува от I за 400 ф.ст. средства за производство, с което тези 400 ф.ст. се връщат при I. Значи досега сметката е такава:

I хвърля в обръщение $1000_v + 800_m$ във вид на стоки; хвърля по-нататък в обръщение във вид на пари: 1000 ф.ст. за работна заплата и 400 ф.ст. за обмяна с II. След завършване на обмяната имаме:

1000_v, в пари, 800_m, превърнати в 800 II_c (средства за потребление), и 400 ф.ст. в пари.

II хвърля в обръщение 1800_c във вид на стоки (средства за потребление) и 400 ф.ст. във вид на пари; след завършване на обмяната то има: 1800 в стоки I (средства за производство) и 400 ф.ст. в пари.

Сега ни остават още на страната на I подразделение 200_m (в средства за производство), на страната на II подразделение — 200_c (*d*) (в средства за потребление).

Според приетото от нас, I за 200 ф.ст. купува средства за потребление *c* (*d*) на обща стойност 200; но II задържа тези 200 ф.ст., тъй като те са 200_c (*d*) изхабяване, следователно не подлежат на непосредствена обмяна в средства за производство. И така 200 I_m не могат да бъдат продадени; при $\frac{1}{10}$ от принадлежната стойност, подлежаща на възстановяване, не може да бъде реализирана, не може да се превърне от своята натурална форма на средства за производство в натурална форма, на средства за потребление.

Това не само противоречи на предпоставката, че имаме просто възпроизводство; това само по себе си не е хипотеза за обяснение на превръщането на 200_c (*d*) в пари. Това по-скоро значи, че такова превръщане е изобщо необяснимо. Тъй като не може да се докаже по какъв начин 200_c (*d*) могат да се превърнат в пари, приема се, че I от любезност ги превръща в пари именно защото I не е в състояние да превърне в пари собствения си остатък от 200_m. Да се вижда в това нормална операция на механизма на обмяна е все едно да се приема, че 200 ф.ст. всяка година падат от небето, именно за да превръщат редовно 200_c (*d*) в пари.

Но нелепостта на такава хипотеза не се хвърля така непосредствено в очи, когато I_m не се явява в такава примитивна форма на съществуване, именно като съставна част на стойността на средства за произ-

водство, следователно като съставна част на стойността на стоки, които техните капиталистически производители трябва да реализират в пари чрез продажба, а вместо това се оказва в ръцете на онези, с които **капиталистите делят принадлежната стойност**, например като поземлена рента в ръцете на земевладелците или като лихва в ръцете на паричните заемодатели. Но ако частта от съдържащата се в стоките принадлежна стойност, която промишленият капиталист трябва да отстъпи като поземлена рента или като лихва на други съприжателители на принадлежна стойност, дълго време не може да бъде реализирана посредством продажба на самите стоки, това значи край и за плащането на рента или лихва и поради това нито земевладелците, нито получателите на лихва не могат посредством изразходване на рента и лихва да послужат като *deus ex machina*^{*51a)} за да превръщат в пари по свое желание определени части от годишното производство. Също така стои работата с разходите на всички така наричани **непроизводствени работници** — държавни чиновници, лекари, адвокати и т.н. и изобщо всички, които във форма на „голяма публика“ оказват на икономистите „услугата“ да обясняват необясненото от тях.

Също така малко помага в случая, ако вместо пряка обмяна между I и II — между двете крупни подразделения на самите капиталистически производители — бъде привлечен като посредник търговец и с помощта на неговите „пари“ се заобиколят всички затруднения. Например в дадения случай $200 I_m$ в края на краищата трябва да бъдат окончателно продадени на промишлените капиталисти от II. Нека те преминат през ръцете на редица търговци, последният от тях все пак ще се окаже — съгласно хипотезата — в същото положение по отношение на II, в каквото са се намирали отначало капиталистическите производители от I, т.е. те не могат да продадат на II подразделение $200 I_m$ и нещастната покупна сума не може да възобнови същия процес за I.

От това се вижда, че дори ако се абстрахираме от нашата същинска цел, абсолютно необходимо е да разгледаме процеса на възпроизводство в неговата основна форма, в която са отстранени всички затъмняващи въпроса странични обстоятелства, за да се освободим от фалшивите извъртания, които създават привидност на „научно“ обяснение, когато от самото начало се направи предмет на анализ общественят процес на възпроизводство в неговата заплетена конкретна форма.

И така законът, че парите, авансирани от капиталистическия производител за обръщение, при нормален ход на възпроизводство (било просто, било разширено), трябва да се връщат в своя изходен пункт (при което е безразлично дали парите принадлежат на капиталистически производители, или са взети в заем) — този закон веднаж завинаги изключва хипотезата, че $200 \text{ II}_c (d)$ се превръщат в пари посредством парите, които I е авансирало.

([горе](#))

2) ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА ОСНОВНИЯ КАПИТАЛ **В НАТУРА**

След отстраняване на току-що разгледаната хипотеза остават още само такива възможности, които освен възстановяване на изхабяването в пари включват и възстановяване *в натура* на основния капитал, животът на който е напълно завършил.

Досега приемахме:

a) че 1000 ф. ст., които I е платило във вид на работна заплата, се изразходват от работниците за II_c на същата стойност, т.е. че те купуват с тези 1000 ф.ст. средства за потребление.

Че I авансира тук тези 1000 ф. ст. в пари, е просто констатиране на факт. Работната заплата трябва да бъде изплатена в пари от съответните капиталистически производители; след това тези пари се изразходват от работниците за средства за живот и на свой ред отново

служат на продавачите на средствата за живот като средства за обръщение при обмяна на техния постоянен капитал от стоков капитал в производствен. Те преминават при това през много канали (търговци на дребно, домопритежатели, събирачи на данъци, непроизводствени работници като лекари, адвокати, учители и т.н., от които се нуждае самият работник) и поради това само част от тях тече непосредствено от ръцете на работниците от I подразделение в ръцете на капиталистите от II подразделение. Потокът може повече или по-малко да се задържи, поради това може да има необходимост от нови парични резерви на страната на капиталистите. Всичко това се оставя настрана при разглеждане на основната форма.

b) Приемахме, че веднъж I авансира за покупка от II други 400 ф.ст. в пари, които се стичат обратно у него, а друг път II авансира за покупка от 1400 ф.ст., които се връщат у него. Тази предпоставка е необходима, защото би било произволно обратната предпоставка, че или капиталистите от I подразделение, или капиталистите от II подразделение авансират парите едностранно за обръщение, необходими за стоковата обмяна. Тъй като в предходния параграф 1) беше показано, че трябва да се отхвърли като нелепа хипотезата, според която допълнителните пари, необходими за превръщане на 200 II_c (*d*) в пари, се хвърлят в обръщение от I, остава очевидно още само една привидно още по-нелепа хипотеза, че II самò хвърля в обръщение парите, посредством които се превръща в пари онази съставна част от стойността на стоката, която трябва да възстанови изхабяването на основния капитал. Например стойностната част, изгубена в производството от предачната машина на господин X, отново се появява като част от стойността на преждата; това, което на едната страна е загубила по стойност неговата предачна машина, нейното изхабяване трябва да се съсредоточава у него на другата страна във вид на пари. Нека X купи например за 200 ф.ст. памук от Y и по този начин авансира за обръщение 200 ф.ст. в пари; Y купува от него прежда за същите тези 200 ф.ст. и тези 200 ф.ст. служат сега за X като фонд за

възстановяване на изхабяването на предачната машина. Това би се свело просто до същото положение, както ако *X*, независимо от своето производство, от неговия продукт и продажбата на последния, би имал *in petto* (мук: в своята кесия. ред.) 200 ф.ст., за да плати на самия себе си за намалението на стойността на предачната машина, т.е. както ако той освен намалението на стойността на неговата предачна машина, изразяващо се в 200 ф.ст., би трябвало всяка година да добавя от своя джоб още по 200 ф.ст. в пари, за да получи в края на краищата възможност да купи нова предачна машина.

Но нелепостта е само привидна. II подразделение се състои от капиталисти, основният капитал на които се намира на съвсем различни степени на своето възпроизводство. За едни вече е настъпил срок, когато той трябва да бъде изцяло възстановен в *натура*. У други основният капитал е повече или по-малко далеч от този стадий; за всички членове на последната група е общо това, че техният основен капитал не се възпроизвежда реално, т.е. не се възобновява в *натура*, не се замества от нов екземпляр от същия вид, и че неговата стойност последователно се събира в пари. Първата група се намира напълно (или отчасти, което тук няма значение) в същото положение, както при откриване на своето предприятие, когато капиталистите се явяват с паричен капитал на пазара, за да го превърнат, от една страна, в постоянен (основен и оборотен) капитал, а от друга страна — в работна сила, в променлив капитал. Както тогава, те сега трябва да авансират отново този паричен капитал за обръщението, следователно трябва да авансират стойността на постоянния основен капитал също както стойността на оборотния и променливия капитал.

И така приемаме, че от 400 ф.ст., хвърляни в обръщение от капиталистите от II подразделение за обмяна с I, едната половина идва от такива капиталисти от II, които трябва не само да възстановят посредством своите стоки средствата си за производство, които се отнасят към оборотния капитал, но и да възобновят посредством своите пари основния си капитал в *натура*, докато другата половина от ка-

питалистите от II със своите пари възстановяват *в натура* само оборотната част на своя постоянен капитал, а не възобновяват *в натура* своя основен капитал. При такава предпоставка няма абсолютно нищо противоречиво в това, че възвръщащите се 400 ф.ст. (когато I купува с тях средства за потребление) се разпределят различно между тези две групи капиталисти от II. Те се стичат обратно във II подразделение, но се връщат не в предишните ръце, а се разпределят различно вътре в това подразделение, преминават от една негова част в друга.

Една част от капиталистите от II подразделение освен частта от средства за производство, покривана в края на краищата от нейните стоки, е превърнала 200 ф.ст. пари в нови елементи на основния капитал *в натура*. Техните пари, изразходвани по такъв начин — както при започване на предприятието, само в течение на редица години се възвръщат постепенно у тях от обръщението като съответстваща на изхабяването съставна част от стойността на стоките, произведени с помощта на този основен капитал.

Другата част от капиталистите от II подразделение, напротив, за 200 ф.ст. не са изтеглили никакви стоки от I подразделение, но I им плаща за стоките със същите пари, с които първата част от капиталистите от II е купила елементи на основния капитал. Едната част от капиталистите от II подразделение отново разполага със своята основна капиталова стойност във възобновена натурална форма, другата все още е заета с това — да съсредоточи тази стойност в парична форма за по-късно възстановяване на своя основен капитал *в натура*.

Положението, от което трябва да изхождаме, е следното: след предишните обмени остатъкът от подлежащите на обмяна стоки на двете страни се изразява в 400_m за I подразделение, в 400_c за II подразделение. ^{*52)} Ние приемаме, че II авансира 400 в пари за обмяна на тези стоки на сума 800. Половината от тези 400 (=200) при всички ус-

ловия трябва да бъде изразходвана от онази част на II_c , която е натрупала 200 в пари като стойност на изхабяването и която сега трябва отново да ги превърне обратно в натурална форма на своя основен капитал.

Точно както постоянната капиталова стойност, променливата капиталова стойност и принадлежната стойност — на които може да бъде разложена стойността на стоковите капитали на II и I — могат да бъдат представени в отделни пропорционални дялове от самите стоки на II , съответно на I , точно така може да бъде представена в пределите на самата постоянна капиталова стойност онази част от стойността, която още не е нужно да се превръща в натурална форма на основния капитал, но трябва засега постепенно да се натрупва в парична форма като съкровище. Известно количество стоки на II подразделение (следователно в нашия пример половината от остатъка = 200) е тук само носител на тази стойност на изхабяването, на която предстои посредством обмяната да се утаява във вид на пари. (Първата част от капиталистите от II , която възобновява основен капитал в *натура*, заедно със стойността на изхабяването, съдържаща се в стоковата маса, от която тук фигурира още само остатъкът, може би вече е реализирала една част от съответстващата на изхабяването стойност; но на тях им остава така да реализират още 200 в пари.)

По-нататък, що се отнася до втората половина (=200) от онези 400 ф.ст., които II е хвърлило в обръщение при тази заключителна операция, с нея се купуват от I оборотни съставни части на постоянния капитал. Една част от тези 200 ф.ст. е хвърлена в обръщение може би от двете части на капиталистите от II подразделение или пък само от онази част, която не възобновява в *натура* основната съставна част на стойността.

И така, посредством 400 ф.ст. от I е изтеглено: **1)** стоки на сума 200 ф.ст., които се състоят само от елементи на основния капитал, **2)** стоки на сума 200 ф.ст., които възстановяват само натурални елементи

на оборотната част на постоянния капитал на II. I е продало сега целия свой годишен сток продукт, доколкото той подлежи на продаване на II; но стойността на една пета от този продукт, 400 ф.ст., сега съществува в негови ръце в парична форма. Обаче тези пари са превърната в пари принадлежна стойност, която като доход трябва да бъде изразходвана за средства за потребление. И така I купува с тези 400 ф.ст. целия сток запас на II = 400. Така, привеждайки в движение стоките на II, парите се стичат обратно към II.

Да вземем сега **три** случая. При това ние ще наречем онази част от капиталистите, която възстановява основен капитал в *натура*, „**част 1**“, а частта, която натрупва в парична форма стойността на изхабяването на основния капитал, ще наречем „**част 2**“. Трите случая са следните:

a) известен дял от онези 400, които като остатък съществуват още във вид на стоки при II подразделение, трябва да възстанови известен дял от оборотните части на постоянния капитал за **част 1** и **част 2** (да кажем по $\frac{1}{2}$);

b) **част 1** вече е продала всичката си стока, следователно **част 2** има да продава още 400;

c) **част 2** е продала всичко освен онези 200, в които се съдържа стойността на изхабяването.

Тогава ще получим следните разпределения:

a) От стоквата стойност = 400_c , която още остава в ръцете на II, на **част 1** принадлежат 100 и на **част 2** — 300; 200 от тези 300 са изхабяването. В този случай от онези 400 ф.ст. в пари, които I сега насочва обратно, за да получи стоките на II, **част 1** първоначално е изразходвала 300 — именно 200 в пари, с които тя е изтеглила от I елементи на основен капитал в *натура*, и 100 пак в пари за обслужване на своята стокова обмяна с I; **част 2**, напротив, е авансирала от 400

само $\frac{1}{4}$, т.е. 100, също за обслужване на своята стокова обмяна с I.

И така от тези 400 в пари **част 1** е авансирала 300 и **част 2** е авансирала 100.

Но от тези 400 се възвръщат:

При **част 1** — 100, следователно само $\frac{1}{3}$ от авансираните от нея пари. Но в замяна на останалите $\frac{2}{3}$ тя притежава възобновен основен капитал на стойност 200. За този основен капиталов елемент на стойност 200 тя е дала на I пари, но не е дала добавъчна стока. Що се отнася до тези 200 в пари, **част 1** се явява по отношение на I подразделение само като купувач, но не се явява след това в ролята на продавач. Следователно тези пари не могат да се върнат при **част 1**; иначе би излязло, че тя е получила елементите на основния капитал, даром от I. — Относно останалата третина от парите, авансирани от **част 1**, последната се явява отначало като купувач на оборотни съставни части на своя постоянен капитал. Със същите тези пари I купува от **част 1** остатъка от нейната стока на стойност 100. Следователно парите се връщат у нея (у **част 1** на II подразделение), защото тя се явява като продавач на стока веднага след като се е явила като купувач. Ако те не биха се върнали, би излязло, че II подразделение (**част 1**) за стоки на сума 100 ще даде отначало на I подразделение 100 в пари и после свръх това още 100 в стока, следователно ще подари на I своята стока.

При **част 2**, която е изразходвала 100 в пари, се връщат, напротив, 300 в пари: 100 — защото тя отначало като купувач е хвърлила в обръщение 100 в пари и после си ги е върнала обратно като продавач; 200 — защото тя функционира само като продавач на стоки на стойностна сума 200, но не и като купувач. Значи парите не могат да се върнат в I подразделение. Следователно изхабяването на основния капитал се възстановява с пари, които II (**част 1**) е хвърлило в обръщение за покупка на елементи на основния капитал; но те попадат в

ръцете на **част 2** не като пари на **част 1**, а като пари, принадлежащи на **I** подразделение.

b) При тази предпоставка остатъкът от Π_c се разпределя така, че на **част 1** принадлежат 200 в пари, а на **част 2** принадлежат 400 в стоки.

Част 1 е продала всичките си стоки, но 200 в пари представляват превърна форма на основната съставна част на нейния постоянен капитал, подлежаща на възобновяване *в натура*. Следователно **част 1** е тук само като купувач и срещу своите пари получава стока на **I** във вид на натурални елементи на основния капитал на същата стойностна сума. **Част 2** трябва да хвърли в обръщение (ако **I** не е авансирало пари за обмяната на стоки между **I** и **II** подразделение) максимум само 200 ф.ст., тъй като в размер на половината от своята стокова стойност **част 2** е само продавач, но не купувач по отношение на **I** подразделение.

При **част 2** се връщат от обръщение 400 ф.ст.: 200 — защото тя ги е авансирала като купувач и ги получава обратно като продавач на стоки за 200; 200 — защото тя продава на **I** стоки на стойност 200, без да изтегля срещу това стоков еквивалент от **I**.

c) **Част 1** притежава 200 в пари и 200_c в стока; **част 2** — 200_c (*d*) в стоки.

Част 2 при такава предпоставка не трябва да авансира нищо в пари, тъй като по отношение на **I** подразделение тя изобщо функционира вече не като купувач, а само като продавач, следователно тя трябва да чака, докато купят от нея.

Част 1 авансира 400 ф.ст. в пари: 200 — за взаимната стокова обмяна с **I** подразделение, 200 — просто като купувач от **I**. С тези последните 200 ф.ст. тя купува елементите на основния капитал.

I подразделение с 200 ф.ст. пари купува от **част 1** стока за 200, в ре-

зултат на което при тази част се връщат нейните 200 ф.ст. пари, авансирани за тази стокова обмяна; с другите 200 ф.ст. — които също са получени от **част 1** — I подразделение купува стоки за 200 от **част 2**, в резултат на което при последната изхабяването на нейния основен капитал се утаява във вид на пари.

Нещата не биха се изменили никак, ако бихме приели, че в случай **с)** не II подразделение (**част 1**), а I подразделение авансира 200 в пари за обмяна на съществуващите стоки. Ако I подразделение купи най-напред от II, **част 2**, стоки за 200 — приемаме, че на **част 2** остава да продаде само този стоков остатък, — то тези 200 ф. ст. не се връщат в I подразделение, защото II подразделение, **част 2**, не се явява отново като купувач; но II подразделение, **част 1**, трябва след това да купува за 200 ф.ст. в пари, а също така да обмени стоки за 200 — следователно има да разменя с I подразделение общо за 400. Тогава 200 ф.ст. в пари от II, **част 1**, се връщат в I. Ако I подразделение отново ги изразходва, за да купи стоки за 200 от II, **част 1**, те ще се върнат в I, когато II, **част 1**, вземе от I втората половина от 400 в стоки. **Част 1 (II)** е изразходвала 200 ф.ст. в пари просто като купувач на елементи на основния капитал; поради това те не се връщат в нея, а служат, за да превърнат в пари 200_c , стоков остатък на II подразделение, **част 2**, докато при I парите, изразходвани от него за стоковата обмяна, 200 ф.ст., се връщат — не от II, **част 2**, а от II, **част 1**. Срещу неговите стоки за 400 при него се е върнал стоков еквивалент в размер на 400; 200 ф.ст. в пари, авансирани от него за обмяна на стоки за 800, също са се върнали у него — и по този начин всичко е наред.

Затруднението, което се срещаше при обмяната:

$$\begin{array}{l} \text{I. } 1000_v + 1000_m \\ \text{II. } \underbrace{\hspace{10em}}_{2000_c} \end{array}$$

се сведе до затруднение в обмяната на остатъците:

$$\text{I. } \overbrace{400_m} \\ \text{II. (1) } 200 \text{ в пари} + 200_c \text{ в стоки} + \text{(2) } 200_c \text{ в стоки}$$

или, за по-голяма яснота:

$$\text{I. } 200_m + 200_m.$$

$$\text{II. (1) } 200 \text{ в пари} + 200_c \text{ в стоки} + \text{(2) } 200_c \text{ в стоки.}$$

Тъй като за **II**, **част 1** 200_c в стоки се обменят срещу $200 I_m$. (в стоки) и тъй като всичките пари, които извършват обръщение между **I** и **II** подразделение при тази обмяна на стоки за 400, се връщат при онзи, който ги е авансирал — при **I** или при **II**, — тези пари: като елемент на обмяна между **I** и **II** подразделение в действителност не са елемент от проблема, който тук ни занимава. Или, да представим работата иначе: ако приемем, че в обмяната между I_m (в стоки) и $200 II_c$ (в стоки на **II**, **част 1**) парите функционират като платежно средство, а не като покупателно средство, следователно и не като „средство за обръщение“ в тесен смисъл, ще бъде ясно — тъй като стоките $200 I_m$ и $200 II_c$ (**част 1**) са равни по стойностна величина, — че средства за производство на стойност 200 се разменят срещу средства за потребление на стойност 200, че парите функционират тук само мислено и че в действителност не е нужно да се хвърлят пари в обръщение за плащане на разлика на едната или другата страна. Следователно проблемът е в чистия си вид, едва когато зачеркнем на двете страни, **I** и **II**, стоката $200 I_m$ и нейния еквивалент — стоката $200 II_c$ (**част 1**).

И така, след отстраняване на тези две взаимно покриващи се стокови величини с равна стойност (**I** и **II**) остава за обмяна такъв остатък, в който проблемът изпъква в чист вид:

$$\text{I. } 200_m \text{ в стоки.}$$

$$\text{II. (1) } 200_c \text{ в пари} + \text{(2) } 200_c \text{ в стоки.}$$

Тук е ясно: **II**, **част 1**, за 200 в пари купува $200 I_m$ — съставните части

на своя основен капитал; с това основният капитал на **II**, **част 1**, е възобновен в *натура*, а принадлежната стойност на **I**, на стойност 200, е превърната от стокова форма (средства за производство, именно елементи на основния капитал) в парична форма. С тези пари **I** подразделение купува средства за потребление от **II** подразделение, **част 2**, и резултатът за **II** подразделение е, че за **част 1** е възобновена в *натура* основна съставна част на нейния постоянен капитал и че за **част 2** друга съставна част (която възстановява изхабяване на основен капитал) се е утаила във вид на пари; и това продължава всяка година, докато стане нужно да се възобновява в *натура* и тази съставна част.

Тук очевидно необходимо условие е тази основна съставна част на постоянния капитал на **II** подразделение, която в размер на цялата си стойност се превръща в пари и поради това всяка година, подлежи на възобновяване в *натура* (**част 1**), да бъде равна на годишното изхабяване на другата основна съставна част на постоянния капитал на **II** подразделение, която все още продължава да функционира в своята стара натурална форма и чието изхабяване — намаляването на стойността, пренасяно върху стоките, в чието производство функционира тази част — подлежи отначало на възстановяване в пари. Поради това такова равновесие би било закон на възпроизводството в неизменна величина; това значи, с други думи, че пропорционалното разделение на труда в **I** подразделение, произвеждащо средства за производство, трябва да остава неизменно, доколкото то доставя на подразделение **II**, от една страна, оборотни, а от друга — основни съставни части на постоянния капитал.

Преди да изследваме това по-отблизо, трябва да видим какъв вид ще добият нещата, ако остатъкът от **II**, (1) не е равен на остатъка от **II**, (2); той може да бъде по-голям или по-малък от този остатък. Да вземем последователно тези **два** случая:

Първи случай:

I. 200_m .

II. (1) 220_c (в пари) + (2) 200_c (в стоки).

Тук II_c (1) с 200 ф.ст. в пари купува стоките $200 I_m$, а I със същите пари купува стоките $200 II_c$ (2), следователно онази съставна част на основния капитал, която трябва да се утаи във вид на пари; тя е превърната по този начин в пари. Но $20 II_c$ (1) в пари не могат да се превърнат обратно в основен капитал *в натура*.

От тази беда като че ли може да излезем, ако приемем, че остатъкът от I_m е равен не на 200, а на 220, и че следователно предишната обмяна е разрешила въпроса не за 1800, а само за 1780 от 2000 I. В такъв случай ще се получи:

I. 220_m .

II. (1) 220_c (в пари) + (2) 200_c (в стоки).

II_c , **част 1**, с 220 ф.ст. пари купува $220 I_m$, а I с 200 ф.ст. купува след това $200 II_c$ (2) в стоки. Но тогава на страната на I остават 20 ф.ст. в пари — една част от принадлежната стойност, която I може да задържи само в пари, но не може да изразходва за средства за потребление. С това затруднението е само преместено от II_c (**част 1**) в I_m .

Да приемем сега, напротив, че II_c , **част 1**, е по-малко от I (**част 2**), следователно:

Втори случай:

I. 200_m (в стоки).

II. (1) 180_c (в пари) + (2) 200_c (в стоки).

II (**част 1**) със 180 ф.ст. пари купува стоки $180 I_m$; с тези пари I купува от II (**част 2**) стоки на същата стойност, следователно $180 II_c$ (2); на

едната страна остават $20 I_m$, които не могат да бъдат продадени, и също така — $20 II_c (2)$ на другата страна; тези стоки на стойност 40 не могат да бъдат превърнати в пари.

Ако приемем, че остатъкът на $I = 180$, това никак не би ни помогнало; наистина тогава в I не би останал никакъв излишък, но във II_c (част 2) както преди би оставал излишък от 20, който не може да бъде продаден, превърнат в пари.

В първия случай, където $II (1)$ е по-голямо от $II (2)$, на страната на $II_c (1)$ остава излишък в пари, който не може да се превърне в основен капитал, или ако приемем, че остатъкът от $I_m = II_c (1)$, на страната на I_m се оказва също такъв излишък в пари, който не може да се превърне в средства за потребление.

Във втория случай, където $II_c (1)$ е по-малко от $II_c (2)$, се оказва паричен дефицит на страната на $200 I_m$ и $II_c (2)$ и на двете страни — равен стоков излишък, или ако приемем, че остатъкът от $I_m = II_c (2)$, дефицит в пари и излишък в стока на страната на $II_c (2)$.

Ако приемем, че остатъците от I_m постоянно са равни на $II (1)$ — тъй като производството се определя от поръчки и възпроизводството никак няма да се измени, ако тази година са произведени повече основни капиталови съставни части, а следващата година повече оборотни съставни части на постоянния капитал на II и I подразделение, — то в първия случай I_m би могло да бъде превърнато в средства за потребление само ако I подразделение купи срещу I_m една част от принадлежната стойност от II подразделение, следователно ако тя не бъде потребена, а бъде натрупана от I във вид на пари; във втория случай би могло да се излезе от затруднението, ако I самò би изразходвало парите — хипотеза, която ние отхвърлихме.

Ако $II_c (1)$ е по-голямо от $II_c (2)$, за реализирането на паричния излишък в I_m е необходим внос на чуждестранни стоки. Ако $II_c (1)$ е по-

малко от Π_c (2), то за да се реализира изхабената част на Π_c в средства за производство, необходимо е, обратното, износ на стока от Π подразделение (средства за потребление). Следователно и в двата случая е необходима външна търговия.

Дори да допуснем, че при разглеждане на възпроизводството като неизменна величина е необходимо да се приеме, че производителността на всички производствени отрасли, а следователно и пропорционалните стойностни отношения на стоковите продукти на тези отрасли остават неизменни, все пак двата последни случая, при които Π_c (1) е по-голямо или по-малко от Π_c (2), винаги биха били интерес при изучаване на производството в разширен обхват, където безусловно могат да се срещнат тези случаи.

(горе)

3) ИЗВОДИ

По отношение възстановяването на основния капитал е необходимо общо да отбележим следното:

Ако — при предпоставка, че всички други условия остават неизменни, следователно не само мащабът на производството, но по-специално и производителността на труда — през текущата година отмира по-голяма част от основния елемент на Π_c , отколкото през предходната, а поради това по-голяма част подлежи на възобновяване *в натура*, то онази част от основния капитал, която се намира само на път към своята смърт и до момента на смъртта си подлежи засега на възстановяване в пари, също трябва да се намали в съответна пропорция, тъй като съгласно предпоставката сумата (също и стойностната сума) на основната капиталова част, функционираща във Π , остава същата. Но това влече след себе си следните обстоятелства.

Първо: Ако по-голяма част от стоковия капитал на I се състои от елементи на основния капитал на Π_c , то съответно по-малка част се

състои от оборотни съставни части на Π_c , тъй като цялото производство на I за Π_c остава неизменно. Ако една част от същото нараства, другата намалява, и обратно. Но, от друга страна, цялото производство на Π подразделение също така запазва предишния си размер. Как обаче е възможно това при намаляване количеството на суровините, полуфабрикатите, спомагателните материали (т.е. на оборотните елементи на постоянния капитал на Π подразделение)?

Второ: По-голяма част от основния капитал на Π_c , възстановен отново в парична форма, тече към I подразделение, за да бъде превърната обратно от парична в натурална форма. Следователно към I подразделение текат повече пари освен парите, които извършват обръщение между I и Π подразделение само за стоковата обмяна; повече пари, които не служат като посредник във взаимната стокова обмяна, а само едностранно се явяват във функцията на покупателно средство. В същото време би се намалила пропорционално стоковата маса на Π_c , която е носител на възстановяването на стойността на изхабяване, следователно онази стокова маса на Π подразделение, която трябва да бъде превърната не в стоки на I подразделение, а само в пари на I . От Π подразделение в I биха се стекли повече пари просто като покупателно средство и във Π подразделение биха се оказали по-малко стоки, по отношение на които I подразделение би функционирало само като купувач. По-голяма част от I_m не би могла да бъде превърната в стоки на Π подразделение — тъй като I_v вече е превърнато в стоки на Π , — тази част от I_m би трябвало да бъде задържана в парична форма.

Обратният случай, при който в дадена година възпроизводството на отмерения основен капитал на Π подразделение е по-малко и, напротив, частта за възстановяване на изхабяването е по-голяма, след предходното не изисква по-нататъшно разглеждане.

И по такъв начин, въпреки че имаме възпроизводство в неизменна величина, би настъпила криза — производствена криза.

С една дума: Ако при просто възпроизводство и неизменни други условия — следователно по-специално при неизменна производителна сила, общо количество и интензивност на труда — бихме приели непостоянно отношение между отмерения (изискващ възобновяване) и продължаващия да действа в старата си натурална форма (присъединяващ към продуктите само стойност, която възстановява неговото изхабяване) основен капитал, в единия случай масата на подлежащи на възпроизводство оборотни съставни части би останала същата, но би нараснала масата на подлежащи на възпроизводство основни съставни части; следователно цялото производство на I подразделение би трябвало да се увеличи или пък; дори ако се оставят настрана паричните отношения, би се оказал дефицит във възпроизводството.

В другия случай: Ако относителната величина на основния капитал на II подразделение, подлежащ на възпроизвеждане в натура, би се намалила, а поради това би се увеличила в същото съотношение съставната част на основния капитал на II подразделение, която засега подлежи на възстановяване само в пари, масата на оборотните съставни части на постоянния капитал на II подразделение, възпроизведени от I подразделение, би останала неизменна, а масата на подлежащите на възпроизводство основни части, напротив, би се намалила. Следователно или намаление на цялото производство на I подразделение, или излишък (както преди дефицит), и при това излишък, който не може да бъде превърнат в пари.

Наистина в първия случай същият труд при увеличаване на производителността, продължителността или интензивността би могъл да достави по-голям продукт и по този начин би било възможно да се покрие дефицитът в първия случай; но такава промяна не би могла да настъпи без прехвърляне на труд и капитал от един производствен отрасъл на I подразделение в друг, а всяко такова прехвърляне би предизвикало незабавно нарушения. А, второ, I подразделение би трябвало (доколкото са нараснали продължителността и интензивността на труда) да обменя по-голяма стойност срещу по-малка стой-

ност на II подразделение, следователно бихме имали обезценение на продукта на I подразделение.

Обратно е във втория случай, където I подразделение е принудено да съкращава своето производство, което означава криза за заетите в него работници и капиталисти, или то доставя излишък, което също така представлява криза. Сами по себе си такива излишъци не представляват беда, а изгода, но при капиталистическото производство те са беда.

И в двата случая би могла да помогне външната търговия; в първия случай — за да може стоката на I подразделение, която остава в парична форма, да се превърне в средства за потребление; във втория случай — за да се пласира стоковият излишък. Но външната търговия, доколкото тя не възстановява просто елементи (и по стойност), само пренася противоречията в по-широка сфера, открива им по-широк простор.

Ако се отстрани капиталистическата форма на възпроизводство, работата ще се сведе до това, че величината на отмиращата и поради това подлежаща на възстановяване в *натура* част на основния капитал (тук на капитала, който функционира в производството на средства за потребление) в различните последователни години се изменя. Ако през една година тази част е много голяма (превишава средната смъртност, както при хората), през следващата година тя несъмнено ще бъде съответно по-малка. Ако приемем другите условия за постоянни, количеството сурови материали, полуфабрикати и спомагателни материали, необходими за годишното производство на средства за потребление, не се намалява от това; следователно цялото производство на средства за производство би трябвало в единия случай да се уверичи, в другия — да спадне. На това би могло да се помогне само чрез постоянно относително свръхпроизводство: от една страна се произвежда известно количество повече основен капитал от непосредствено необходимото; от друга страна, се създава

запас от суровини и т.н., който надхвърля непосредствените годишни потребности (това особено важи за средствата за живот). Такъв вид свръхпроизводство е равнозначен на контрол на обществото над материалните средства на неговото собствено възпроизводство. Но в рамките на капиталистическото общество свръхпроизводството е анархичен елемент.

Този пример с основния капитал — при неизменна величина на възпроизводство — е поразителен. Несъответствието в производството на основен и оборотен капитал е една от причините, които икономистите обичат да използват за обясняване на кризите. Че такова несъответствие може и трябва да възниква при просто *поддържане* на основния капитал; че то може и трябва да възниква при *предпоставката* на идеално нормално производство, при просто възпроизводство на вече функциониращия обществен капитал — това за тях е нещо ново.

(горе)

ХІІ. ВЪЗПРОИЗВОДСТВОТО НА ПАРИЧНИЯ МАТЕРИАЛ

Досега не обръщаме никакво внимание на един момент, именно на годишното възпроизводство на злато и сребро. Само като материал за предмети за разкош, позлатяване и т.н. те, както всички други продукти, не биха заслужавали тук специално внимание. Напротив, като паричен материал и следователно като потенциални пари те играят важна роля. За опростяване ще считаме тук за паричен материал само златото.

По сравнително стари данни цялото годишно производство на злато е възлизло на 800—900 хиляди фунта - кръгло на 1100 или 1250 милиона марки. Според Зьотбер^{*53)}, напротив, средно за годините 1871-1875 били произвеждани само 170 675 килограма на стойност кръгло 476 милиона марки. От тях Австралия е доставяла кръгло 167, Съединените щати — 166, Русия — 93 милиона марки. Остатъкът се разпределя между различни страни на суми по-малки от 10

милиона марки за всяка. Годишното производство на сребро за същия период е възлизло на малко по-малко от 2 милиона килограма на стойност $354\frac{1}{2}$ милиона марки; от тях Мексико е доставяло кръгло 108, Съединените щати 102, Южна Америка 67, Германия 26 милиона и т.н.

От страните с господстващо капиталистическо производство само Съединените щати са производители на злато и сребро; европейските капиталистически страни получават почти цялото свое злато и грамадната част от своето сребро от Австралия, Съединените щати, Мексико, Южна Америка и Русия.

Но ние ще пренесем златните мини в онази страна с капиталистическо производство, годишното производство на която анализираме тук, и ще направим това по следните съображения.

Капиталистическо производство изобщо не съществува без външна търговия. Но ако се приема нормално годишно възпроизводство в дадена величина, с това се приема също, че външната търговия само замества местни изделия с изделия с друга потребителна или натурална форма, без да засяга нито стойностните отношения, в които обменят помежду си двете категории: средства за производство и средства за потребление, нито отношенията между постоянен капитал, променлив капитал и принадена стойност, на които се разпада стойността на продукта на всяка от тези категории. Включването на външната търговия в анализа на възпроизвежданата всяка година стойност на продукта може следователно само да заплете въпроса, без да дава нов момент нито за самата задача, нито за нейното разрешаване. Следователно тя трябва съвсем да не се взема под внимание; поради това златото трябва да се разглежда тук като непосредствен елемент на годишното възпроизводство, а не като внасян отвън чрез размяна стоков елемент.

Производството на злато, както и изобщо производството на метали,

се отнася към I подразделение, което обхваща производство на средства за производство. Да приемем, че годишното производство на злато = 30 (за удобство; фактически тази цифра е твърде висока в сравнение с числата на нашата схема); нека тази стойност се разпада на $20_c + 5_v + 5_m$; 20_c подлежат на обмяна срещу други елементи на I_c , и това ще разгледаме по-късно (виж бележка 55 на Ф. Енгелс на стр. 498 от книжното издание. ред.); а $5_v + 5_m$ (I) трябва да бъдат разменени срещу елементи на II_c , т.е. срещу средства за потребление.

Що се отнася до 5_v , всяко предприятие, което произвежда злато, започва преди всичко с купуване на работна сила; но не със злато, произведено в самото това предприятие, а с известен дял от паричния запас на страната. С тези 5_v работниците изтеглят от II подразделение средства за потребление, а II подразделение с тези пари купува средства за производство от I подразделение. Ако II купува от I за 2 злато като паричен материал и т.н. (съставна част на своя постоянен капитал), при производителя на злато I се връщат 2_v в пари, които преди това вече са принадлежали на обръщението. Ако II по-нататък не купува от I никакъв материал, I купува от II, при което хвърля своето злато като пари в обръщението, тъй като със злато може да се купи всяка стока. Разликата се състои само в това, че тук I подразделение се явява не като продавач, а само като купувач. Производителите на злато от I подразделение могат във всяко време да пласират своята стока; тя винаги се намира в непосредствено разменима форма.

Да приемем, че фабрикант на прежда е заплатил на своите работници 5_v , срещу което те са му доставили (оставяме настрана принадлежната стойност) прежда в продукт = 5; работниците купуват за 5 от II_c , последното купува за 5 в пари прежда от I и така 5_v в пари се връщат при фабриканта на прежда. В току-що взетия случай, напротив, I_z (така ще означаваме производителя на злато) авансира на своите работници 5_v в пари, които преди това са принадлежали вече на обръ-

щението; работниците изразходват парите за средства за живот; но от 5 само 2 се връщат от II в I3. Обаче I3, също както и фабрикантът на прежда, може да започне отново процес на възпроизводство: неговите работници са му доставили в злато 5, от които той е продал 2, останалите 3 притежава във форма на злато, следователно той трябва само да си насече от тях монети*54) или да ги превърне в банкноти и целият негов променлив капитал пряко, без по-нататъшно посредничество на II, отново ще се е в негови ръце в парична форма.

Но вече при този пръв процес на годишно възпроизводство е станало изменение в количеството на парите, действително или потенциално принадлежащи към обръщението. Ние приехме, че II_c е купило 2_v (I3) като материал, а I3 на свой ред в пределите на II е изразходвало 3 като парична форма на променлив капитал. Следователно от количеството пари, което е доставено посредством новото производство на пари, 3 са останали в пределите на II и не са се върнали в I. Според нашата предпоставка II е удовлетворило своята потребност от паричен материал. 3 остават в негови ръце като златно съкровище. Тъй като те не могат да образуват елементи на неговия постоянен капитал и тъй като II вече е имало преди това достатъчен паричен капитал за купуване на работна сила; тъй като по-нататък, с изключение на елемента на изхабяване, тези добавъчни 3з нямат да изпълняват никаква функция в пределите на II_c, срещу част от което те са обменени (те биха могли да служат само за да покриват съответно елемента на изхабяване, ако II_c (1) е по-малко от II, (2), което е случайно); тъй като, от друга страна, именно с изключение на елемента на изхабяване целият стоков продукт II_c трябва да бъде обменен срещу средства за производство I_(v+m) — то тези пари трябва изцяло да бъдат пренесени от II_c във II_m, независимо от това, дали последното съществува в необходими средства за живот или в предмети за разкош, и обратно, съответна стокова стойност трябва да бъде пренесена от II_m във II_c. Резултат: част от принадлежната стойност се

натрупва като парично съкровище.

През втората година на възпроизводство, ако също такава част от произведеното през годината злато се използва както преди като материал, 2 отново ще се върнат в **Iz**, а 3 ще бъдат възстановени в *натура*, т.е. пак ще се освободят във **II** като съкровище и т.н.

По отношение на променливия капитал изобщо: Капиталистът **Iz**, както всеки друг, постоянно трябва да авансира този капитал в пари за купуване на труд. По отношение на това **v** не той, а неговият работник трябва да купува от **II**; следователно никога не може да настъпи случай той да се яви като купувач, т.е. да внесе злато във **II** без инициатива на последното. Но доколкото **II** купува от него материал, доколкото **II** трябва да превръща своя постоянен капитал **II_c** в златен материал, част от **(Iz)_v**, се възвръща от **II** при **Iz** точно така, както при другите капиталисти от **I** подразделение; а доколкото това не става, той възстановява своето **v** в злато непосредствено от своя продукт. Обаче в степента, в която **v**, авансирано в парична форма, не се възвръща от **II** при **Iz**, част от намиращите се вече налице средства за обръщение (пари, които са се стекли от **I** във **II** и не са се върнали в **I**) се превръщат във **II** в съкровище и поради това една част от принадлежната стойност във **II** не се изразходва за средства за потребление. Тъй като постоянно се откриват нови златни мини или се възобновява работата в стари, известен дял от парите, които **Iz** трябва да изразходва за **v**, винаги е част от количеството пари, което е съществувало преди новото производство на злато; тези пари **Iz** внася чрез работниците във **II** подразделение и доколкото не се връщат от **II** при **Iz**, там те са елемент за образуване на съкровище.

Що се отнася обаче до **(Iz)_m**, **Iz** винаги може да се явява тук като купувач; то внася в обръщение своето **m** във вид на злато и изтегля срещу него средства за потребление **II_c**; във **II** златото отчасти се използва като материал, поради това функционира като действителен елемент на постоянната съставна част **c** на производствения капи-

тал; а доколкото това не става, то пак се превръща в елемент за образуване на съкровище във вид на оставаща в парична форма част от II_c . От това се вижда — дори и ако се остави настрана I_c , подлежащо на разглеждане по-късно^{*55)} — как дори просто възпроизводство, макар тук да се изключва натрупване в същинския смисъл на думата, т.е. възпроизводство в разширена величина, все пак необходимо предпоставя натрупване на пари или образуване на съкровище. И тъй като това всяка година се повтаря отново, по този начин се обяснява предпоставката, от която изхождахме при разглеждане на капиталистическото производство: че при започване на възпроизводство в ръцете на капиталистите от I и II подразделение се намира едно съответстващо на стоковата обмяна количество парични средства. Такова натрупване става дори след като се приспадне златото, което се загубва вследствие на изтъркване на извършващите обръщение пари.

От само себе си се разбира, че колкото по-напреднала е възрастта на капиталистическото производство, толкова по-голяма е натрупваната навсякъде парична маса и следователно толкова по-малък относително е делът, който новото годишно производство на злато присъединява към тази маса, макар че тази добавка може да бъде значителна по своята абсолютна величина. Общо взето, да се върнем още веднаж към възражението (*виж настоящия том книжен вариант, стр. 346. ред.*) което бе направено на Тук: как е възможно всеки капиталист да изтегля от годишния продукт принадлежаща стойност в пари, т.е. да изтегля от обръщение повече пари, отколкото е хвърлил в него — как е възможно това, щом самата капиталистическа класа трябва да се разглежда в края на краищата като източник, който изобщо хвърля парите в обръщение?

Резюмирайки казаното по-горе (глава XVII), ще отбележим в отговор на това:

1) Единствено необходимата тук предпоставка: че изобщо са налице

достатъчно пари, за да се извърши обмяна на различни елементи на масата на годишното възпроизводство — никак не се засяга от обстоятелството, че част от стоковата стойност се състои от принадлежна стойност. Ако приемем, че цялото производство принадлежи на самите работници и техният принадлежен труд е принадлежен труд само за самите тях, а не за капиталистите, масата на извършващата обръщение стокова стойност би останала същата и при равни други условия би изисквала за своето обръщение предишното количество пари. И така, и в двата случая въпросът се състои в следното: откъде се вземат парите за обмяна на цялата тази стокова стойност? — Но съвсем не в това: откъде се вземат парите за превръщане на принадлежната стойност в пари?

Разбира се, всяка отделна стока — връщаме се още веднаж към това — се състои от $c+v+m$ и следователно за обръщение на цялата стокова маса е необходима, от една страна, определена парична сума за обръщение на капитала $c+v$, а от друга страна — друга парична сума за обръщение на дохода на капиталистите, принадлежната стойност m . Както за отделните капиталисти, така и за цялата класа парите, в които се авансира капиталът, са различни от парите, в които се изразходва доходът. Откъде се вземат тези последните пари? Просто от парите, които се намират в ръцете на капиталистическата класа; следователно, общо взето от всички пари, които се намират в обществото, една част служи за обръщение на дохода на капиталистите. Ние вече видяхме как всеки капиталист, който създава ново предприятие и изразходва пари за средства за потребление, предназначени за собствената му издръжка, щом предприятието заработи, отново ги улавя като пари, които служат за осребряване на неговата принадлежна стойност. Но общо казано, цялата трудност произтича от два източника.

Първо: Ако ние разглеждаме само обръщението и оборота на капитала, следователно ако разглеждаме и капиталиста само като персонафикация на капитала, а не като капиталистически потребител и чо-

век, който обича да си поживее добре, то макар и да виждаме как той постоянно хвърля в обръщение принадлежна стойност като съставна част на своя стокос капитал, никога няма да видим в неговите ръце парите като форма на доход; никога няма да видим той да хвърля пари в обръщение за потребление на принадлежна стойност.

Второ: Ако капиталистическата класа хвърля в обръщение известна парична сума във форма на доход, изглежда, като че ли тя плаща еквивалент за тази част от целия годишен продукт и следователно последната престава да е принадлежна стойност. Но принадлежният продукт, в който е представена принадлежната стойност, не струва нищо на капиталистическата класа. Като класа тя го притежава и се ползва от него даром и паричното обръщение нищо не може да измени в това. Изменението, предизвиквано от паричното обръщение, се състои просто в това, че всеки капиталист, вместо да консумира своя принадлежен продукт *в натура*, което в повечето случаи е невъзможно, изтегля и присвоява от цялата маса годишен обществен принадлежен продукт всякакъв вид стоки на сума, равна на присвоената от него принадлежна стойност. Но механизмът на обръщението показва, че ако капиталистическата класа хвърля в обръщение пари за изразходване на доход, тя също изтегля обратно от обръщение тези пари и по този начин постоянно може отново да започва същия процес; че следователно, разглеждана като капиталистическа **класа**, тя както преди остава притежател на паричната сума, необходима за осребряване на принадлежната стойност. И така, ако капиталистът не само изтегля от стокосия пазар за своя потребителен фонд принадлежна стойност във форма на стоки, но и в същото време получава обратно парите, с които той е купил тези стоки, ясно е, че той е изтеглил стоките от обръщение без еквивалент от своя страна. Те не му струват нищо, макар да ги е платил с пари. Ако аз купя стоки за един фунт стерлинг, а продавачът на стоката ми върне фунта стерлинг срещу принадлежен продукт, който не ми е струвал нищо, очевидно е, че аз съм получил стоките даром. Постоянното повторение на тази операция нищо не

изменя в това, че аз постоянно изтеглям стоки и постоянно оставам притежател на фунта стерлинг, макар за получаване на стоките временно да се разделям с него. Капиталистът постоянно получава тези пари обратно като осребрена принадлежна стойност, която не му е струвала нищо.

Ние видяхме, че у А. Смит цялата стойност на обществения продукт се свежда до доход, до $v+m$, че следователно постоянната капиталова стойност се приема за равна на нула. От това необходимо следва, че парите, необходими за обръщение на годишния доход, са достатъчни и за обръщение на целия годишен продукт; че следователно в нашия случай парите, необходими за обръщение на средствата за потребление на стойност 3000, са достатъчни и за обръщение на целия годишен продукт на стойност 9000. Такъв е действително възгледът на А. Смит, а Тук го повтаря. Тази невярна представа за отношението на количеството на парите, необходимо за превръщане на дохода в пари, към количеството на парите, което е необходимо за обръщение на целия обществен продукт, е неизбежен резултат на неразбирането, на безсмислената представа за начина, по който се възпроизвеждат и ежегодно възстановяват различните веществени и стойностни елементи на целия годишен продукт. Поради това тази представа е вече опровергана.

Да чуем самите Смит и Тук. Смит казва:

«Обръщението на всяка страна може да се раздели на две части: обръщение, което се извършва между търговци, и обръщение, което се извършва между търговци и потребители. Макар че едни и същи парични знаци — книжни или металически — могат да се употребяват ту в едната част на обръщението, ту в другата, все пак, тъй като тези два процеса на обръщението се извършват винаги едновременно, всеки от тях изисква за своето извършване определена парична сума от един или друг вид. Стойността на стоките, които извършват обръщение между различните търговци, никога не може да надхвърли стойността на стоките; които извършват обръщение между търговци и потребители, защото всичко, кое-

то търговците купуват, в края на краищата трябва да бъде продадено на потребителите. Тъй като обръщението между търговците става на едро, то изисква обикновено доста значителна сума за всяка отделна сделка. Обръщението между търговци и потребители, напротив, става предимно на дребно и изисква често само твърде малки суми — понякога е достатъчен един шилинг или дори половин пени. Но дребните суми извършват обръщение много по-бързо от големите... Поради това, макар покупките на всички потребители за цялата година да са по стойност най-малко» {това „най-малко“ е добре!} «равни на покупките на всички търговци за цялата година, те по правило могат да бъдат направени със значително по-малко количество пари» и т.н. (книга II, гл. II).

Към това място от Адам Т. Тук забелязва:

«Не може да има съмнение, че това прокарано тук различие по същество е правилно... Размяната между търговци и потребители обхваща и плащането на работна заплата, която съставлява главният доход на потребителите... Всички обмени между търговци, т.е. всички продажби, като почнем от производителите или вносителите, през цялата стълбица от междинни процеси на манифактурата и т.н. и се свърши с търговеца на дребно или търговеца износител, могат да бъдат сведени до прехвърляния на капитал. Но прехвърлянията на капитал не предпоставят необходимо и на практика действително не довеждат до това, при голямото количество на обмените да става през време на прехвърлянето действително предаване на банкноти или монети — аз имам предвид материално, а не фиктивно предаване... Общата сума на взаимните обмени между търговци трябва в края на краищата да се определя и ограничава от сумата на обмените между търговци и потребители.» („An inquiry inso the Currency Principle“, London 1844, 34—36 passim).

Ако последното изречение беше нещо изолирано, би могло да се мисли, че Тук само констатира, че съществува известно съотношение между взаимните обмени между търговец и търговец и обмените между търговец и потребител, с други думи, между стойността на целия годишен доход и стойността на капитала, с който се произвежда доходът. Обаче това не е така. Той изрично се присъединява към разбирането на А. Смит. Поради това не е нужна специална критика

на неговата теория за обръщението.

2) Всеки промишлен капитал отначало наведнаж хвърля в обръщение пари за цялата своя основна съставна част, която той след това изтегля обратно само постепенно, в продължение на редица години, посредством продажба на своя годишен продукт. Следователно отначало той хвърля в обръщение повече пари, отколкото изтегля от него. Това се повтаря всеки път при възобновяване на целия капитал *в натура*; това се повтаря всяка година за определен брой предприятия, основните капитали на които трябва да се възобновяват *в натура*; частично това се повтаря при всеки ремонт, при всяко частично възобновяване на основния капитал. Следователно, ако едната страна изтегля от обръщение повече пари, отколкото хвърля в него, другата страна — обратно.

Във всички отрасли на промишлеността, в които производственият период (като различен от работния период) обхваща сравнително дълго време, капиталистическите производители в продължение на този период постоянно хвърлят пари в обръщение отчасти за заплащане на прилаганата работна сила, отчасти за купуване на подлежащи на потребление средства за производство; така се изтеглят от пазара средства за производство пряко, средства за потребление отчасти косвено, чрез работниците, които изразходват своята заплата, отчасти пряко, от самите капиталисти, които по никакъв начин не отсрочват своето потребление, без в същото време тези капиталисти да хвърлят на пазара някакъв еквивалент в стоки. Парите, които те хвърлят в обръщение, през този период служат за превръщане в пари на стокова стойност, включително и на съдържаща се в нея принадлежна стойност. Много важен става този момент при развито капиталистическо производство, при дълговременни предприятия, предприемани от акционерни дружества и т.н., като строеж на железници, канали, докове, крупни градски съоръжения, железни плавателни съдове, дренаж на почвата в големи размери и пр.

3) Докато другите капиталисти — ако не се смята разходът за основен капитал — изтеглят от обръщение повече пари, отколкото са хвърлили в него при купуване на работна сила и оборотни елементи, капиталистите, които произвеждат злато и сребро — ако оставим настрана благородния метал, който служи като суров материал, — хвърлят в обръщение само пари, а изтеглят от него само стоки. Постоянният капитал с изключение на изхабената част, по-голямата част на променливия капитал и цялата принадлежна стойност с изключение може би на съкровището, което се натрупва в собствените им ръце — всичко това се хвърля в обръщение във вид на пари.

4) От една страна, наистина, като стоки се намират в обръщение всевъзможни неща, които не са произведени през дадената година: поземлени участъци, сгради и пр.; по-нататък — продукти, производственият период на които обхваща повече от година: добитък, дървен материал, вино и т.н. По отношение на тези и други явления е важно да се разбере, че освен паричната сума, необходима за непосредствено обръщение, известно количество пари постоянно се намира в потенциално състояние, не функционира, но при получаване на тласък може да започне да функционира. Освен това стойността на такива продукти често постъпва в обръщение на части и постепенно, например стойността на жилищните сгради във вид на наем за редица години.

От друга страна, не всички движения на процеса на възпроизводство зависят от паричното обръщение. Целият производствен процес, щом бъдат набавени неговите елементи, се изключва от обръщение. Освен това целият продукт, непосредствено потребяван от самия производител — било лично, било производствено, към което се отнася и продоволствието на селските работници *в натура*.

И така, паричната маса, посредством която годишният продукт извършва обръщение, вече съществува в обществото, тя е постепенно натрупана. Може би с изключение на златото, което възстановява из-

търканите монети, тя не включва част от новата стойност, която е създадена през текущата година.

Макар на основата само на метално обръщение парите да могат да функционират и като платежно средство и исторически действително са функционирали така, а на тази основа да са се развили кредитната система и определени страни на нейния механизъм, все пак в нашето изложение се приема изключително обръщение на пари от благородни метали, при това пак в най-простата му форма — покупки и продажби в брой.

Тази предпоставка се прави не само по методологически съображения, важноста на които се вижда вече от това, че както Тук и неговата школа, така и техните противници в своите полемики при изследване на банкното обръщение постоянно са бивали принудени да се връщат към хипотезата за чисто метално обръщение. Те са били принудени да правят това *post festum* (буквално: след празника, т.е. напразно. бг.ред.), но при такива обстоятелства са правили това много повърхностно, което е било неизбежно, тъй като изходният пункт е играл така само роля на второстепенно обстоятелство.

Но най-простото разглеждане на паричното обръщение, представено в неговата *първоначална* форма — а тук то е присъщ момент от годишния възпроизводствен процес, — показва:

a) Ако приемем развито капиталистическо производство, следователно господство на системата на наемния труд, паричният капитал очевидно играе главна роля, доколкото той е *форма*, в която се авансира променлив капитал. В степента, в която се развива системата на наемния труд, всеки продукт се превръща в стока, а поради това — с някои важни изключения — трябва изцяло да премине през превръщането в пари като фаза на своето движение. Количеството на намиращите се в обръщение пари трябва да бъде достатъчно за това превръщане на стоките в пари, и по-голямата част от това количество

се доставя във форма на работна заплата, на пари, които са авансирани от промишлените капиталисти като парична форма на променливия капитал за заплащане на работната сила и функционират в ръцете на работниците — в по-голямата си част — само като средство за обръщение (покупателно средство).

Това е пълна противоположност на натуралното стопанство, което е преобладаващо на основата на всяка система на лична зависимост (включително и крепостническа) и в още по-голяма степен на основата на повече или по-малко примитивните общини, безразлично дали последните са свързани с отношение на зависимост и робство или не.

При системата на робство паричният капитал, изразходван за купуване на работна сила, играе ролята на парична форма на основния капитал, който се възстановява само постепенно, след изтичане на активния период на живота на роба. Затова у атиняните печалбата, която робовладелецът извлича непосредствено чрез промишленото използване на своя роб, или косвено, чрез даването на роба под наем на други лица, които прилагат труда му в промишленост (например в минното дело), се е разглеждала просто като лихва (заедно с амортизацията) на авансирания паричен капитал, точно както при капиталистическото производство промишленият капиталист отнася една част от принадлежната стойност плюс изхабяването на основния капитал в сметката лихва и възстановяване на своя основен капитал; както това е правило и за капиталистите, които дават под наем основен капитал (сгради, машини и т.н.). Обикновените домашни роби, независимо от това, дали служат за извършване на необходими услуги, или само за парадирание с разкош, не се вземат тук под внимание, те отговарят на нашата прислуга. Но и системата на робство — доколкото тя е господстваща форма на производствения труд в земеделието, манифактурата, корабоплаването и т.н., както е било в развитите държави на Гърция и в Рим — запазва един елемент на натурално стопанство. Самият пазар за роби постоянно получава попълване на

своята стока — работна сила — посредством война, морско разбойничество и т.н., и това разбойничество на свой ред не се извършва посредством процес на обръщение, а посредством натурално присвояване на чужда работна сила чрез непосредствена физическа принуда. Дори в Съединените щати, след като междинната област между северните щати на наемния труд и южните щати на робството се превърнала в област за развъждане на роби за Юга, където следователно самите роби, хвърляни на пазара за роби, се превърнали в елемент на годишното възпроизводство, това се оказало недостатъчно за по-дълго време и поради това по възможност дълго продължавала африканската търговия с роби за попълване на пазара.

б) Стихийно извършващите се на основата на капиталистическото производство отливи и приливи на парите при обмяната на годишния продукт; едновременните авансирания на основни капитали в цялата величина на тяхната стойност и постепенното, обхващащо многогодишни периоди изтегляне на тяхната стойност от обръщение, следователно постепенното им възстановяване в парична форма посредством ежегодно образуване на съкровище — образуване, по своята същност съвсем различно от онова образуване на съкровище, което става паралелно с него и се основава на ежегодно ново производство на злато; различната продължителност на времето, за което в зависимост от дължината на периодите на производство на стоките, се авансират пари, които следователно трябва предварително да се притежават във форма на съкровище, преди да могат да бъдат изтеглени обратно от обръщение посредством продажба на стоката; различната продължителност на времето, за което се авансират пари, която произтича вече само от различната отдалеченост на мястото на производство от пазара; също така различието във величината и в срока на възвръщане на паричните суми в зависимост от състоянието или относителната величина на производствените запаси в различните предприятия и у различните отделни капиталисти от един и същ производствен отрасъл, следователно различията в сроковете

на закупките на елементи на постоянния капитал — всичко това през годината на възпроизводство; достатъчно е само по пътя на опита да се забележат всички тези различни моменти на стихийно движение и да им се обърне внимание, за да бъдат те планомерно използвани както за механични спомагателни средства на кредитната система, така и за действително улавяне на налични капитали, които могат да бъдат дадени в заем.

Към това се прибавя и различието между такива отрасли, чието производство при иначе нормални условия се извършва непрекъснато в един и същ мащаб, и такива, които в различни периоди на годината прилагат работна сила в различен размер, както е в селското стопанство.

(горе)

ХІІІ. ТЕОРИЯ НА ДЕТЮ ДЬО ТРАСИ ЗА ВЪЗПРОИЗВОДСТВОТО

За пример на обърканото и в същото време претенциозно недомислие на политикономистите при разглеждане на общественото възпроизводство ни служи големият логик Детю дьо Траси (ср. книга I, гл. IV, 2, бележка 3078), към когото дори Рикардо се е отнасял сериозно, наричайки го „твърде виден автор“ („Principles etc.“, p. 333).

Този виден автор дава следните разяснения относно целия обществен процес на възпроизводство и обръщение:

«Ще ме попитат как тези промишлени предприемачи получават такива големи печалби и от кого могат те да ги извличат. Аз отговарям, че те постигат това, като продават всичко произвеждано от тях по-скъпо, отколкото им е струвало производството; и че те продават:

1) един на друг всичко онова, което отива за тяхното потребление, за удовлетворяване на техните потребности и което те заплащат с част от своите печалби;

2) на наемните работници, наемани както от самите тях, така и от капиталистите-рентиери; по този път те получават обратно от тези работници цялата работна заплата на последните, с изключение може би на малки спестявания;

3) на капиталистите-рентиери, които им плащат с част от своя доход, още неизразходван за наеманите непосредствено от тях работници; така че цялата рента, ежегодно плащана от предприемачите на капиталистите-рентиери, по единия или другия от тези пътища се стича обратно у първите» (Destutt de Tracy: „Traité de la volonté et de ses effets“. Paris 1826, p. 239).

1) И така, капиталистите се обогатяват, първо, като се измамват взаимно при обмяната на онази част от принадлежната стойност, която те харчат за лично потребление, или потребяват като доход. Следователно ако тази част от тяхната принадлежна стойност, респективно от тяхната печалба, = 400 ф.ст., то тези 400 ф.ст. се превръщат например в 500 ф.ст. в резултат на това, че всеки съпритежател на тези 400 ф.ст. продава своята част на другия с 25% по-скъпо. Тъй като всички правят това, резултатът е същият, както ако те биха си продавали един на друг по действителната стойност. Само че за обръщението на стокова стойност от 400 ф.ст. им е нужна парична маса от 500 ф.ст., а това изглежда по-скоро като метод на обедняване, отколкото на обогатяване, тъй като те трябва да съхраняват непроизводствено в безполезна форма на средства за обръщение голяма част от своето състояние. Всичко се свежда до това, че капиталистическата класа, въпреки общото номинално повишение на цените на техните стоки, може да разпредели помежду си за свое лично потребление само количество стоки на стойност 400 ф.ст., но че те си доставят взаимно удоволствие да привеждат в обръщение 400 ф.ст. стокова стойност посредством такова количество пари, което е нужно за 500 ф.ст. стокова стойност.

Оставяме съвсем настрана това, че тук е предпоставена „част от техните печалби“ и следователно изобщо запас от стоки, в който е пред-

ставена печалба. Но Детю искаше да ни обясни тъкмо откъде се взема тази печалба. Паричната маса, необходима за нейното обръщение, е съвсем второстепенен въпрос. Стоковата маса, в която е представена печалбата, изглежда да произлиза от това, че капиталистите не само си продават един на друг тази стокова маса, което е вече нещо много хубаво и дълбоко, но че всички те продават един на друг по-скъпо. И така, ние знаем сега един източник за обогатяване на капиталистите. Той се свежда до тайната на „ентшпектор Брезиг“, че голямата бедност произтича от голямата *pauvretè* (бедност. ред.).

2) По-нататък, същите капиталисти продават

«на наемните работници, наемани както от самите тях, така и от капиталистите-рентиери; по този път те получават обратно от тези наемни работници цялата работна заплата на последните, с изключение може би на малки спестявания.»

Връщането при капиталистите на паричния капитал, във формата на който те са авансирани работната заплата на работника, е според господин Детю вторият източник за обогатяване на същите капиталисти.

И така, ако капиталистическата класа е платила на работниците във вид на заплата например 100 ф.ст., а след това същите работници купуват стоки на същата стойност 100 ф.ст., от същата капиталистическа класа и поради това сумата 100 ф.ст., авансирана от капиталистите като купувачи на работна сила, се стича обратно при тях вследствие на това, че са продадени на работниците стоки за 100 ф.ст., то в резултат на това капиталистите се *обогатяват*. От гледна точка на здравия разум изглежда, че капиталистите посредством тази процедура отново притежават 100 ф.ст., които са притежавали преди процедурата. В началото на процедурата те са имали 100 ф.ст. пари, с които те са купили работна сила. Срещу тези 100 ф.ст. пари купеният труд произвежда стоки на стойност, доколкото ние знаем досега, 100 ф.ст. Като продадат на работниците тези 100 ф.ст. в стоки, капи-

талистите получават обратно 100 ф. ст. в пари. Следователно капиталистите отново имат 100 ф.ст. в пари, а работниците — 100 ф.ст. в стока, която е произведена от самите тях. Трудно е да се разбере как биха могли капиталистите да се обогатят от това. Ако 100 ф.ст. в пари не биха се стекли обратно при тях, те би трябвало, първо, да платят на работниците за техния труд 100 ф.ст. в пари и, второ, да им дадат даром продукта на този труд, средства за потребление за 100 ф.ст. Така че възвръщането на парите би могло най-много да обясни защо капиталистите не обедняват вследствие на тази операция, но съвсем не може да обясни защо те се обогатяват от нея.

Друг въпрос е, разбира се, как се оказват при капиталистите тези 100 ф.ст. в пари и защо работниците са принудени да разменят своята работна сила срещу тези 100 ф.ст., вместо сами да произвеждат стоки за своя сметка. Но това е нещо, което за мислители от калибъра на Детю се разбира от само себе си.

Детю сам не е напълно удовлетворен от това решение. Та той не ни е казал, че обогатяването става вследствие на това, че се изразходва парична сума от 100 ф.ст. и след това отново постъпва парична сума от 100 ф.ст., т.е. той не ни е казал, че обогатяването става вследствие на обратния приток на 100 ф.ст. в пари, който показва само защо 100 ф.ст. в пари не се загубват. Той ни е казал, че капиталистите се обогатяват,

«като продават всичко произвеждано от тях по-скъпо, отколкото им е струвало производството.»

И така, капиталистите при своята сделка с работниците трябва да се обогатяват и вследствие на това, че продават на работниците много скъпо. Отлично!

«Те плащат работна заплата... и всичко това се стича обратно у тях вследствие разходите на всички тези хора, които плащат за тях» {за продуктите} «по-скъпо, отколкото те са стрували на тях» {на капиталистите}

«посредством тази работна заплата» (стр. 240).

И така, капиталистите плащат на работниците 100 ф.ст. работна заплата, а после продават на работниците собствения им продукт за 120 ф.ст., така че при капиталистите не само се стичат обратно тези 100 ф.ст., но те още и печелят 20 ф.ст.? Това е невъзможно. Работниците могат да платят само с пари, които са получили във форма на работна заплата. Ако те са получили от капиталистите 100 ф.ст. работна заплата, те могат да купят само за 100 ф.ст., а не за 120 ф.ст. Значи, така работата не излиза. Но има още един път. Работниците купуват от капиталистите стока за 100 ф.ст., но в действителност получават стока на стойност само 80 ф.ст. Поради това те безусловно са измени с 20 ф.ст. А капиталистът безусловно се е обогатил с 20 ф.ст., защото той фактически е платил работната сила 20% под нейната стойност или по околен път е приспаднал от номиналната работна заплата 20 ф.ст.

Капиталистическата класа би достигнала същата цел, ако тя от самото начало плати на работниците работна заплата само от 80 ф.ст., а после им достави срещу тези 80 ф.ст. в пари стокова стойност действително от 80 ф.ст. Това е наглед нормалният път — ако се разглежда цялата капиталистическа класа, — защото според самия господин Детю, работническата класа трябва да получава „достатъчна работна заплата“ (стр. 219), тъй като тази работна заплата трябва да ѝ стигне най-малко да поддържа своето съществуване и своята работоспособност, „да си набавя най-необходимите средства за живот“ (стр. 180). Ако работниците не получават такава достатъчна заплата, това е, според същия Детю, „смъртта на промишлеността“ (стр. 208), следователно, както изглежда, това съвсем не е средство за обогатяване на капиталисти. Но колкото и висока да е работната заплата, плащана от капиталистическата класа на работническата класа, тя има определена стойност, например 80 ф.ст. Следователно, ако капиталистическата класа плаща на работниците 80 ф.ст., тя е длъжна да им достави срещу тези 80 ф.ст. стокова стойност от 80 ф.ст. и поради

това възвръщането на тези 80 ф.ст. не я обогатява. А ако тя им плаща в пари 100 ф.ст. и им продава срещу тези 100 ф.ст. стокова стойност от 80 ф.ст., тя им плаща в пари 25% повече от тяхната нормална работна заплата, но им доставя срещу тези пари 25% по-малко стока.

С други думи: фондът, от който капиталистическата класа изобщо извлича своята печалба, би се образувал посредством приспадане от нормалната работна заплата, посредством заплащане на работната сила под нейната стойност, т.е. под стойността на средствата за живот, необходими за нормално възпроизводство на работната сила във вид на наемни работници. Следователно, ако би се плащала *нормална* работна заплата, което според Детю трябва да става, не би съществувал никъкъв фонд печалба нито за промишлениците, нито за капиталистите-рентиери.

И така господин Детю би трябвало да сведе цялата тайна на обогатяването на капиталистическата класа до следното: посредством *приспадане от работната заплата*. В такъв случай не съществуват други фондове на принадлежна стойност, за които той говори в пункт 1 и 3.

И така, във всички страни, където паричната работна заплата на работниците е сведена до стойността на средствата за потребление, необходими за тяхното съществуване като класа, не би съществувал за капиталистите нито фонд потребление, нито фонд натрупване, следователно не би съществувал и фонд за съществуване на капиталистическата класа, а следователно не би съществувала и капиталистическа класа. А при това така би било според Детю във всички богати, развити страни на старата цивилизация, защото тук

«в нашите пуснали стари корени общества, фондът, от който се покрива работната заплата ... е почти постоянна величина» (стр. 202).

И при отбива от работната заплата обогатяването на капиталистите произтича не от това, че те първо плащат на работника 100 ф.ст. в пари, а после му доставят срещу тези 100 ф.ст. в пари 80 ф.ст. в сто-

ки — следователно стока за 80 ф.ст. всъщност се привежда в обръщение посредством парична сума от 100 ф.ст., 25% по-голяма, — а от това, че капиталистът присвоява от продукта на работника не само принадлежната стойност, — онази част от продукта, в която се изразява принадлежната стойност, — но и 25% от онази част на продукта, която във форма на работна заплата би трябвало да се падне на работника. По такъв нелеп начин, както си представя нещата Детю, капиталистическата класа не би спечелила абсолютно нищо. Тя плаща на работниците 100 ф.ст. като работна заплата и срещу тези 100 ф.ст. връща на работника от собствения му продукт 80 ф.ст. стокова стойност. Но при следващата операция тя пак трябва да авансира за същата процедура 100 ф.ст. Следователно тя си прави само *безполезно удоволствие* да авансира 100 ф.ст. в пари и да доставя срещу тях 80 ф.ст. в стоки, вместо да авансира 80 ф.ст. в пари и да доставя срещу тях 80 ф.ст. в стоки. Т.е. тя без всякаква полза постоянно авансира за обръщението на своя променлив капитал 25% по-голям паричен капитал, което е съвсем странен начин на обогатяване.

3) Най-после, капиталистическата класа продава

«на капиталистите-рентиери, които ѝ плащат с част от своя доход, още неизразходван за наеманите непосредствено от тях работници; така че цялата рента, плащана всяка годна от капиталистическата класа на капиталистите-рентиери, по единия или другия от тези пътища се стича обратно при нея.»

По-рано ние видяхме, че промишлените капиталисти

«заплащат с част от своите печалби цялата част от своето потребление, предназначена за удовлетворяване на техните потребности.»

И така, да приемем, че техните печалби = 200 ф.ст. Нека например те употребяват 100 ф.ст. за своето индивидуално потребление. Но останалата половина = 100 ф.ст. принадлежи не на тях, а на капиталистите-рентиери, т.е. на получателите на поземлена рента и на ка-

питалистите, които дават в заем под лихва. И така, промишлените капиталисти трябва да плащат на тези приятели 100 ф.ст. в пари. От тези пари на капиталистите-рентиери са нужни, да кажем, 80 ф.ст. за собственото им потребление и 20 ф.ст. за наемане на прислуга и пр. И така, с тези 80 ф.ст. те купуват средства за потребление от промишлените капиталисти. С това от последните се отделя продукт от 80 ф.ст., но в същото време при тях се стичат обратно 80 ф.ст. в пари, или $\frac{4}{5}$ от онези 100 ф.ст., които те са платили на капиталистите-рентиери под името рента, лихва и пр. По-нататък, прислугата, непосредствените наемни работници на капиталистите-рентиери, са получили от своите господари 20 ф.ст. С тях те също купуват от промишлените капиталисти средства за потребление за 20 ф.ст. Така, докато от тези капиталисти се отделя продукт за 20 ф.ст., у тях се стичат обратно 20 ф.ст. в пари, или последната пета от онези 100 ф.ст. в пари, които те са платили на капиталистите-рентиери като рента, лихва и пр.

В края на сделката 100 ф.ст. в пари, които промишлените капиталисти са дали на капиталистите-рентиери за заплащане на рента, лихва и т.н., са се върнали у тях, докато половината от техния принадлеен продукт = 100 ф.ст. е преминал от техните ръце в потребителния фонд на капиталистите-рентиери.

И така, за въпроса, който тук се разглежда, е явно съвсем излишно да се въвежда в един или друг вид разделението на тези 100 ф.ст. между капиталистите-рентиери и техните непосредствени наемни работници. Работата е проста: техните ренти, лихви, накратко, делът, който им се пада от принадлежната стойност = 200 ф.ст., им се плаща от промишлените капиталисти в пари, във вид на 100 ф.ст. С тези 100 ф.ст. те пряко или косвено купуват средства за потребление от промишлените капиталисти. Следователно те им плащат обратно 100 ф.ст. в пари и вземат от тях за 100 ф.ст. средства за потребление.

Така става възвръщане на 100 ф.ст. в пари, платени от промишлени-

те капиталисти на капиталистите-рентиери. Представлява ли това връщане на пари средство за обогатяване на промишлените капиталисти, както фантазира Детю? Преди сделката те са имали стойностна сума от 200 ф.ст. — 100 ф.ст. в пари, 100 ф.ст. в средства за потребление. След сделката те имат само половината от първоначалната стойностна сума. Те отново имат тези 100 ф.ст. в пари, но те са загубили тези 100 ф.ст. в средства за потребление, които са преминали в ръцете на капиталистите-рентиери. Следователно те са станали не със 100 ф.ст. по-богати, а със 100 ф.ст. по-бедни. Ако те вместо по такъв околен път — първо да платят 100 ф.ст. в пари, а после да получат тези 100 ф.ст. пари обратно като заплащане на средства за потребление за 100 ф.ст — биха платили направо рента, лихва и т.н. в натуралната форма на своя продукт, при тях не биха се върнали от обръщение никакви 100 ф.ст. в пари, защото те не биха хвърлили в обръщение никакви 100 ф.ст. в пари. По пътя на натуралното заплащане работата би изглеждала просто така, че те биха задържали за себе си едната половина от принадлежния продукт на стойност 200 ф.ст., а другата половина биха предали без еквивалент на капиталистите-рентиери. Дори Детю не би почувствувал изкушението да обяви това за средство за обогатяване.

Разбира се, земята и капиталът, които промишлените капиталисти са заели от капиталистите-рентиери и за които те трябва да платят на последните част от принадлежната стойност във форма на поземлена рента, лихва и т.н., са им носили печалба, защото те са едно от условията за производство както на продукта изобщо, така и на онази част от продукта, която е принадлежен продукт, или в която се изразява принадлежната стойност. Тази печалба произтича от използване на взети под наем и в заем земя и капитал, а не от цената, която се плаща за тях. Напротив, тази цена е отбив от печалбата. Иначе би трябвало да се твърди, че промишлените капиталисти биха станали не по-богати, а по-бедни, ако те биха могли да задържат за себе си и втората половина от принадлежната стойност, вместо да я дават на други. Но та-

кава бъркотия се получава, когато явления на обръщението, като например обратния приток на пари, се смесват с разпределението на продукта, което само зависи от подобни явления на обръщението.

И все пак същият този Детю е толкова хитроумен, че бележи:

«Откъде идват доходите на тези неработещи хора? Не идват ли те от рентата, която им плащат от своята печалба хората, които поставят капиталите на първите в действие, т.е. хората, които от фонда на първите плащат труд, произвеждащ повече, отколкото той струва, с една дума — промишлениците? Ето защо, за да открием източника на всяко богатство, винаги трябва да се връщаме към тях. Те са, които в действителност хранят работниците, наемани от първите» (стр. 246).

И така, плащането на тази рента и т.н. сега е отбив от печалбата на промишлениците. Преди тя беше за тях средство за обогатяване.

Но за нашия Детю все пак остава едно утешение. Тези храбри промишленици се отнасят с капиталистите-рентиери така, както първите с работниците. Те им продават всички стоки по-скъпо, например с 20%. Тук са възможни два случая. Рентиерите освен 100-те ф.ст., които ежегодно получават от промишлениците, имат и други парични средства или нямат такива. В първия случай промишлениците им продават своите стоки на стойност 100 ф.ст. по цена, да кажем, 120 ф.ст. Следователно при продажбата на стоките у тях се връщат не само онези 100 ф.ст., които те са платили на рентиерите, но освен това идват още 20 ф.ст., които съставляват за тях действително нова стойност. Как изглежда сега сметката? Те са дали даром стоки за 100 ф.ст., тъй като онези 100 ф.ст., с които отчасти са им заплатили, са били техни собствени пари. И така, тяхната собствена стока им е платена с техните собствени пари. Значи — 100 ф.ст. загуба. Но те са получили освен това 20 ф.ст. като излишък на цената над стойността. Значи — 20 ф.ст. печалба; при 100 ф.ст. загуба ще се получат 80 ф.ст. загуба — пак няма да бъде плюс, а минус. Измамата, извършена спрямо рентиерите, е намалила загубата на промишлениците, но

от това загубата на богатство не се е превърнала за тях в средство за обогатяване. Но такъв метод не може да се прилага дълго време, тъй като рентниерите не могат всяка година да плащат 120 ф.ст. в пари, ако те получават годишно само 100 ф.ст. в пари.

И така, другият метод: промишлениците продават стоки на стойност 80 ф.ст. срещу онези 100 ф.ст. в пари, които те са платили на рентниерите. В този случай, както и преди, те дават даром 80 ф.ст. във форма на рента, лихва и т.н. С такава измама те са намалили своята дан към рентниерите, но тя съществува както преди, и според същата тази теория, според която цените зависят от добрата воля на продавачите, рентниерите вместо предишните 100 ф.ст. могат да искат за напред 120 ф.ст. рента, лихви и т.н. за своята земя и капитал.

Това блестящо изследване е напълно достойно за дълбокия мислител, който на една страница преписва от А. Смит, че

«трудът е източник на всяко богатство» (стр. 242),

че промишлените капиталисти

«прилагат своя капитал, за да плащат труд, който го възпроизвежда с печалба» (стр 246),

а на следващата страница прави извод, че тези промишлени капиталисти

«хранят всички останали хора, че само те увеличават общественото имущество и създават всички наши средства за наслаждение» (стр. 242),

че не работниците хранят капиталистите, а капиталистите работниците, и то на великолепно основание, че парите, с които се плаща на работниците, не остават в техни ръце, а постоянно се връщат у капиталистите за заплащане на произведените от работниците стоки.

«Те получават само с едната ръка, а с другата дават обратно. Следователно тяхното потребление трябва да се разглежда като създадено от

онези, които ги наемат» (стр. 235).

След това изчерпателно изложение на начина, по който общественото възпроизводство и потребление зависят от паричното обръщение, Детю продължава:

«Ето кое дава завършеност на това *perpetuum mobile* на богатството — движение, което, макар и зле разбрано» (*mal compris* — вярно!), «с право се нарича обръщение; защото то действително представлява оборот и постоянно се възвръща към своя изходен пункт. Този пункт е пунктът, в които се извършва производството» (стр. 239—240).

Детю, този „твърде виден автор“, член на Френския институт и на Философското дружество във Филаделфия и действително в известна степен светило сред вулгарните икономисти, в заключение моли читателите да се удивят от чудната яснота, с която той е изобразил хода на обществения процес, от поток от светлина, който той е хвърлил върху предмета, и проявява дори такава снизходителност, че съобщава на читателя откъде идва цялата тази светлина. Това трябва да бъде приведено в оригинал:

«On remarquera, j'espère, combien cette manière de considérer la consommation de nos richesses est concordante avec tout ce que nous avons dit a propos de leur production, et de leur distribution; et en même temps quelle clarté elle répand sur toute la marche de la société. D'où viennent cet accord et cette lucidité? De ce que nous avons rencontré la vérité. Cela appelle l'effet de ces miroirs où les objets se peignent nettement et dans leurs justes proportions, quand on est placé dans leur vrai point de vue, et où tout paraît confus et déstini, quand on en est trop près ou trop loin» (стр. 242,243) [*55a](#).

Violà le crétinisme bourgeois dans toute sa béatitude! [*55b](#)

НАТРУПВАНЕ И РАЗШИРЕНО ВЪЗПРОИЗВОДСТВО

В том I бе показано как става натрупването при отделния капиталист. Вследствие превръщане на стоковия капитал в пари превръща се в пари и принадлежният продукт, представляващ принадлежната стойност, превърната по този начин в пари, капиталистът отново превръща в добавъчни натурални елементи на своя производствен капитал. При следващото обръщение на производството увеличеният капитал доставя увеличено количество продукт. Но това, което става с индивидуалния капитал, трябва да се прояви и в цялото годишно възпроизводство, точно както видяхме при разглеждане на простото възпроизводство, че — при индивидуалния капитал — последователното утаяване на неговите изхабени основни съставни части във вид на пари, натрупвани като съкровище, намира израз и в годишното обществено възпроизводство.

Ако един индивидуален капитал = $400_c + 100_v$, а годишната принадлежна стойност = 100, то стоковият продукт = $400_c + 100_v + 100_m$. Тези 600 се превръщат в пари. От тези пари 400_c отново се превръщат в натурална форма на постоянен капитал, 100_v — в работна сила и ако цялата принадлежна стойност се натрупва, свръх това 100_m , се превръщат в добавъчен постоянен капитал, чрез обмяна срещу натурални елементи на производствения капитал. При това се предполага:

1) че при дадените технически условия тази сума е достатъчна както за увеличаване на функциониращия постоянен капитал, така и за създаване на ново промишлено предприятие. Но може да се случи и така, че да е необходимо за много по-дълго време да се превръща принадлежна стойност в пари и да се натрупват тези пари във вид на съкровище, преди да се осъществи този процес, следователно да започне действително натрупване, разширено възпроизводство.

2) Предпоставя се, че всъщност още преди това се е извършило разширение на производството: за да могат парите (натрупаната във вид на пари принадлежна стойност) да бъдат превърнати в елементи на производствения капитал, тези елементи трябва вече да се продават на пазара като стоки; при това няма да се получи никаква разлика, ако те не се купуват във вид на готови стоки, а се изработват по поръчка. Те се заплащат едва след като бъдат получени и във всеки случай след като по отношение на тях вече се е извършило действително възпроизводство в разширена величина, станало е разширение на нормалния дотогава размер на производството. Те е трябвало да съществуват потенциално, т.е. в своите елементи, тъй като за да бъдат те действително произведени, е бил нужен само тласък на поръчката, т.е. предшестващото съществуването на стоката нейна покупка и нейната антиципирана (*очаквана, предварителна, заложена. бг.ред*) продажба. При това положение парите на едната страна предизвикват разширено възпроизводство на другата страна, защото възможност за разширено възпроизводство съществува и без парите, тъй като парите сами по себе си не са елемент на действителното възпроизводство.

Ако например капиталист *A* в продължение на една или няколко години продава произвежданите последователно от него количества стоков продукт, с това той последователно превръща в пари и онази част от стоковия продукт, която е носител на принадлежна стойност — принадлежния продукт, — следователно превръща в пари самата принадлежна стойност, произведена от него в стокова форма, малко по малко натрупва пари и по този начин образува нов потенциален паричен капитал; потенциален поради неговата способност и предназначение да бъде превърнат в елементи на производствен капитал. А фактически капиталистът натрупва само просто съкровище, което не представлява елемент на действителното възпроизводство. При това неговата дейност се състои отначало само в последователно извличане от обръщение на извършващи обръщение пари, при което, раз-

бира се, не е изключена възможността самите извършващи обръщение пари, които той по такъв начин държи под ключ, преди да попаднат в обръщението, да са били част от друго съкровище. Това съкровище на капиталист *A*, което потенциално е нов паричен капитал, не е добавъчно обществено богатство, както ако тези пари биха били изразходвани за средства за потребление. Но пари, изтеглени от обръщение, следователно такива, които преди това се намират в него, преди това може да са лежали вече веднъж като съставна част на съкровище или да са били парична форма на работна заплата; те са могли да служат за превръщане в пари на средства за производство или други стоки, за обръщение на постоянна капиталова част или доход на някой капиталист. Те не са ново богатство, също както пари, разглеждани от гледна точка на простото стоково обръщение, не са носител не само на своята налична, но и на десетократната си стойност поради това, че са извършили десет оборота на ден, реализирали са десет различни стокови стойности. Стоките съществуват без парите, и последните сами остават същото, което са (или поради изхабяване стават още по-малко), при един оборот или при десет. Само в производството на злато е създадено ново богатство (потенциални пари), доколкото златният продукт съдържа в себе си принадлеен продукт, който е носител на принадлежна стойност, и само доколкото целият нов паричен продукт встъпва в обръщение, той увеличава паричния материал на потенциалните нови парични капитали.

Макар че не е добавъчно ново обществено богатство, тази натрупана във форма на пари принадлежна стойност е нов потенциален паричен капитал вследствие на функцията, за която тя се натрупва. (Понататък ще видим, че нов паричен капитал може да възникне и по друг път освен чрез постепенно превръщане на принадлежна стойност в пари).

Пари се изтеглят от обръщение и се натрупват във вид на съкровище посредством продажба на стока, без да следва покупка. Следователно, ако си представим, че тази операция има всеобщ характер, то на

първ поглед не може да се разбере откъде ще се вземат купувачи, тъй като в този процес — а трябва да си го представяме всеобщ, защото всеки индивидуален капитал може да се намира в стадий на натрупване — всеки иска да продава, за да натрупва съкровище, никой не иска да купува.

Ако си представим, че процесът на обръщение между различни части на годишното възпроизводство протича по права линия — което е невярно, тъй като с малки изключения той винаги се състои от взаимно противоположни движения, — би трябвало да се почне от производителя на злато (съответно на сребро), който купува, без да продава, и да се приеме, че всички други продават на него. В такъв случай целият годишен обществен принадлеен продукт (който е носител на цялата принадлеена стойност) би преминал при него, а всички други капиталисти биха разпределили *пропорционално* помежду си неговия принадлеен продукт, който по природа съществува във вид на пари, представлява естествено въплъщение в злато на неговата принадлеена стойност; защото частта от продукта на производителя на злато, която трябва да възстанови неговия функциониращ капитал, е вече свързана и използвана по съответен начин. Произведената във вид на злато принадлеена стойност на производителя на злато би била в такъв случай единственият фонд, от който всички останали капиталисти биха получавали материал за превръщане на своя годишен принадлеен продукт в пари. Следователно по величина на стойността тя би трябвало да бъде равна на цялата обществена годишна принадлеена стойност, която тепърва трябва да се превърне в какавида — във форма на съкровище. Така нелепи, тези предпоставки не биха ни помогнали в нищо освен това, че биха обяснили възможността за всеобщо едновременно образуване на съкровища, при което самото възпроизводство, с изключение на възпроизводството у производителите на злато, не би направило нито крачка по-нататък.

Преди да разрешим това привидно затруднение, трябва да разграничим: натрупване в I подразделение (производство на средства за

производство) и във II подразделение (производство на средства за потребление). Започваме с I подразделение.

(горе)

I. НАТРУПВАНЕ В I ПОДРАЗДЕЛЕНИЕ

1) ОБРАЗУВАНЕ НА СЪКРОВИЩЕ

Ясно е, че както капиталите, вложени в многобройните промишлени отрасли, съставляващи I подразделение, така и различните индивидуални капитали във всеки от тези промишлени отрасли, в зависимост от тяхната възраст, т.е. от продължителността на тяхното изтекло вече функциониране — оставяме съвсем настрана тяхната величина, техническите условия, пазарните условия и т.н. — се намират на различни стъпала на процеса в последователното превръщане от принадлежна стойност в потенциален паричен капитал, за която и от двете форми на разширяване на производството да послужи впоследствие този паричен капитал: за увеличаване на функциониращия капитал или за създаване на нови промишлени предприятия. Поради това една част от капиталистите постоянно превръща своя потенциален паричен капитал, нараснал до съответна величина, в производствен капитал, т.е. с парите, натрупани чрез превръщане на принадлежната стойност в пари, купува средства за производство, добавъчни елементи на постоянния капитал; докато друга част от капиталистите е още заета с натрупване на своя потенциален паричен капитал. Следователно тези две категории капиталисти си противостоят една на друга: едните като купувачи, другите като продавачи, и при това всеки, принадлежащ към една от двете категории, се явява изключително в една от тези роли.

Например *A* продава на *B* (който може да представлява повече от един купувач) 600 ($=400_c+100_v+100_m$). Той е продал стоки за 600 срещу 600 в пари, 100 от които са принадлежна стойност; тези 100 той изтегля от обръщение, трупа ги като пари; но тези 100 са само парич-

на форма на принадлежния продукт, който е бил носител на стойност от 100. Образуването на съкровище изобщо не е производство, а следователно преди всичко не е и прираст на производство. При него дейността на капиталиста се състои изключително в това, че изтегля от обръщение, задържа у себе си и запазва неприкосновени парите, получени от продажба на принадлежен продукт от 100. Тази операция става не само у A , а в множество пунктове по периферията на обръщение у други капиталисти: A , A' , A'' , всички те със същото усърдие работят над такъв вид образуване на съкровище. Тези многобройни пунктове, в които се изтеглят пари от обръщение и се натрупват във вид на многобройни индивидуални съкровища, съответно във вид на потенциални парични капитали, изглеждат също така като многобройни препятствия за обръщението, защото те имобилизират парите и за по-дълго или по-кратко време ги лишават от способност да извършват обръщение. Но трябва да имаме предвид, че образуване на съкровища става още при простото стоково обръщение, дълго преди това обръщение да започне движение на основата на капиталистическо стоково производство; количеството на парите, които се намират в обществото, винаги е по-голямо от онази част на парите, която се намира в активно обръщение, макар че тази последната в зависимост от обстоятелствата ту се увеличава, ту намалява. Тук ние пак срещаме също такива съкровища и също такова образуване на съкровища, но сега вече като момент, присъщ на капиталистическия производствен процес.

Разбираемо е удоволствието, когато при кредитната система всички тези потенциални капитали в резултат на тяхната концентрация в ръцете на банки и т.н. стават капитал, с който може да се разполага, „*loanable capital*“ (заемен капитал. ред.), паричен капитал, при това вече не пасивен, не музика на бъдещето, а активен, разрастващ се капитал.

Но A създава съкровище само доколкото той — по отношение на своя принадлежен продукт — действа само като продавач, без да бъде

след това купувач. Следователно неговото последователно производство на принадлеен продукт — носителя на неговата принадлежна стойност, която трябва да бъде превърната в пари — е предпоставка за образуване на неговото съкровище. В дадения случай, където разглеждаме обръщението само в пределите на I подразделение, натуралната форма на принадлежния продукт, както и на целия продукт, част от който е принадлежния продукт, е натурална форма на един от елементите на постоянния капитал на I, т.е. принадлежи към категорията на средствата за производство на средства за производство. Какво се получава от това, т.е. за каква функция служат те в ръцете на купувачите B, B', B'' и т.н. ще видим ей сега.

Но преди всичко трябва да запомним следното: Макар A срещу своята принадлежна стойност да изтегля пари от обръщение и да ги трупа като съкровище, той, от друга страна, хвърля в обръщение стоки, без да изтегля срещу тях други стоки, вследствие на което B, B', B'' и т.н. на свой ред могат да внасят в обръщение пари и срещу тях да изтеглят от него само стока. В дадения случай тази стока и по своята натурална форма, и по своето предназначение влиза като основен или оборотен елемент в постоянния капитал на B, B', B'' и т. н. За последното ще говорим по-подробно, когато ще имаме работа с купувачи на принадлежния продукт, с B, B', B'' и т.н.

Между другото ще отбележим тук следното. Както и преди, при изследване на простото възпроизводство, ние тук отново откриваме, че обмяната на различните съставни части на годишния продукт, т.е. тяхното обръщение (което трябва да обхваща в същото време и възпроизводство на капитала и при това неговото възстановяване в различните му определени форми на постоянен, променлив, основен, оборотен паричен капитал, стоков капитал), по никакъв начин не предпоставя само покупка на стока, допълвана от следваща я продажба, или продажба, допълвана от следваща я покупка, така че фактически да става само размяна на една стока срещу друга, както

приема политическата икономия, именно фритредерската школа от времето на физиократите и Адам Смит. Ние знаем, че основният капитал, след като е направен разход за него, не се възобновява през цялото време на своето функциониране, а продължава да действа в старата форма, докато неговата стойност постепенно се утаява във вид на пари. Ние видяхме, че периодичното възобновяване на основната съставна част на капитала Π_c , а цялата капиталова стойност Π_c се обменя срещу елементи на стойност $I_{(v+m)}$ предпоставя, от една страна, *само покупка* на основната част на Π_c , която се превръща от парична в натурална форма, при което на тази покупка съответства само продажба на I_m ; от друга страна, то предполага *само продажба* от страна на Π_c , продажба на онази основна част от неговата стойност (стойността на изхабената част), която се утаява във вид на пари, при което на тази продажба съответства само покупка от I_m . За да се извършва тук обмяната нормално, необходимо е да се приеме, че простата покупка от страна на Π_c по величина на стойността е равна на простата продажба от страна на Π_c и също така, че простата продажба от I_m на Π_c , **част 1**, е равна на проста покупка от Π_c , **част 2** (стр. 440) (*виж този том, стр. 488—489, книжен вариант. ред.*) Иначе простото възпроизводство ще бъде нарушено; простата покупка на едната страна трябва да се покрива от проста продажба на другата страна. Точно така тук е необходимо да се приеме, че простата продажба на частта от I_m , която образува съкровище за A, A', A'' , се уравновесява от простата покупка на част от I_m от страна на B, B', B'' , които превръщат своето съкровище в елементи на допълнителен производствен капитал.

Доколкото равновесието се възстановява чрез това, че купувачът се явява впоследствие като продавач за същата стойностна сума и обратно, дотолкова става връщане на парите при онази страна, която ги е авансирала при покупката и която е продала, преди да купи отново. Но действителното равновесие при самата стокова обмяна, обмяната

на различните части на годишния продукт, зависи от равенството на стойността на взаимно обменяните стоки.

Но доколкото стават само едностранни обмени, маса прости покупки, от една страна, маса прости продажби, от друга — а ние видяхме, че нормалната обмяна на годишния продукт на капиталистическа основа определя такива едностранни метаморфози, — дотолкова равновесието се осъществява само при предпоставката, че стойностната сума на едностранните покупки и стойностната сума на едностранните продажби се покриват. Фактът, че стоковото производство изразява общата форма на капиталистическото производство, вече включва в себе си ролята, която парите играят в него не само като средство за обръщение, но и като паричен капитал, и създава известни, свойствени на този начин на производство условия на нормалната обмяна, следователно на нормалния ход на възпроизводството, както на простото, така и в разширена степен — условия, които се превръщат в също така многобройни условия за ненормален ход на възпроизводството, в също така *многобройни възможности за кризи*, тъй като самото равновесие — при **стихийния характер** на това производство — е случайност.

Ние видяхме също, че при обмяната на I_v срещу съответна стойностна сума на II_c , наистина за II_c в края на краищата се извършва възстановяване на стока на II чрез равна стойностна сума на стока на I , че следователно съвкупният капиталист на II подразделение впоследствие допълва тук продажбата на собствената стока с покупка на стока на I на същата стойностна сума. Такова възстановяване става; обаче между самите капиталисти от I и II подразделение в тази обмяна на техните стоки не става размяна, II_c продава своите стоки на работниците от I подразделение; последните му противостоят едностранно като купувачи на стоки, а II_c противостои на работниците едностранно като продавач на стоки; с парите, получени по такъв начин, II_c противостои на съвкупния капиталист от I подразделение едностранно като

купувач на стоки, а I едностранно му противостои като продавач на стоки на сума I_v . Само посредством тази продажба на стоки I подразделение в края на краищата възпроизвежда своя променлив капитал отново във форма на паричен капитал. Ако капиталът от I противостои на капитала от II едностранно като продавач на стока на сума I_v , на работниците от I подразделение той противостои едностранно като купувач на стоки, който купува тяхната работна сила; и ако работниците от I подразделение противостоят на капиталиста от II едностранно като купувачи на стока (именно като купувачи на средства за живот), то на капиталиста от I те противостоят едностранно като продавачи на стока, именно като продавачи на своята работна сила.

Постоянното предлагане на работна сила от страна на работниците в I подразделение, обратното превръщане на една част от стоковия капитал на I в парична форма на променливия капитал на I, възстановяването на една част от стоковия капитал на II с натуралните елементи на постоянния капитал II_c — всички тези необходими предпоставки на възпроизводството взаимно зависят една от друга, но са и зависими от един много сложен процес, който съдържа в себе си три процеса на обръщение, извършващи се независимо един от друг, но преплитачи се помежду си. Самата сложност на процеса дава също така многобройни основания за неговия ненормален ход.

(горе)

2) ДОБАВЪЧНИЯТ ПОСТОЯНЕН КАПИТАЛ

Принаденият продукт, носителят на принадена стойност, не струва нищо на неговите присвоители, на капиталистите от I подразделение. Не е нужно те да авансират в никаква форма нито пари, нито стоки, за да го получат. Авансът (*avance*) още у физиократите е всеобща форма на стойността, овеществена в елементи на производствен капитал. Следователно те авансират само своя постоянен и променлив капитал. Със своя труд работникът не само им запазва постоянния капитал, той не само възстановява тяхната променлива капиталова

стойност посредством съответстваща новосъздадена стойностна част във форма на стока; чрез своя принадлеен труд той освен това им доставя принадлена стойност, съществуваща във форма на принадлеен продукт. Продавайки последователно този принадлеен продукт, те образуват съкровище, добавъчен потенциален паричен капитал. В разглеждания тук случай този принадлеен продукт от самото начало се състои от средства за производство на средства за производство. Едва в ръцете на B , B' , B'' и т. н. (I) този принадлеен продукт функционира като добавъчен постоянен капитал; но потенциално той е такъв, преди да бъде продаден, още в ръцете на натрупвачите на съкровище A , A' , A'' (I). Докато разглеждаме само стойностния размер на възпроизводството на страната на I, ние се намираме още в пределите на простото възпроизводство, защото никакъв добавъчен капитал не е приведен в движение, за да създаде този потенциален, добавъчен постоянен капитал (принадения продукт), не е приведено в движение и по-голямо количество принадлеен труд освен онова, което е било изразходвано на основата на простото възпроизводство. Разликата се изразява тук само във форма на приложен добавъчен труд, в конкретната природа на неговия специфичен полезен характер. Той е изразходван за средства за производство за I_c вместо за II_c , за средства за производство на средства за производство, а не за средства за производство на средства за потребление. При простото възпроизводство се прие, че цялата принадлена стойност на I подразделение се изразходва като доход, следователно за стоки на II подразделение; следователно тя се състоеше само от такива средства за производство, които трябваше да възстановят постоянния капитал II_c в неговата натурална форма. Следователно, за да се премине от просто към разширено възпроизводство, производството на подразделение I трябва да бъде в състояние да създава по-малко елементи на постоянния капитал за II подразделение, но в същата степен повече за I подразделение. Този преход, който не винаги се извършва без затруднение, се улеснява от факта, че някои продукти на I подразделение могат да служат като средства за производство в двете подраз-

деления.

От това следва — ако разглеждаме въпроса само откъм стойностната величина, — че в рамките на простото възпроизводство се създава материалният субстрат на разширеното възпроизводство. Той е просто принадлежният труд на работниците от I подразделение, изразходван непосредствено за производство на средства за производство, за създаване на потенциален добавъчен капитал на I подразделение. Следователно образуването на потенциален добавъчен паричен капитал на страната на A, A', A'' (I) — чрез последователна продажба на техния принадлеен продукт, който се образува без какъвто и да било капиталистически разход на пари — изразява тук просто парична форма на допълнително произведени средства за производство I.

И така, производството на потенциален добавъчен капитал в нашия случай (защото както ще видим, той може да се образува и съвсем иначе) не изразява нищо друго освен явление на самия производствен процес: производство (в определена форма) на елементи на производствения капитал.

Следователно производството на добавъчен потенциален паричен капитал в голям мащаб — в множество пунктове на периферията на обръщението — не е нищо друго освен резултат и израз на многостранно производство на потенциален добавъчен производствен капитал, самото възникване на който не предполага никакви добавъчни парични разходи от страна на промишлените капиталисти.

Последователното превръщане на този потенциален добавъчен производствен капитал в потенциален паричен капитал (съкровище) от страна на A, A', A'' и т.н. (I), което зависи от последователната продажба на техния принадлеен продукт — следователно от повтаряна едностранна продажба на стока без допълваща я покупка, — се извършва посредством повтаряно изтегляне на пари от обръщение и съот-

ветстващо на него образуване на съкровище. Това образуване на съкровище — с изключение на случая, когато купувач е производителят на злато — съвсем не предпоставя добавъчно богатство във вид на благородни метали, а само изменение на функцията на намиращите се дотогава в обръщение пари. До този момент те са функционирали като средство за обръщение, сега те функционират като съкровище, като образуващ се потенциално нов паричен капитал. Следователно образуването на добавъчен паричен капитал и количеството на намиращия се в страната благороден метал не стоят в причинна връзка помежду си.

От това по-нататък следва: колкото по-голям е производственият капитал, който вече функционира в дадена страна (като се смята и присъединяваната към него работна сила, производителка на принадлежния продукт), колкото по-развита е производителната сила на труда, а с това и техническите средства за бързо разширяване на производството на средства за производство и следователно колкото по-голяма е и масата на принадлежния продукт както по стойност, така и по количество на потребителни стойности, в които той е изразен, толкова по-големи са:

- 1) потенциално добавъчният производствен капитал във форма на принадлежен продукт в ръцете на A , A' , A'' и т. н. и
- 2) масата на този принадлежен продукт, превърнат в пари, следователно на потенциално допълнителния паричен капитал в ръцете на A , A' , A'' . Следователно, ако например Фулертън не иска и да чуе за свръхпроизводство в обикновения смисъл, но признава свръхпроизводство на капитал, именно на паричен капитал, това още веднъж доказва, че дори най-добрите буржоазни икономисти разбират крайно малко от механизма на своята система.

Ако принадлежният продукт, непосредствено произвеждан и присвояван от капиталистите A , A' , A'' (I), представлява реалната база на нат-

рупване на капитал, т.е. на разширено възпроизводство, макар че той ще функционира активно в тази роля едва в ръцете на ***B, B', B''*** и т.н. (I) — то, напротив, в своя паричен пашкул — като съкровище и само постепенно образуващ се потенциален паричен капитал той е абсолютно непроизводствен, движи се в тази форма паралелно на производствения процес, лежи обаче вън от него. Той е мъртъв товар (*dead weight*) на капиталистическото производство. Жаждата да се използва тази принадлежна стойност, натрупвана във форма на съкровище във вид на потенциален паричен капитал, за да се получава печалба и доход, намира удовлетворение в кредитната система и в „хартийките“ (*ценни книжа като акции, облигации и т.н. ред.*). По този път паричният капитал в друга форма придобива грамадно влияние върху хода и мощното развитие на капиталистическата производствена система.

Количеството на принадлежния продукт, превърнат в потенциален паричен капитал, ще бъде толкова по-голямо, колкото по-голяма е била общата сума на вече функциониращия капитал, от функционирането на който е произлязъл този продукт. Но при абсолютното увеличение на размерите на възпроизвеждания всяка година потенциален паричен капитал става по-лесно и неговото разделяне, така че той може по-скоро да бъде вложен в отделно предприятие, намиращо се в ръцете било на същия капиталист или на друг (например членове на неговото семейство при делба на наследство и т.н.). Разделяне на паричен капитал означава тук, че той се отделя напълно от първоначалния капитал, за да бъде вложен като нов паричен капитал в ново самостоятелно предприятие.

Ако продавачите на принадлежния продукт ***A, A', A''*** и т. н. (I) са го получили като непосредствен резултат на производствения процес, който освен необходимото и при просто възпроизводство авансиране за постоянен и променлив капитал не предполага по-нататъшни актове на обръщение; ако те освен това създават по този начин реална база на възпроизводство в разширен мащаб и действително произ-

веждат потенциално добавъчен капитал, то, напротив, положението на B, B', B'' и т.н. (I) е друго. 1) Едва в техните ръце принадлежният продукт на A, A', A'' и т.н. ще функционира активно като добавъчен постоянен капитал (другия елемент на производствения капитал, добавъчната работна сила, следователно добавъчния променлив капитал, засега оставяме настрана); 2) за да попадне принадлежният продукт в техни ръце, необходим е акт на обръщение, те трябва да купят принадлежния продукт.

Към пункт 1) тук трябва да отбележим, че голяма част от принадлежния продукт (от потенциално добавъчния постоянен капитал), произведен от A, A', A'' (I), наистина е произведена през текущата година, но може да функционира активно като промишлен капитал в ръцете на B, B', B'' (I) едва през следващата година или дори по-късно; към пункт 2) стои въпросът, откъде се вземат парите за обръщението?

Доколкото продуктите, произвеждани от B, B', B'' и т.н. (I), сами отново влизат в *натура* в същия производствен процес, разбира се от само себе си, че *съответно* част от техния собствен принадлежен продукт се пренася направо (без посредничеството на обръщението) в техния производствен капитал и влиза в него като добавъчен елемент на постоянния капитал. Но *съответно* те не съдействат и за превръщането в пари на принадлежния продукт на A, A', A'' и т.н. (I). Ако оставим това настрана, откъде тогава се вземат парите? Ние знаем, че B, B', B'' и т.н. (I) са образували свое съкровище, както и A, A', A'' и т.н. чрез продажба на съответни техни принадлежни продукти и сега са достигнали момент, когато техният натрупан във вид на съкровище само потенциален паричен капитал трябва действително да започне да функционира като добавъчен паричен капитал. Но така само се въртим около въпроса. Както преди, остава въпросът, откъде се вземат парите, които капиталистите B (I) са изтеглили по-рано от обръщение и са ги натрупали.

Но още от изследването на простото възпроизводство ние знаем, че

в ръцете на капиталистите от I и II подразделение трябва да се намира известно количество пари, за да се извърши обмяната на техния принадлеен продукт. Парите, които служеха само за изразходване като доход за средства за потребление, се връщаха там обратно у капиталистите в степен, в която капиталистите ги авансираха за обмяна на съответни си стоки; тук се появяват пак същите пари, но тяхната функция се е изменила. Капиталистите *A* и *B* (I) си доставят последователно един на друг пари за превръщане на принадлежния продукт в добавъчен потенциален паричен капитал и ту едните, ту другите отново хвърлят в обръщение новообразувания паричен капитал като покупателно средство.

Единствената предпоставка тук се изразява в това, количеството на намиращите се в страната пари (бързината на обръщението и пр. се приемат за неизменни) да е достатъчно както за активното обръщение, така и за образуване на резервно съкровище — следователно същата предпоставка, която, както видяхме, трябва да е налице и при просто стоково обръщение. Само функцията на съкровищата тук е друга. Освен това количеството на наличните пари трябва да бъде по-голямо: **1)** защото при капиталистическото производство всеки продукт (с изключение на новопроизвежданите благородни метали и малкото продукти, потребявани от самия производител) се произвежда като стока, следователно трябва да премине през стадий на парична какавида; **2)** защото на капиталистическа основа масата на стоковия капитал и величината на неговата стойност не само са абсолютно по-големи, но и нарастват с несравнено по-голяма бързина; **3)** постоянно нарастващ променлив капитал трябва постоянно да се превръща в паричен капитал; **4)** защото образуването на нови парични капитали върви в крак с разширяване на производството, следователно трябва да е налице и материалът за тяхното натрупване във форма на съкровище. — Ако това без друго важи за първата фаза на капиталистическото производство, когато и кредитната система се придружава от предимно металическо обръщение, толкова повече то

важи и за най-развитата фаза на кредитната система, доколкото ней-на база остава металическото обръщение. От една страна, тук добавъчното производство на благородни метали, доколкото то е последователно ту по-изобилно, ту по-оскъдно, може да предизвика нарушаващо въздействие върху стоковите цени не само за сравнително по-дълги, но и за много кратки периоди; от друга страна, целият механизъм на кредита постоянно е зает с това, чрез всевъзможни операции, методи, технически приспособления да сведе действителното метално обръщение до един относително все повече намаляващ минимум, в резултат на което съответно расте изкуствеността на целия механизъм и се увеличават шансовете за нарушения на неговия нормален ход.

Различните B , B' , B'' и т.н. (I), чийто потенциален нов паричен капитал влиза в действие, могат да купуват един от друг и да продават един на друг свои продукти (части от своя принадлежен продукт). При нормален ход парите, авансирани за обръщение на принадлежния продукт, *pro tanto* се връщат у различните B в същата пропорция, в която всеки от тях е авансирал тези пари за обръщението на съответните свои стоки. Ако парите извършват обръщение като платежно средство, ще трябва да се плаща само разликата в плащанията, доколкото взаимните покупки и продажби не се покриват. Но важно е навсякъде, както става тук, да се приеме първо като предпоставка металното обръщение в неговата най-проста, най-първоначална форма, защото с това протичането на парите в дадена посока и, обратно, изравняването на разликата, накратко, всички моменти, които при кредитната система изглеждат съзнателно урегулирани процеси, тук се явяват като съществуващи независимо от кредитната система и нещата се представят в своята саморасла форма, а не в по-късно отразената.

([горе](#))

3) ДОБАВЪЧНИЯТ ПРОМЕНЛИВ КАПИТАЛ

Тъй като досега ставаше дума само за добавъчния постоянен капитал, сега ще трябва да разгледаме добавъчния променлив капитал;

В I том подробно е изложено по какъв начин на основата на капиталистическото производство винаги се намира в запас работна сила и по какъв начин при нужда може да се приведе в движение повече труд без увеличаване броя на заетите работници или масата на работната сила. Ето защо тук не е необходимо да се спираме повече на това; напротив, трябва да приемем, че частта от новообразувалия се паричен капитал, превръщаема в променлив капитал, винаги намира работната сила, в която трябва да се превърне. В I том също така е изложено, че даден капитал може без натрупване да разширява в известни граници размерите на своето производство. Но тук става дума за натрупване на капитал в типичния смисъл, така че разширяването на производството зависи от превръщане на принадлежна стойност в добавъчен капитал, следователно и от увеличаване на капитала, който е основа на производството.

Производителят на злато може да натрупва част от своята златна принадлежна стойност като потенциален паричен капитал; щом тази част достигне необходимата величина, той може да я превърне непосредствено в нов променлив капитал, без за тази цел да е нужно предварително да продава своя принадлежен продукт; също така той може да превърне тази част в елементи на постоянния капитал. Обаче в последния случай той трябва да намери тези вещни елементи на своя постоянен капитал, при което е безразлично - дали всеки производител работи, както приемахме в предишното изложение, за да складира, а след това да изнася своите готови стоки на пазара, или работи по поръчка. И в двата случая се приема реално разширение на производството, т.е. приема се принадлежен продукт, който в първия

случай е действително налице, а във втория случай съществува потенциално, може да бъде доставен.

(горе)

II. НАТРУПВАНЕ ВЪВ II ПОДРАЗДЕЛЕНИЕ

Досега приемахме, че A , A' , A'' (I) продават своя принадлеен продукт на B , B' , B'' и т.н., принадлежащи към същото I подразделение. Но да приемем, че A (I) превръща в пари своя принадлеен продукт, като го продава на B от II подразделение. Това ще стане само ако A (I), след като продаде на B (II) средства за производство, не купи след това средства за потребление, следователно само вследствие на едностранна продажба от негова страна. Доколкото II_c може да се превръща от форма на стоков капитал в натурална форма на производствен постоянен капитал само чрез това, че не само I_v , но поне и част от I_m се обменя срещу част от II_c , съществуващо във форма на средства за потребление; а сега A превръща в пари своето I_m само чрез това, че тази обмяна не се извършва, а, напротив, парите, получени от II чрез продажба на своето I_m , нашият A изтегля от обръщение, вместо да ги употреби за покупка на средства за потребление II_c — то наистина на страната на A (I) става образуване на добавъчен потенциален паричен капитал; но на другата страна залежава във форма на стоков капитал, равна по стойностна величина част от постоянния капитал на B (II), която не може да се превърне в натурална форма на производствен постоянен капитал. С други думи: част от стоките на B (II), и при това *на пръв поглед* онази част, без продажба на която B (II) не може да превърне целия свой постоянен капитал отново в производствена форма, не намира пласмент; поради това по отношение на тази част е налице свръхпроизводство, което пак по отношение на тази част затруднява възпроизводството дори в неизменен мащаб.

И така, в този случай добавъчният потенциален паричен капитал на

страната на A (I) е наистина принадлеен продукт (принадена стойност), приел формата на пари, но принадленият продукт (принадената стойност), разглеждан като такъв, в дадения случай е явление на просто възпроизводство, а още не на възпроизводство в разширен мащаб. $I_{(v+m)}$ — за което казаното важи във всеки случай за известна част от m — в края на краищата трябва да бъде обменено срещу II_c , за да може възпроизводството на II_c да се извършва в неизменни, постоянни размери. A (I) чрез продажба на своя принадлеен продукт на B (II) е доставял на B (II) съответна част от стойността на постоянния капитал в натурална форма, но в същото време, като изтегля парите от обръщение и не допълва своята продажба със следваща я покупка, той е направил невъзможна продажбата на равна по стойност част от стоката на B (II). Следователно, ако имаме предвид цялото обществено възпроизводство, което еднакво обхваща капиталистите от I и II подразделение, превръщането на принадления продукт на A (I) в потенциален паричен капитал изразява невъзможността на обратното превръщане в производствен (постоянен) капитал за равен по стойностна величина стоков капитал на B (II); следователно изразява не възможност за производство в разширена степен, а нарушение на простото възпроизводство, следователно — дефицит в простото възпроизводство. Тъй като образуването и продажбата на принадления продукт на A (I) сами са нормални явления на простото възпроизводство, тук имаме още на основата на простото възпроизводство следните взаимнозависими явления: образуване на потенциален добавъчен паричен капитал в I (поради това недостатъчно потребление от гледна точка на II); залежаване във II на стокови запаси, които не могат да бъдат обратно превърнати в производствен капитал (следователно относително свръхпроизводство във II); излишък от паричен капитал при I и дефицит във възпроизводството при II.

Без да се спираме по-дълго на този пункт, ще отбележим само следното: При излагане на простото възпроизводство приемахме, че цялата принадлеена стойност на I и II подразделение се изразходва като

доход. Но в действителност част от принадлежната стойност се изразходва като доход, друга част се превръща в капитал. Само при такава предпоставка става действително натрупване. Предпоставката, че натрупването става за сметка на потреблението, разбирано в такава обща форма, само по себе си е илюзия, противоречаща на същността на капиталистическото производство, тъй като така се подразбира, че цел и подбудителен мотив на последното е потреблението, а не получаването на принадлежна стойност и нейната капитализация, т.е. натрупване.

Да разгледаме сега малко по-отблизо натрупването в подразделение II.

Първото затруднение по отношение на II_c, т. е. на неговото обратно превръщане от съставна част на стоковия капитал на II подразделение в натуралната форма на постоянен капитал на II, се отнася до простото възпроизводство, Да вземем предишната схема:

$(1000_{v} + 1000_{m})$ I се обменят срещу
2000 II_c

Ако например половин принадлежен продукт на I ($1000/2_{m}$ или 500 I_m) отново се включва като постоянен капитал в I подразделение, то тази част от принадлежния продукт, задържана в I, не може да възстанови никаква част от II_c. Вместо да се превърне в средства за потребление (а тук в това подразделение на обръщението — за разлика от възстановяването на 1000 II_c посредством 1000 I_v, извършвано чрез работниците на I подразделение — между I и II подразделение става действителна взаимна размяна, следователно двустранно преместване на стоки), тази част трябва да послужи като добавъчни средства за производство в самото I. Тя не може да изпълнява тази функция едновременно в I и II. Капиталистът не може да изразходва стойността на своя принадлежен продукт за средства за потребление и в същото

време да потребява самня принадлеен продукт в производството, т.е. да го присъединява към своя производствен капитал. И така, вместо $2000 I_{(v+m)}$ срещу $2000 II_c$ могат да се обменят само 1500, именно $(1000_v+500_m) I$; следователно $500 II_c$ не могат да се превърнат от своята стокова форма в производствен (постоянен) капитал II . По този начин във II бихме имали свръхпроизводство, по своя размер точно отговарящо на размерите на разширението на производството в I . Възможно е свръхпроизводството във II да се отрази толкова силно върху I , че дори 1000, изразходвани от работниците от I подразделение за средства за потребление от II , да се върнат обратно само отчасти, следователно тези 1000 да не се върнат във формата на променлив паричен капитал в ръцете на капиталистите от I подразделение. За тези последните капиталисти дори възпроизводството в предишна степен би се оказало затруднено, и то само вследствие на опита за неговото разширяване. При това трябва да имаме предвид, че фактически в I подразделение се е извършило само просто възпроизводство и че неговите елементи, както те са представени в нашата схема, само са групирани по друг начин с цел то да бъде разширено в бъдеще, например през следващата година.

Би могло да се направи опит за заобикаляне на това затруднение по следния начин: $500 II_c$, които лежат на склад при капиталистите и които не могат да бъдат непосредствено превърнати в производствен капитал, съвсем не са свръхпроизводство, а, напротив, представляват необходим елемент на възпроизводство, който ние досега не сме вземали под внимание. Ние видяхме, че паричен запас трябва да се натрупва в много пунктове, следователно пари трябва да се изтеглят от обръщение, отчасти за да стане възможно образуването на нов паричен капитал в самото I , отчасти за да може стойността на постепенно потребявания основен капитал да се задържа известно време в парична форма. Но тъй като при изобразяване на схемата се приема, че всички пари и всички стоки от самото начало се намират изключително в ръцете на капиталисти от I и II , и тъй като при това не

съществуват нито търговци на стоки, нито търговци на пари, нито банкери, нито такива класи, които само потребяват и не вземат непосредствено участие в производството на стоки, то за да бъде механизмът на възпроизводство винаги в ход, тук е необходимо постоянно образуване на стокови запаси у самите съответни производители. Следователно 500 II_c, които лежат на склад у капиталистите от II подразделение, са стоков запас от средства за потребление, който осигурява непрекъснатост на процеса на потребление, включващ се във възпроизводството, следователно в дадения случай осигурява прехода от една година към друга. Фондът на потребление, който тук се намира още в ръцете на неговите продавачи и заедно с това производители, не може в дадената година да се съкрати до нула, та следващата година да започне от нула, тъй както това е невъзможно при преход от днешен към утрешен ден. Тъй като такива стокови запаси трябва постоянно да се образуват отново, макар техните размери да се изменят, нашите капиталистически производители от II подразделение трябва да разполагат с резервен паричен капитал, който им дава възможност непрекъснато да продължават производствения процес, макар част от техния производствен капитал временно да залежава в стокова форма. Защото, според приетото от нас, те съединяват в свои ръце цялата търговия с производството; следователно те трябва да разполагат и с такъв добавъчен паричен капитал, който при формиране на отделните функции на процеса на възпроизводство като функции на различни категории капиталисти ще се намира в ръцете на търговците.

На това може да се възрази следното: **1)** Такова образуване на запас и необходимостта от него важи за всички капиталисти — както от I, така и от II подразделение. Разглеждани само като продавачи на стоки, те се отличават един от друг само по това, че продават различен вид стоки. Запасът в стоки във II подразделение предполага предварителен стоков запас в I подразделение. Не вземем ли под внимание този запас на едната страна, трябва да не го вземаме под внима-

ние и на другата страна. Но ако ги вземаме под внимание на двете страни, проблемът никак не се изменя. — 2) Тъй както текущата година във II подразделение завършва със стоков запас за следващата година, така тя е започнала в същото II подразделение със стоков запас, преминал от изтеклата година. Следователно при анализ на годишното възпроизводство, сведено до неговия абстрактен израз, ние и в двата случая трябва да зачертаем стоковия запас. Ако отнесем цялото производство към текущата година, следователно и онази част, която тя предава на следващата година като стоков запас, но, от друга страна, приспаднем от нея стоковия запас, който тя е получила от предишната година, с това действително ще получим като предмет на нашия анализ целия среден годишен продукт. — 3) Простото обстоятелство, че при изследването на простото възпроизводство ние не се сблъскахме със затруднението, което сега трябва да преодоляваме, доказва, че тук имаме работа с много особено (*нехарактерно. бг.ред.*) явление, което се предизвиква само от другия начин на групиране (по отношение на възпроизводството) на елементите на I: изменено групиране, без което изобщо не е възможно възпроизводство в разширен мащаб.

(горе)

III. СХЕМАТИЧНО ИЗОБРАЗЯВАНЕ НА НАТРУПВАНЕТО

Сега ще разгледаме възпроизводството по следната

Схема а):

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4000_c + 1000_v + 1000_m = 6000 \\ \text{II. } 1500_c + 376_v + 376_m = 2252 \end{array} \right\} \text{Сума} = 8252$$

Преди всичко забелязваме, че общата сума на годишния обществен продукт = 8252 е по-малка, отколкото в първата схема, където тя беше = 9000. Също така бихме могли да вземем много по-голяма сума, например бихме могли да я удесеторим. Ние взехме по-малка сума,

отколкото в схема I, именно за да покажем очевидното, че възпроизводството в разширен мащаб (което разбираме в дадения случай само като производство, водено с голям капитал) няма никаква връзка с абсолютната величина на продукта, че за дадена стокова маса то предполага само друго положение или друго функционално предназначение на различните елементи на дадения продукт, следователно по *величина* на стойността отначало е само просто възпроизводство. Изменя се не количеството, а *качественото* предназначение на дадените елементи на простото възпроизводство и това изменение е материална предпоставка за следващото възпроизводство в разширен мащаб*58).

Бихме могли да представим тази схема иначе при друго *съотношение* между променлив и постоянен капитал, например в вид на

Схема b):

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4000_c + 875_v + 875_m = 5750 \\ \text{II. } 1750_c + 376_v + 376_m = 2502 \end{array} \right\} \text{Сума} = 8252$$

В такъв вид схемата като че ли е построена за просто възпроизводство, като че ли цялата принадлежна стойност се изразходва като доход, а не се натрупва. И в двата случая, както при *a)*, така и при *b)*, имаме годишен продукт с еднаква стойностна величина, само че в случай *b)* неговите елементи се групират по своите функции така, че отново започва възпроизводство в предишния мащаб, докато в случай *a)* се създава материална основа за възпроизводство в разширен мащаб. Именно в схема *b)* $(875_v + 875_m) \text{ I} = 1750 \text{ I}_{(v+m)}$ се обменят без остатък срещу 1750 II_c , докато в схема *a)* $(1000_v + 1000_m) \text{ I} = 2000 \text{ I}_{(v+m)}$ при обмяната им срещу 1500 II_c дават излишък от 500 I_m за натрупване в I подразделение.

Сега да преминем към по-близък анализ на схема *a)*. Да приемем, че както в I, така и във II половината принадлежна стойност не се израз-

ходва като доход, а се натрупва, т.е. превръща се в елемент на добавъчен капитал. Тъй като половината от $1000 I_m = 500$, трябва да бъде в една или друга форма натрупана, вложена като добавъчен паричен капитал, т.е. трябва да се превърне в добавъчен производствен капитал, като доход ще бъде изразходвано само $(1000_v + 500_m) I$. Поради това като нормална величина II_c тук, на свой ред, фигурира само 1500. Обмяната между $1500 I_{(v+m)}$ и $1500 II_c$ няма защо да се изследва по-нататък, защото като процес на простото възпроизводство тя вече е изложена; също така няма защо да се разглежда $4000 I_c$, тъй като неговото ново разположение за новозапочващото възпроизводство (което този път се извършва в разширен мащаб) ние също вече разгледахме като процес на простото възпроизводство.

И така, остава ни да изследваме тук само: $500 I_m$ и $(376_v + 376_m) II$, доколкото се отнасят към въпроса, от една страна, вътрешните отношения в I и II , а от друга страна — движението между двете. Тъй като приемаме, че във II подразделение също трябва да се натрупва половината принадлежна стойност, то в капитал трябва да се превърнат тук 188, от тях в променлив капитал $\frac{1}{4} = 47$, за да бъде сметката кръгла, да кажем, 48, останалите 140 трябва да се превърнат в постоянен капитал.

Тук се натъкваме на нов проблем, самото съществуване на който би изглеждал странно за разпространения възглед, според който един вид стоки се разменят срещу друг вид стоки, или, което е същото, стоки се разменят срещу пари, а тези пари отново се разменят срещу друг вид стоки. Тези 140 II_m могат да се превърнат в производствен капитал само защото се възстановяват от част на стоки I_m на същата стойностна сума. От само себе си се разбира, че частта от I_m , която се обменя срещу II_m , трябва да включва средства за производство, които могат да влязат както в производството на I , така и в производството на II или пък изключително в производството на II . Такова възстановяване може да стане само чрез едностранна покупка от

страна на II, тъй като целият принадлеен продукт $500 I_m$, който ни остава още да изследваме, трябва да служи за натрупване в пределите на I, следователно не може да бъде обменен срещу стоки на II; с други думи, I подразделение не може едновременно и да го натрупва, и да го изядва. Следователно II трябва да купи $140 I_m$ с налични пари, при което тези пари няма да се върнат при него посредством следваща продажба на негова стока на I подразделение. И този процес се повтаря постоянно при всяко ново годишно производство, доколкото то е възпроизводство в разширен мащаб. Къде е източникът на пари за тази цел във II подразделение?

II, напротив, изглежда във висша степен неблагодарна почва за образуване на нов паричен капитал, което придружава действителното натрупване и го определя при капиталистическото производство, при което фактически това образуване на нов паричен капитал се явява отначало във вид на просто образуване на съкровище.

Преди всичко имаме $376 II_v$; паричният капитал от 376 , авансиран за работна сила, посредством покупки на стоки на II постоянно се връща при капиталиста от II подразделение като променлив капитал в парична форма. Това постоянно повтарящо се отдалечаване от изходния пункт — джоба на капиталиста — и връщане в него, никак не увеличава количеството на парите, които извършват този оборот. Следователно то не е източник на натрупване на пари; тези пари не могат и да бъдат изтеглени от обръщение, за да образуват натрупан като съкровище потенциално нов паричен капитал.

Но, стойте! Не може ли от това да се изкара печалбица?

Не трябва да забравяме, че II подразделение има предимството пред I подразделение, че заетите в него работници трябва отново да купуват неговите стоки, произведени от самите тях. II подразделение е купувач на работна сила и в същото време продавач на стоки на притежателите на работна сила, прилагана в това подразделение. Сле-

дователно II подразделение може:

1) — и това важи общо за него и за капиталистите от I подразделение — просто да понижава работната заплата под нейното нормално средно равнище. Вследствие на това се освобождават част от парите, които са функционирали като парична форма на променливия капитал, и при постоянно повтаряне на същия процес това би могло да стане нормален източник за образуване на съкровища, а следователно и източник за образуване на потенциално добавъчен паричен капитал във II подразделение. Естествено, тук, където става дума за нормално образуване на капитал, ние не се занимаваме със случайна мошеническа печалба. Но не трябва да се забравя, че действително плащаната нормална работна заплата [която *ceteris paribus* (при равни други условия. ред.) определя величината на променливия капитал] съвсем не се плаща поради добрината на капиталистите, а защото при дадени отношения тя трябва да бъде платена. С това този начин на обяснение отпада. Ако приемаме, че променливият капитал, който трябва да бъде изразходван от II подразделение, е 376_v, не можем, за да обясним новопоявилият се проблем, изведнъж да издигнем хипотезата, че II подразделение авансира само 350_v, а не 376_v.

2) Но, от друга страна, както вече казахме, II подразделение, разглеждано като цяло, има предимството пред I подразделение, че то е едновременно купувач на работна сила и продавач на своите стоки на собствените си работници. Как може да се експлоатира това предимство — как може номинално да се изплаща обикновена работна заплата, докато в действителност част от нея, без съответен сток екивалент, се отнема обратно, *alias* (иначе казано. ред.), се краде от работниците; как това може да се извършва отчасти посредством *trucksystem* (система на заплащане със стоки. ред.), отчасти посредством фалшифициране на средствата за обръщение (макар тази фалшификация и да остава понякога неуловима от закона), — за тези

неща има най-безспорни данни във всяка промишлена страна, например в Англия и Съединените щати. (По този случай следва да се приведат няколко подходящи примера.) Това е същата операция, както и в случай 1), само замаскирана и извършвана по околен път. Следователно тя също така трябва да бъде отхвърлена, както и онази. Тук става дума не за номинално, а за действително плащана работна заплата.

Виждаме, че при обективния анализ на капиталистическия механизъм няма нужда да се ползваме от лежащи върху него известни позорни петна от извънреден характер като средство за отстраняване на теоретически затруднения. Но болшинството от моите буржоазни критици странно крещат, че аз например в I том на „Капиталът“, като приемам, че капиталистът плаща действителната стойност на работната сила —което той в повечето случаи не прави, — съм извършил несправедливост по отношение на същия този капиталист! (Тук може с приписваното ми великодушие да се цитира Шефле.)

И така, с 376 II_v, за споменатата цел нищо не може да се направи.

Но за 376 II_m положението изглежда още по-съмнително. Тук си противостоят само капиталисти от едно и също подразделение, които продават един на друг и купуват един от друг произведените от тях средства за потребление. Необходимите за тази обмяна пари функционират като средство за обръщение и при нормален ход на нещата трябва да се връщат при участниците в този размер, в който те са ги авансирани за обръщението, и след това отново да изминават постоянно същия път.

Изтеглянето на тези пари от обръщение за образуване на потенциално добавъчен паричен капитал изглежда възможно само по два начина. Или част от капиталистите на II подразделение изиграва другата и по този начин извършва кражба на пари. Както знаем, за образуване на нов паричен капитал не е нужно предварително увеличение на

количеството на средствата за обръщение; за това не се изисква нищо друго, освен да се изтеглят от известни страни парите от обръщение и да се натрупват във вид на съкровище. Обстоятелството, че парите могат да бъдат откраднати и поради това образуването на добавъчен паричен капитал у едната част от капиталистите от II подразделение може да се съединява с пряка загуба на пари у другата част, няма нищо общо с въпроса. Измамената част от капиталистите от II подразделение ще трябва да живее по-малко разпуснато, и това е всичко.

Или пък част от II_m , която се състои от основни средства за живот, направо се превръща в нов променлив капитал в пределите на II подразделение. Как става това — ще изследваме в края на тази глава (в № IV).

(горе)

1) ПЪРВИ ПРИМЕР

A) Схема на просто възпроизводство:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4000_c + 1000_v + 1000_m = 6000 \\ \text{II. } 2000_c + 500_v + 500_m = 3000 \end{array} \right\} \text{Сума} = 9000$$

B) Изходна схема за възпроизводство в разширен мащаб:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4000_c + 1000_v + 1000_m = 6000 \\ \text{II. } 1500_c + 750_v + 750_m = 3000 \end{array} \right\} \text{Сума} = 9000$$

Ако приемем, че в схема B) се натрупва половината от принадлежната стойност на I, т.е. 500, ще получим преди всичко, че $(1000_v + 500_m)$ I, или $1500 I_{(v+m)}$ трябва да бъдат възстановени посредством $1500 II_c$; в I остава след това $4000_c + 500_m$, от които последните подлежат на натрупване. Възстановяването на $(1000_c + 500_m)$ I посредством $1500 II_c$ е процес на просто възпроизводство, което вече бе обяснено.

Да приемем, че 400 от $500 I_m$ трябва да се превърнат в постоянен ка-

питал, 100 — в променлив. Обмяната в пределите на I подразделение на тези 400_m , които по този начин подлежат на капитализация, вече разгледахме; следователно тези 400_m без друго могат да бъдат присъединени към I_c и тогава ще получим за I:

$4400_c + 1000_v + 100_m$ (които трябва да бъдат обменени срещу 100_v).

II на свой ред, с цел натрупване, купува от I тези $100 I_m$ (съществуващи във вид на средства за производство), които образуват сега добавъчен постоянен капитал на II, докато 100 в пари, които II е платило за тези средства за производство, се превръщат в парична форма на добавъчен променлив капитал на I. Тогава за I имаме капитал $4400_c + 1100_v$ (последните във вид на пари) = 5500 .

II има сега за постоянен капитал 1600_c ; за неговата обработка то трябва да прибави още 50_v в пари за купуване на нова работна сила, така че неговият променлив капитал ще нарасне от 750 на 800 . Това разширение на постоянния, както и на променливия капитал на II подразделение с общо 150 се покрива от неговата принадлежна стойност; следователно от $750 II_m$ само 600_m остават като потребителен фонд на капиталистите от II подразделение, годишният продукт на които се разпределя сега по следния начин:

II. $1600_c + 800_v + 600_m$ (потребителен фонд) = 3000 .

150_m , произведени във вид на средства за потребление и обменени тук срещу $(100_c + 50_v)$ II, в своята натурална форма изцяло отиват за потребление на работниците: 100 се потребяват от работниците на I ($100 I_v$), а 50 — от работниците на II ($50 II_v$), както бе показано по-горе. В действителност във II подразделение, целият продукт на което се изготвя в необходима за натрупване форма, една част от принадлежната стойност, увеличена със 100 , трябва да бъде възпроизведена във вид на основни средства за потребление. Ако действително започва възпроизводство в разширен мащаб, тези 100 променлив паричен ка-

питал на I, като минат през ръцете на неговите работници, се връщат във II; напротив, II предава 100_m във вид на стоков запас на I и в същото време предава 50 във вид на стоков запас на собствените си работници.

Разположението, изменено с цел да се натрупва, се представя сега в следния вид:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4400_c + 1100_v + 500 \text{ потребителен фонд} = 6000 \\ \text{II. } 1600_c + 800_v + 600 \text{ потребителен фонд} = 3000 \end{array} \right\} \text{Сума} = 9000 \text{ както преди}$$

От това капитал са:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4400_c + 1100_v \text{ (в пари)} = 5500 \\ \text{II. } 1600_c + 800_v \text{ (в пари)} = 2400 \end{array} \right\} \text{Сума} = 7900$$

докато производството започна с:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4000_c + 1000_v = 5000 \\ \text{II. } 1500_c + 750_v = 2250 \end{array} \right\} \text{Сума} = 7250$$

Ако действителното натрупване става сега на тази основа, т.е. ако производството действително се води с този увеличен капитал, в края на следващата година ще получим:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4400_c + 1100_v + 1100_m = 6600 \\ \text{II. } 1600_c + 800_v + 800_m = 3200 \end{array} \right\} \text{Сума} = 9800$$

Натрупването в I ще продължава сега в същата пропорция; следователно 550_m ще бъдат изразходвани като доход, а 550_m ще бъдат натрупани. В такъв случай преди всичко $1100 I_v$, ще бъдат възстановени посредством $1100 II_c$; по-нататък трябва да бъдат реализирани още $550 I_m$ в стоки на II на същата стойност, т.е. общо $1650 I_{(v+m)}$. Но подлежащият на възстановяване постоянен капитал на II е равен само на 1600, следователно останалите 50 трябва да бъдат попълнени от 800

II_m. Ако временно оставим тук настрана парите, в резултат на такава сделка ще се получи следното:

I. $4400_c + 550_m$ (които подлежат на капитализиране); освен това в потребителния фонд на капиталисти и работници $1650_{(v+m)}$, реализирани в стоки **II_c**.

II. 1650_c (от тях 50, както се каза по-горе, добавени от **II_m**) + 800_v + 750_m (потребителен фонд на капиталистите).

Но ако във **II** между v и c се запазва предишната пропорция, за 50_c ще трябва да се изразходват още 25_v ; те могат да се вземат от 750_m ; по този начин ще получим:

$$\text{II. } 1650_c + 825_v + 725_m = 3200$$

В I подразделение подлежат на капитализиране 550_m ; ако се запази предишната пропорция, 440 от тях са постоянен и 110 — променлив капитал. Тези 110 могат да бъдат взети евентуално от 725 II_m , т.е. средства за потребление на стойност 110 ще бъдат потребени от работниците на I подразделение вместо от капиталистите на II, следователно последните ще бъдат принудени да превърнат в капитал тези 110_m , които те не могат да потребят. По този начин от 725 II_m остават 615 II_m . Но ако II по такъв начин превръща тези 110 в добавъчен постоянен капитал, ще му бъдат нужни още 55 добавъчен променлив капитал; то трябва да ги вземе пак от своята принадлежна стойност; ако се приспадат те от 615 II_m , за потреблението на капиталистите от II подразделение ще останат 560; след извършване на всички тези действителни и потенциални премествания ще получим такава капиталова стойност:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } (4400_c + 440_c) + (1100_v + 110_v) = 4840_c + 1210_v = 6050 \\ \text{II. } (1600_c + 50_c + 110_c) + (800_v + 25_v + 55_v) = 1760_c + 880_v = 2640 \end{array} \right\} \text{Сума} = 8690$$

За да вървят работите нормално, натрупването във II подразделение трябва да се извършва по-бързо, отколкото в I, тъй като, частта от $I_{(v+m)}$, която трябва да бъде обменена срещу стоки II_c , иначе би нараствала по-бързо от II_c , само срещу което тя може да бъде обменена.

Ако възпроизводството на такава основа и при равни други условия продължава, в края на следващата година получаваме:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4840_c + 1210_v + 1210_m = 7260 \\ \text{II. } 1760_c + 880_v + 880_m = 3520 \end{array} \right\} \text{Сума} = 10\ 780$$

При неизменна норма на делението на принадлежната стойност в I подразделение предстои преди всичко да се изразходват като доход 1210_v и половината от $m = 605$, всичко 1815 . Този потребителен фонд пак е с 55 по-голям от II_c . Ако тези 55 се приспадат от 880_m , ще останат 825 . Щом $55 II_m$ се превръщат във II_c , това предпоставя по-нататъшно приспадане от II_m за съответен променлив капитал = $27\frac{1}{2}$; остават за потребление $797\frac{1}{2} II_m$.

Сега предстои в I да се капитализират 605_m ; от тях 484 постоянен капитал и 121 променлив; последните трябва да бъдат приспаднати от II_m , което сега = $797\frac{1}{2}$; остават $676\frac{1}{2}$. Следователно II превръща в постоянен капитал още 121 и се нуждае за това от нов променлив капитал = $60\frac{1}{2}$; последният също така се взема от $676\frac{1}{2}$; остават за потребление 616 .

Тогава ще имаме капитал:

$$\text{I. Постоянен (c)} \quad 4\,840 + 484 = 5\,324$$

$$\text{Променлив (v)} \quad 1\,210 + 121 = 1\,331$$

$$\text{II. Постоянен (c)} \quad 1\,760 + 55 + 121 = 1\,936$$

$$\text{Променлив (v)} \quad 880 + 27^{1/2} + 60^{1/2} = 968$$

$$\left. \begin{array}{l} \text{Всичко} \quad \text{I. } 5\,324_c + 1\,331_v = 6\,655 \\ \quad \quad \quad \text{II. } 1\,936_c + 968_v = 2\,904 \end{array} \right\} \text{Сума} = 9\,559$$

а в края на годината ще имаме продукт:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 5324_c + 1331_v + 1331_m = 7986 \\ \text{II. } 1936_c + 968_v + 968_m = 3872 \end{array} \right\} \text{Сума} = 11\,858$$

Повтаряйки това изчисление и закръглявайки дробите, в края на следващата година ще получим продукт:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 5856_c + 1464_v + 1464_m = 8784 \\ \text{II. } 2129_c + 1065_v + 1065_m = 4259 \end{array} \right\} \text{Сума} = 13\,043$$

А в края на идващата след нея година:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 6442_c + 1610_v + 1610_m = 9662 \\ \text{II. } 2342_c + 1172_v + 1172_m = 4686 \end{array} \right\} \text{Сума} = 14\,348$$

В течение на пет години възпроизводство в разширен мащаб целият капитал на I и II подразделение е нараснал от $5500_c + 1750_v = 7250$ на $8784_c + 2782_v = 11566$, следователно в отношение 100:160. Цялата принадлежна стойност първоначално беше 1750, а сега тя възлиза на 2782. Потребената принадлежна стойност в началото беше 500 за I и 600 за II, всичко = 1100; през последната година тя беше 732 за I и 746 за II, всичко = 1478. Тя следователно е нараснала в отношение 100:134.

(горе)

2) ВТОРИ ПРИМЕР

Да вземем годишния продукт от 9000, който изцяло се намира в ръцете на класата на промишлените капиталисти във вид на стоков капитал, във форма, при която общото средно отношение между променлив и постоянен капитал е 1:5. Това предполага: вече значително развитие на капиталистическото производство и съответно развитие на производителната сила на *обществения* труд; значително, станало вече преди това разширение на мащаба на производството; най-после, развитие на всички условия, които създават относително свръхнаселение в работническата класа. Годишният продукт ще се разпределя тогава, ако закръглим дробите, по следния начин:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 5000_c + 1000_v + 1000_m = 7000 \\ \text{II. } 1430_c + 285_v + 285_m = 2000 \end{array} \right\} \text{Сума} = 9\ 000$$

Да приемем сега, че капиталистите от I подразделение потребяват половината от принадлежната стойност = 500, а другата половина натрупват. Тогава $(1000_v + 500_m)I = 1500$ биха подлежали на обмяна срещу $1500 II_c$. Но тъй като II_c възлиза в този случай само на 1430, 70 трябва да бъдат добавени от принадлежната стойност; като ги приспадем от $285 II_m$, получаваме остатък $215 II_m$. Следователно имаме:

I. $5000_c + 500_m$ (подлежащи на капитализиране) + $1500_{(v+m)}$ в потребителния фонд на капиталистите и работниците.

II. $1430_c + 70_m$ (подлежащи на капитализиране) + $285_v + 215_m$.

Тъй като тук $70 II_m$ направо се присъединяват към II_c , то, за да се приведе в движение този добавъчен постоянен капитал, нужен е променлив капитал от $\frac{70}{5} = 14$; тези 14 се вземат пак от $215 II_m$; остават $201 II_m$ и ние имаме:

$$\text{II. } (1430_{c}+70_{v})+(285_{v}+14_{v}) + 201_{m}$$

Обмяната на $1500 I_{(v+\frac{1}{2}m)}$ срещу $1500 II_c$ е процес на простото възпроизводство и за него вече се изказахме. Обаче трябва да отбележим тук още някои особености, произтичащи от това, че при възпроизводство, съединено с натрупване, $I_{(v+\frac{1}{2}m)}$ се възстановява не само посредством II_c , но с II_c , плюс част от II_m .

От само себе си се разбира, че щом сме приели натрупване, $I_{(v+m)}$ е по-голямо от II_c , а не е равно на II_c както при простото възпроизводство, защото: **1)** I включва част от своя принадлеен продукт в собствения си производствен капитал и превръща $\frac{5}{6}$ от тази част в постоянен капитал, следователно не може в същото време да възстанови тези $\frac{5}{6}$ чрез средства за потребление II ; **2)** от своя принадлеен продукт I трябва да достави материала за постоянния капитал, необходим за натрупване в пределите на II подразделение — точно тъй, както II трябва да достави на I материал за променливия капитал, който трябва да приведе в движение онази част от принадлежния продукт на I , която самото I прилага като принадлеен постоянен капитал. Ние знаем, че действителният променлив капитал, следователно и добавъчният, се състои от работна сила. Капиталистът от I не трябва да купува от II основни средства за живот за запас или да ги натрупва за добавъчна работна сила, която предстои да прилага, както е трябвало да прави това робовладелецът. С II имат работа самите работници. Но това не пречи на факта, че от гледна точка на капиталиста средствата за потребление на добавъчната работна сила представляват само средства за производство и поддържане на неговата евентуална допълнително наемана работна сила, следователно натуралната форма на неговия променлив капитал. Неговата собствена най-близка операция, в дадения случай изпълнявана от I , се състои само в това, че той трупа новия паричен капитал, който е необходим за купуване на добавъчна работна сила. Щом той я присъедини към своя капитал, парите стават за тази работна сила средство за покупка на стоки

от II; следователно те трябва да намерят съответните средства за потребление.

Между другото. Господин капиталистът и неговата преса често са недоволни от начина, по който работната сила изразходва своите пари, и от стоките на II, в които тя реализира тези пари. Той философства по този повод, дърдори за култура, застава в позата на филантроп, както прави това например г. Дръмънд, секретар на английското посолство във Вашингтон. „The Nation“ {вестник} в края на октомври 1879 г. помести интересна статия:

«В културно отношение работниците са изостанали от прогреса на изобретенията; за тях са станали достъпни множество предмети, употребата на които им е неизвестна и за които те следователно не създават пазар» {Всеки капиталист, разбира се, желае работникът да купува неговата стока.} «Няма никакво основание работникът да не желае да живее в същия комфорт като свещеника, адвоката или лекаря, който получава толкова, колкото и той.» {Наистина, много комфорт могат да си позволят при желание такъв род адвокати, свещеници и лекари!} «Но той не прави това. Въпросът все още е в това, по какъв начин с рационални и здрави мерки да се повиши неговото равнище на потребител; този въпрос не е лесен, защото цялото негово честолюбие не отива по-далеч от намаляване на работните часове, и демагозите по-скоро го подстрекават именно към това, вместо към подобряване на неговото положение посредством усъвършенстване на неговите умствени и морални способности» („Reports of H. M., s Secretaries of Embassy and Legation on the Manufactures“, Commerce etc. of the „Countries in which they reside“, London, 1879, p. 404).

Дългият работен ден, както изглежда, е тайната на рационалните и здрави мерки, които трябва да издигнат положението на работника, усъвършенствайки неговите умствени и нравствени способности, и да го направят рационален потребител. За да стане рационален потребител на стоките на капиталиста, работникът трябва да започне — но на това пречи демагогът! — с това, да позволи на своя собствен капиталист да потребява неговата работна сила по нерационален и

вреден за здравето начин. Как капиталистът разбира рационалното потребление, това показва *trucksystem*, при която благосклонността на капиталиста се простира дотам, че той пряко се намесва в потреблението на своите работници, при което една от многобройните разновидности на това е даването на квартири на работниците, така че капиталистът става същевременно и наемодател на работниците си.

Същият този Дръмънд, чиято "прекрасна" душа изпада във възторг от капиталистическите опити за повишаване равнището на работническата класа, разказва в същия отчет между другото за образцовите предачни фабрики на Лоуел и Лорънс Милс. Столовете и жилищните помещения за фабричните момичета принадлежат на същото акционерно дружество, на което принадлежат и самите фабрики: завеждащите тези домове са на служба при същото дружество, което предписва правилата на тяхното поведение; нито едно момиче не смее да се връща в къщи по-късно от 10 часа вечерта. Но ето ви "бисер": специална полиция на дружеството патрулира в околните места и бди да не се нарушава този жилищен устав. След 10 часа вечерта нито една от девойките не се пуска да излиза от жилището и да влиза в него. Всяка девойка непременно трябва да живее на територията, принадлежаща на дружеството, на което всеки дом на тази територия носи седмично около *10 долара жилищен наем* и тук виждаме рационалните потребители в целия им блясък.

«Тъй като в много от добрите жилищни сгради за работничките се намира вездесъщото пиано, то музиката, пеенето и танците играят съществена роля поне за онези от тях, които след монотонната непрекъсната *десетчасова* работа при тъкачния стан се нуждаят повече от промяна, отколкото от действителна почивка» (стр. 412).

Но главната тайна как от работника трябва да се направи рационален потребител, идва сега. Господин Дръмънд посетил ножарската фабрика Turners Falls (Connecticut River), при което г-н Окман, касиер на акционерното дружество, след като му разказва, че американските ножове за маса бият по своите качества английските, продължава:

«Ние ще бием Англия и по цени, ние и сега я превъзхождаме вече по качество, това е признато; но ние трябва да продаваме на по-ниски цени и ще постигнем това, тъй като получаваме по-евтино нашата стомана и понижаваме възнаграждението за труда!» (стр. 427.)

Понижаване на работната заплата и дълъг работен ден — в това се състои цялата същност на рационалните и здрави мерки, които трябва да въздигнат работника в ранг на рационален потребител, за да създаде той пазар за маса предмети, които културата и прогресът на изобретенията са направили достъпни за него.

Следователно, както I подразделение трябва да достави от своя принадлеен продукт добавъчен постоянен капитал на II, така II подразделение доставя в този смисъл добавъчен променлив капитал за I. Доколкото става дума за променлив капитал, II натрупва за I и за самото себе си, като възпроизвежда по-голямата част от целия свой продукт, следователно и от своя принадлеен продукт, във форма на основни средства за потребление.

При производство на основата на растящ капитал $I_{(v+m)}$ трябва да бъде равно на II_c плюс частта от принадлежния продукт, която се новоприсъединява към капитала, плюс добавъчната част от постоянен капитал, необходима за разширяване на производството във II; а минимумът на това разширяване трябва да бъде такъв, без който е неосъществимо действителното натрупване, т.е. действителното разширение на производството в самото I.

Ако се върнем към последния разгледан от нас случай, той има особеността, че II_c е по-малко от $I_{(v+\frac{1}{2}m)}$, от частта на продукта на I, изразходвана като доход за средства за потребление, така че с обмяната на 1500 $I_{(v+m)}$ се реализира веднага и една част от принадлежния продукт на II = 70. Що се отнася до $II_c = 1430$, то, за да се извърши просто възпроизводство във II, трябва при неизменни други условия да бъде възстановено от $I_{(v+m)}$ на същата стойност и затова няма да

го разглеждаме тук. Иначе стои работата с допълващите 70 II_m . Това, което за I е просто заместване на доход чрез средства за потребление, просто стокова размяна с цел потребление, за II представлява тук не просто обратно превръщане на неговия постоянен капитал от форма на стоков капитал в негова натурална форма, както е при простото възпроизводство, а *пряк* процес на натрупване, превръщане на част от неговия принадлеен продукт от форма на средства за потребление във форма на постоянен капитал. Ако I със 70 ф.ст. в пари (парилен резерв за обмяна на принадлезна стойност) купи тези 70 II_m , но II не купи след това 70 I_m , а натрупва тези 70 ф.ст. като паричен капитал, то последният наистина винаги е израз на добавъчен продукт (именно на принадлежния продукт на II, част от който е той), макар и не такъв, който отново влиза в производството; но в такъв случай това натрупване на пари на страната на II в същото време би било израз на непродаваеми 70 I_m във вид на средства за производство. Следователно в I би настъпило относително свръхпроизводство, съответстващо на едновременна невъзможност за разширяване на възпроизводството на страната на II.

Но независимо от това в продължение на времето, през което тези 70 в пари, излезли от ръцете на I, още не са се върнали в него или са се върнали само частично посредством акта на покупка на 70 I_m от II подразделение, 70 в пари изцяло или отчасти фигурират в ръцете на II като добавъчен потенциален паричен капитал. Това важи за всяка обмяна между I и II, преди взаимно възстановяване на стоки от двете страни да е довело до възвръщане на парите в техния изходен пункт. Но при нормален ход на нещата парите фигурират тук в тази роля само временно. А при кредитната система, когато всички допълнително освободили се макар и за кратко време пари, веднага трябва да функционират активно като добавъчен паричен капитал, такъв само временно свободен паричен капитал може да бъде блокиран, например може да послужи за нови предприятия в I, докато той би трябвало да реализира залежалия добавъчен продукт в други предприя-

тия. Освен това трябва да се отбележи, че присъединяването на $70 I_m$ към постоянния капитал на II изисква същевременно увеличение на променливия капитал на II с 14. Това предполага — както в I при непосредствено присъединяване на принадлеен продукт I_m към капитала I_c , — че възпроизводството във II вече се извършва с насоченост към по-нататъшно капитализиране; следователно, че то съдържа в себе си увеличение на онази част от принадлежния продукт, която се състои от основни средства за живот.

Както видяхме, във втория пример продуктът от 9000 трябва да се разпределя за целите на възпроизводството по следния начин: ако 500 I_m трябва да бъдат капитализирани. При това ние вземаме под внимание само стоките и оставяме настрана паричното обръщение.

I. $5000_c + 500_m$ (подлежащи на капитализиране) + $1500_{(v+m)}$ потребителен фонд = 7000 в стоки.

II. $1500_c + 299_v + 201_m = 2000$ в стоки. Общо 9000 в стоков продукт.

Капитализирането се извършва сега по следния начин:

В I капитализиращите се 500_m се делят на $\frac{5}{6} = 417_c + \frac{1}{6} = 83_v$. Тези 83_v изтеглят също такава сума от II_m , с която се купуват елементи на постоянния капитал и която по този начин се присъединява към II_c . Увеличение на II_c с 83 определя увеличение на II_v с $\frac{1}{5}$ от $83 = 17$. И така, след обмяната имаме:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } (5000_c + 417_m)_c + (1000_v + 83_m)_v = 5417_c + 1083_v = 6500 \\ \text{II. } (1500_c + 83_m)_c + (299_v + 17_m)_v = 1583_c + 316_v = 1899 \end{array} \right\} \text{Всичко} = 8399$$

Капиталът в I е нараснал от 6000 на **6500**, следователно с $\frac{1}{12}$. Във II — от 1715 на **1899** (**Всичко 8399**), следователно почти с $\frac{1}{9}$.

Възпроизводството на такава основа през втората година дава в края

на годината капитал:

$$\text{I. } (5417_c + 452_m)_c + (1083_v + 90_m)_v = 5869_c + 1173_v = 7042$$

$$\text{II. } (1583_c + 42_m + 90_m)_c + (316_v + 8_m + 18_m)_v = 1715_c + 342_v = 2057$$

в края на третата година ще се получи продукт:

$$\text{I. } 5869_c + 1173_v + 1173_m$$

$$\text{II. } 1715_c + 342_v + 342_m$$

Ако I натрупва тук както преди половината от принадлежната стойност, $I_{(v+\frac{1}{2}m)}$ дава $1173_v + 587_{(\frac{1}{2}m)} = 1760$, следователно то е по-голямо от цялото 1715_{II_c} , и то с 45. Следователно тази разлика трябва да се покрие пак чрез пренасяне във II_c на средства за производство на равна сума. И така, II_c се увеличава с 45, което определя прираст във II_v с $\frac{1}{5} = 9$. След това капитализираните $587 I_m$ се разделят на части от $\frac{5}{6}$ и $\frac{1}{6}$ на 489_c и 98_v ; тези 98 определят във II нова добавка от 98 към постоянния капитал, а това на свой ред предизвиква увеличение на променливия капитал на II с $\frac{1}{5} = 20$. Тогава имаме:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } (5869_c + 489_m)_c + (1173_v + 98_m)_v = 6358_c + 1271_v = 7629 \\ \text{II. } (1715_c + 45_m + 98_m)_c + (342_v + 9_m + 20_m)_v = 1858_c + 371_v = 2229 \end{array} \right\} \text{Целият капитал} = 9858$$

Следователно при растящо възпроизводство целият капитал на I за три години е нараснал от 6000 на 7629, капиталът на II е нараснал от 1715 на 2229, целият обществен капитал — от 7715 на 9858.

(горе)

3) ОБМЯНА НА II_c ПРИ НАТРУПВАНЕ

И така, при размяна на $I_{(v+m)}$ срещу II_c са възможни различни случаи.

При простото възпроизводство тези две величини трябва да бъдат равни и трябва да се възстановяват една друга, тъй като в противен случай, както видяхме по-горе, простото възпроизводство не може да

се извършва безпрепятствено.

При натрупване е необходимо да се обърне внимание преди всичко на *нормата* на натрупването. Досега във всички случаи приемахме, че *нормата* на натрупването в $I = \frac{1}{2}m I$, а също така, че тя в различни години остава постоянна. Ние допускахме само изменение на пропорцията, в която този натрупан капитал се дели на постоянен и променлив. При това се получиха три случая;

1) $I_{(v+\frac{1}{2}m)} = II_c$, което следователно е по-малко от $I_{(v+m)}$. Това винаги трябва да бъде така, иначе I не би натрупвало.

2) $I_{(v+\frac{1}{2}m)} > II_c$. В този случай възстановяването се постига чрез това, че към II_c се присъединява съответна част от II_m , така че сумата е $= I_{(v+\frac{1}{2}m)}$. Тук обмяната за II не е просто възпроизводство на неговия постоянен капитал, а вече натрупване, увеличение на последния с частта от принадлежния продукт, която то разменя срещу средства за производство на I ; това увеличение в същото време предполага, че II освен това съответно увеличава своя променлив капитал, за източник на което му служи неговият собствен принадлежен продукт.

3) $I_{(v+\frac{1}{2}m)} < II_c$. В този случай II не възпроизвежда напълно своя постоянен капитал с помощта на обмяната и поради това трябва да възстанови недостига посредством покупка от I . Но това не предизвиква по-нататъшно натрупване на променлив капитал на II , тъй като неговият постоянен капитал посредством тази операция едва се възпроизвежда напълно по величина. От друга страна, онази част от капиталистите от I , която натрупва само добавъчен паричен капитал, чрез тази обмяна вече е извършила отчасти такъв род натрупване.

Предпоставката при простото възпроизводство, че $I_{(v+m)} = II_c$, не само е несъвместимо с капиталистическото производство — което впрочем не изключва в промишлен цикъл от 10-11 години цялото производство на дадена година често да бъде по-малко, отколкото

през предходната година, така че в сравнение с предходната година не се извършва дори просто възпроизводство, — но освен това при естествен годишен прираст на населението просто възпроизводство би могло да се извършва само доколкото съответен по-голям брой непроизводствена прислуга участва в потреблението на онези 1500, в които е представена цялата принадлежна стойност. Напротив, натрупване на капитал, следователно действително капиталистическото производство, при такова положение би било невъзможно. Поради това фактът, че се извършва капиталистическо натрупване, прави съвсем невъзможно Π_c да бъде $= I_{(v+m)}$. Обаче дори при капиталистическо натрупване може да се случи вследствие на хода на процеса на натрупването, което се е извършвало в продължение на цяла редица предишни производствени периоди, Π_c да се окаже не само равно, но и по-голямо от $I_{(v+m)}$. Това би било свръхпроизводство във Π , което може да бъде отстранено само чрез голям крах, вследствие на което капитал от Π би се прехвърлил в I . — Отношението на $I_{(v+m)}$ към Π_c никак не се изменя, ако част от постоянния капитал на Π се възпроизвежда сама, както например в земеделието употребата на семена от собствено производство. При обмяна между I и Π тази част от Π_c също така не трябва да се взема под внимание, както и I_c . Нещата никак не се изменят и в случай че част от продуктите на Π подразделение на свой ред са годни да влязат в I подразделение като средства за производство. Те ще се покрият от част от доставените от I средства за производство и тази част трябва предварително да се изключи на двете страни, ако искаме да изследваме в чист, незамъглен вид размяната между двете крупни подразделения на общественото производство, между производителите на средства за производство и производителите на средства за потребление.

Така че при капиталистическо производство $I_{(v+m)}$ не може да бъде равно на Π_c и при обмяната те двете не могат да се покриват едно друго. Напротив, ако I^{III}/x е частта от I_m , която като доход

се изразходва от капиталистите на I подразделение, то $I_{(v+m/x)}$ може да бъде равно, по-голямо или по-малко от II_c ; но винаги трябва да бъде по-малко от $II_{(c+m)}$, и при това по-малко с частта на II_m , която капиталистите от II подразделение трябва да потребяват сами при всички условия.

Следва да се отбележи, че при това изобразяване на натрупването не е точно изобразена стойността на постоянния капитал, доколкото той е част от стойността на стоковия капитал, в производството на който този постоянен капитал участва. Основната част на новонатрупания постоянен капитал влиза в стоковия капитал само постепенно и периодично, съответно на различната природа на тези основни елементи; поради това в случаи, когато суровини, полуфабрикати и т.н. влизат масово в стоковото производство, в по-голямата си част този стоков капитал се състои от възстановяване на оборотната постоянна съставна част и на променливия капитал. (Обаче за оборота на оборотните съставни части може да се процедира така; с това се приема, че оборотната част заедно с преминалата върху нея част от стойността на основния капитал извършва през годината оборот толкова често, че цялата стойностна сума на изготвените стоки е равна на стойността на целия капитал, който влиза в годишното производство.) Но там, където за машинното производство не влизат суровини, а само спомагателни материали, елементът на труда = v трябва да се появи отново в стоковия капитал като негова по-голяма съставна част. Докато при нормата на печалбата принадлежната стойност се изчислява върху целия капитал, независимо от това, дали основните съставни части предават периодично на продукта много или малко стойност, за стойността на всеки периодично произвеждан стоков капитал основната част на постоянния капитал трябва да се пресмята само доколкото тя вследствие на изхабяването средно предава стойност на самия продукт.

(горе)

IV. ДОПЪЛНИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

Първоначален източник на пари за II е $v+m$ на производството на злато на I, разменяни срещу част от II_c ; само доколкото производителят на злато натрупва принадлежна стойност или я превръща в средства за производство на I, следователно разширявайки своето производство, неговото $v+m$ не влиза във II; от друга страна, доколкото натрупването на пари от самия производител на злато в края на краищата води до разширено възпроизводство, част от принадлежната стойност на производството на злато, изразходвана не като доход, а за добавъчен променлив капитал на производителя на злато, влиза във II, съдейства тук за ново образуване на съкровище или дава ново средство, за да се купува от I, без непосредствено да му се продава отново. От парите, които произхождат от това $I_{(v+m)}$ на производството на злато, част от златото отива в известни производствени отрасли на II, които се нуждаят от него като от суров материал и т.н., накратко, като от елемент, който възстановява постоянния капитал на II. Елемент за предварително образуване на съкровище — с цел бъдещо разширяване на възпроизводството — се оказва в обмяната между I и II в следните случаи: за I само в случай че част от I_m се продава на II едностранно, без съответстваща покупка, и служи тук за добавъчен постоянен капитал на II; за II в случай че същото прави I — за добавъчен променлив капитал; по-нататък, в случай че част от принадлежната стойност, изразходвана от I във вид на доход, не се покрива посредством II_c , така че с нея да бъде купена и превърната по този начин в пари част от II_m . Ако $I_{(v+m/x)}$ е по-голямо от II_c , то за простото възпроизводство на II_c не е нужно да се възстановява в стоки от I това, което I е взело за потребление от II_m . Пита се в каква степен може да става образуване на съкровище в пределите на размяната между капиталистите на II подразделение — размяна, която може да се със-

тои само във взаимна размяна на Π_m . Ние знаем, че в пределите на Π подразделение непосредствено натрупване става в резултат на това, че част от Π_m направо се превръща в променлив капитал (точно както в I част от I_m направо се превръща в постоянен капитал). При различната давност на натрупването в различните производствени отрасли на Π подразделение и в предприятията на всеки отделен отрасъл по отношение на отделните капиталисти, работата се обяснява, *mutatis mutandis* (със съответни изменения. ред.), точно както в подразделение I. Едни се намират още в стадий на образуване на съкровище, продават, без да купуват; други вече са достигнали пункт на действително разширяване на възпроизводството, купуват, без да продават. Наистина първо се изразходва добавъчният променлив паричен капитал за добавъчна работна сила; но работниците купуват средства за живот от образуващите съкровище притежатели на добавъчни средства за потребление, влизащи в потреблението на работниците. От тези притежатели парите, *pro rata* (пропорционално. ред.) на образуването на съкровище при всеки от тях, не се връщат в своя изходен пункт: те се натрупват от тях.

[\(горе\)](#)

Към III том

Назад към всички части

АБОНИРАЙ СЕ ЗА САЙТА

когато публикуваме нещо ново в сайта,
веднага и автоматично на пощата ви ще дойде съобщение.

* **БЕЛЕЖКИ (ПРЕПРАТКИ)** „под линия“

[*34) От ръкопис II.

[*37) И тук са му разчистили пътя някои физиократи, преди всичко Тюрго. Който вече по-често от Кене и другите физиократи употребява думата „капи-

тал“ вместо „avances“ [„аванси“] и още повече отъждествява „avances“ или „capitaux“ {капитали“} на манифактуристи и фермери. Например: „Подобно на тези последните (предприемачите-манифактуристи) „те“ (les fermiers, т.е. капиталистическите фермери) трябва да получат освен възвръщащите се обратно капитали“ и т.н. (Turgot. Oeuvres, éd. Daire, Paris, 1844, Tome I, p. 40).]

[*38) За да не се заблуждава читателят относно смисъла на фразата „цената иа преобладаващата част от стоките“, ще приведем следната извадка, свидетелстваща за това, как А. Смит обяснява този израз: например в цената на морската риба рента не влиза, а влиза само работна заплата и печалба; в цената на шотландска баластра влиза само работната заплата, а именно: «В някои части на Шотландия бедняците си създават поминък от събиране по морския бряг на пъстри камъчета, известни под названието шотландски кремъчета. Цената, която им плашат за тези камъчета каменорезачите, се състои само от работна заплата, тъй като както поземлена рента, така и печалба не съставляват ни най-малка част от нея.»]

[*39) Аз възпроизвеждам тук тази фраза дословно, както тя стои в ръкописа, макар в дадената връзка да изглежда като че ли тя противоречи както на предишното, така и на непосредствено следващото. Това привидно противоречие се разрешава по-долу в точка 4: „Капитал и доход у А. Смит“. Ф.Е.]

[*40) Ние оставяме тук съвсем настрана това, че Адам особено злополучно е избрал своя пример. Стойността на зърното се разлага на работна заплата, печалба и рента само защото фуражът, изяден от работния добитък, е представен като работна заплата на работния добитък, а работният добитък — като наемни работници, а следователно и наемният работник — като работен добитък. (Добавка, взета от ръкопис II.)]

[*40а) затова «*принадена*» стойност означава «*излишъчна*» стойност, *стойност на изишъка*, но това словосъчетание много дразнеше управляващите по време на фалшивия "социализъм", защото кражбата на тази стойност от управляващите щеше да се забелязва с невъоръжено око. Затова поръчковите преводачи измислиха мъгливия термин «*принадена*» вместо «*излишъчна*» стойност, както е в английския оригинал — *surplus value*. Обаче трябва да имаме предвид ОТКЪДЕ произлиза терминът "принадена стойност". Още когато Маркс говори за СВРЪХ стойност или НАДбавена

стойност, или ПРИбавена стойност, или ДОбавена стойност - това става, когато той описва НОВАТА стойност, която се прибавя КЪМ вече получена стойност от предишно обработване на продукта, например към стойността на суровината, добита пряко от природата, се ПРИбавя и стойността на допълнителната нейна обработка, за да се превърне в съвсем друг (нов) продкт. Например добитата желязна руда е суровина със стойност от добиването ѝ, но за да се получи например мотика, желязната руда търпи ДОПЪЛНИТЕЛНА обработка, която ѝ придава НОВА стойност. Тук Маркс нарича ДОбавена стойност (с характерен немски термин) точно тази НОВА стойност към мотиката. По-нататък ОБАЧЕ Маркс, говорейки за принадлежна стойност, той НЯМА предвид тази ПРИБАВЕНА НОВА стойност, а тъкмо стойността, която произвежда работникът и която нито може да изяде, нито да потреби по друг начин, защото капиталистът му я краде. Т.е. работникът произвежда **ДВЕ стойности** - стойност **1**, обозначена с пари, с които работникът си купува основни, жизнени средства за потребление и друга стойност **2**, която капиталистът му я креде. Именно тази стойност **2** нататък Маркс има предвид като принадлежна. А преведеният на български термин на Маркс на НОВАТА, ДОбавената, ПРИбавената при вторичната преработка на някакъв продукт стайност е останал да обозначава стойност **2**. Т.е. това е и ГРЕШКА на Маркс, като пренася терминът от НОВАТА стойност, към стайност **2**. Които две стойности са очевидно различни. А английският преводач правилно е сложи (въпреки Маркс) своя термин на точното място, там където Маркс е имал предвид. Т.е. **английският преводач е поправил грешката на Маркс**. Докато българският преводач не се е замислил за това. бг.ред.]

[*41) Оттук до края на главата приложение от II ръкопис.]

[*42) От ръкопис II.]

[*43) От ръкопис VIII.]

[*44) В същественото от ръкопис II. Схемата от ръкопис VIII.]

[*45) Оттук ръкопис VIII.]

[*47) Ad notam [за сведение] на възможни привърженици на Родбертусовата теория за кризите. — Ф.Е.]

[*48) Тук изложението се отклонява малко от даденото по-горе (стр.374)

[този том, стр. 420—421 от книжния вариант], Там I също така хвърля в обръщението независима сума от 500. Тук II само доставя добавъчен паричен материал за обръщението. Обаче това нищо не изменя в крайния извод. — Ф.Е.]

[*48a) Оттук от ръкопис II.]

[*49) Оттук по ръкопис VIII.]

[*50) «Когато дивакът ппави лък, той се занимава с промишленост, но не практикува въздържание» (Senior: „Principes fondamentaux de l'Econ. Pol.“, trad. Arrivabene, Paris 1836, p. 342—343). «Колкото повече напредва обществото, толкова повече въздържание то изисква» (пак там, стр. 342). [Ср. „Капиталът“, I книга I, гл. XXII 3 стр. 612.]

[*51) E. B. Tylor: „Forschingen uber die Urgeschichte der Menschheit“, übersetzt von H. Müller, Leipzig, ohne Datum, S. 240.]

[*51a) буквално „бог от машина“ (в античния театър актьорите, които са изобразявали богове, са се появявали на сцената с помощта на специални механизми); в преносен смисъл изразът „бог от машина“ означава неочаквано появяващо се лице, което спасява положението. ред.]

[*52) Числата пак не се схождат с взетите по-рано. Обаче това е безразлично, тъй като тук става дума само за съотношения. — Ф.Е.]

[*53) Ad. Soetbeer: „Edelmetall-Produktion“. Gotha, 1879.]

[*54) „Значително количество златни кюлчета (gold bullion) ... златотърсачите доставят направо в монетния двор в. Сан Фрациско“. „Reports of H. M. Secretaries of Embassy and Legation“, 1879, част III, стр. 337.]

[*55) Изследването върху размяната на новопроизведено злато в пределите на постоянния капитал на I подразделение липсва в ръкописа. — Ф.Е.]

[*55a) «Надявам се, че ще обърнат внимание на това, колко се съгласува такъв възглед за потреблението на нашите богатства с всичко казано за тяхното производство и тяхното разпределение и в същото време каква яснота внася той в разглеждането на целия ход на общественения живот. Откъде идва тази съгласуваност и тази светлина? Те идват от откритата от нас истина.

Това ни напомня онези огледала, които изобразяват точно и в истинските пропорции всичко, което се поставя пред тях на надлежното място, а представят неясно и разкривено всичко, което се намира по-близо или по-далеч от това място.» Ред.]

[*55b) Ето го буржоазният кретинизъм в цялото му блаженство! ред.]

[*57) Оттук до края ръкопис VIII.]

[*58) Това слага веднъж завинаги край на спора за натрупването на капитала между Джеймс Стюард Мил и С. Бейли, разгледан в I том (глава XXII, 5, бележка 65) от друга гледна точка, именно спора за разширяване действието на промишления капитал при неизменна негова величина. По това отново по-късно.]

[\(горе\)](#)

Към III том

Назад към всички части

АБОНИРАЙ СЕ ЗА САЙТА

когато публикуваме нещо ново в сайта,
веднага и автоматично на пощата ви ще дойде съобщение.